

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

'ABDULHAMÎD CEVDE ES-SAHHÂR'IN HAYATI, EDEBÎ
KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Raziye KARA

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ

Haziran-2020
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

'ABDULHAMÎD CEVDE ES-SAHHÂR'IN HAYATI, EDEBÎ
KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Raziye KARA

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ

Haziran-2020
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ danışmanlığında Raziye KARA tarafından hazırlanan “*Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri*” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

15/06/2020

(İmza)

[Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ] (Başkan)

[İmza]

[Doç. Dr. Hüseyin POLAT].....

[İmza]

[Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ].....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

15/06/2020

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “‘*Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr*’ın *Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

15/06/2020

Raziye KARA

İmza

ÖN SÖZ

Modern Arap edebiyatı üzerinde yapılan çalışmalar her ne kadar klasik edebiyat üzerinde yapılan çalışmaların gölgesinde kalmış gibi görünse de bu alanda yapılan çalışmalar gün geçtikçe hızlanmaktadır. ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr da modern Mısır edebiyatının oluşumunda önemli katkıları olan bir yazar olduğu için, bu alandaki bir boşluğu doldurmak amacıyla ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın üzerinde duruldu. Yazarın dini yazılarından çok romancı kişiliği ön plana çıkarılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak roman, başlangıcından yirminci yüzyıla kadar modern Arap edebiyatı ve tarihî roman ele alındı. ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın roman alanına yaptığı katkıları da bu aşamada daha net görülür hale getirildi. İkinci bölümde ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın hayatını, eserlerini ve romancı kişiliğini keşfetmesi ve roman yazmayı sevme aşamaları incelendi. Üçüncü bölümde ise ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın *Kal’atu’l-Ebîl (Kahramanların Kalesi)*, *Hayâtu’l-Huseyin (Hz. Hüseyin’in Hayatı)* ve *Ahmes Baçalı’l-İstiklâl (Ahmes Özgürlük Kahramanı)* adlı üç eseri ayrıntılı olarak tahlil edildi.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın üç romanını ele aldığımız üçüncü bölümde şu alt başlıklar takip edildi:

- Özet
- Romanın Terkibi
- Olay Örgüsü
- Dil ve Üslup
- Zaman ve Mekân
- Kişi Kadrosu

Özet bölümünde romanda geçen olaylar genel hatlarıyla ele alındı. Böylece roman hakkında yapılan incelemelere okuyucunun daha hâkim olması hedeflendi.

Romanın Terkibi bölümünde romanın şekilsel özellikleri hakkında bilgi verildi. Romanı oluşturan bölümler veya rakamla ayrılmış kısımlar bu bölümde ele alındı.

Olay Örgüsü bölümünde romanı oluşturan olaylar ve bu olaylar arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurularak incelendi. Bu ilişkiler ele alınırken zaman, mekân ve kişiler arasındaki bağlantılara da dikkat edildi.

Dil ve Üslup bölümünde öncelikle anlatıcı tipi belirlendi ve romanın hangi bakış açısıyla yazıldığı olaylara ve kişilere hangi bakış açısıyla bakıldığı tahlil edildi.

Zaman ve Mekân bölümünde olayların gerçekleştiği vak'a zamanı ve anlatma zamanı, ayrıca olayların geçtiği mekânlar, mekânların ve zamanın birbiriyle ilişkisine dikkat ederek açıklandı.

Kişi Kadrosu bölümünde öncelikle başkahraman belirlendi. Daha sonra olaylara etki eden ve yazarın romana dâhil ettiği diğer karakterler tek tek ele alınarak önem sırasına göre sıralandı.

Çalışma sırasında bana yardım ve desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ'a, tezi detaylı bir şekilde değerlendiren değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ ve Doç. Dr. Hüseyin POLAT'a, tezin tashih edilmesinde emeği geçen değerli eşim Arş. Gör. İbrahim KARA ve emeği geçen tüm hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Raziye KARA
KIRIKKALE 2020

ÖZET

Kara, Raziye, “‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2020.

Genelde Arap edebiyatında özelde modern Mısır edebiyatında, başlangıç ve olgunlaşma dönemleri yaşanmıştır. ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr da bu gelişimde emeği geçen yazarlar arasındadır. ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr yazdığı dinî eserlerle öne çıksa da roman alanında da önemli bir başarıya ulaşmıştır. Sinemaya olan ilgisi de bunu tetikleyen etkenler arasındadır.

Çalışmamızda yazarın üç romanı incelenirken, edebiyat alanındaki çalışmaları ve hayatı da ele alınmıştır. Birinci bölümde modern Mısır romanının gelişim süreci genel hatlarıyla incelenmiş, ikinci bölümde ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın hayatı, eserleri gibi konular ele alınmış, üçüncü bölümde ise yazarın üç romanı *Kal’atu’l-Ebîâl (Kahramanların Kalesi)*, *Hayâtu’l-Huseyin (Hz. Hüseyin’in Hayatı)* ve *Ahmes Baçalı’l-İstiklâl (Ahmes Özgürlük Kahramanı)* tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, roman.

ABSTRACT

Kara, Raziye, “Abdel Hamid Gouda al-Sahhar’s Life, Literary Personality and Works”, Master's Thesis. Kırıkkale, 2019.

In general, Arabic literature, especially modern Egyptian literature has experienced the beginning and maturation periods. Abdel Hamid Gouda al-Sahhar is also among the authors who contributed to this development. Although He is prominent with his religious works, he has also achieved considerable success in the field of novels. His interest in cinema is among the factors that have triggered it.

In this study, three novels of the author were examined and his works and life in the field of literature were discussed. In the first part, the development process of the modern Egyptian novel is examined in general; in the second part, his life and works are discussed; in the third part, the three novels of the author *Castle of Heroes*, *Huseyn's Life* and *Ahmes Hero of Freedom* are analyzed.

Key words: Arabic Literature, Abdel Hamid Gouda al-Sahhar, novel.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

| HARF | TRANSKRİPT | HARF | TRANSKRİPT |
|------|------------|------|------------|
| ا | ' / â | ض | ð |
| ب | b | ط | t |
| ت | t | ظ | z |
| ث | ṯ | ع | ' |
| ج | c | غ | g |
| ح | ḥ | ف | f |
| خ | ḫ | ق | q |
| د | d | ك | k |
| ذ | z | ل | l |
| ر | r | م | m |
| ز | z | ن | n |
| س | s | ه | h |
| ش | ṣ | و | v/û |
| ي | ṣ | ي | y/î |

KISALTMALAR

| | |
|--------|---|
| a.e. | Aynı eser |
| a.g.e. | Adı geçen eser |
| b. | Bin (oğul) |
| bkz. | Bakınız |
| c. | Cilt |
| Çev. | Çeviren |
| Bint. | Binti (kız çocuğu) |
| Hız. | Hazreti |
| ö. | Ölümü |
| s.a.v. | Sallallâhu aleyhi vesellem |
| t.y. | Basım tarihi yok |
| TDVİA. | Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi |
| vb. | Ve benzeri |
| M. | Miladî |
| M.Ö. | Milattan Önce |
| vs. | Vesaire |
| y.y. | Yayıı yeri yok |

İÇİNDEKİLER

| | |
|-------------------------------|-----|
| ÖN SÖZ | I |
| ÖZET | III |
| ABSTRACT..... | IV |
| TRANSKRİPSİYON ALFABESİ | V |
| KISALTMALAR | VI |

I. BÖLÜM

1. MODERN MİSİR ROMANINA GİRİŞ

| | |
|-------------------------------|---|
| 1.1. Romanın Tanımı | 1 |
| 1.2. Modern Mısır Romanı..... | 2 |
| 1.3. Tarihî Roman | 9 |

II. BÖLÜM

2. ‘ABDULHAMÎD CEVDE ES-SAHHÂR

| | |
|---|----|
| 2.1. Hayatı | 12 |
| 2.1.1. Doğumu ve Çocukluğu | 12 |
| 2.1.2. Gençlik Yılları | 16 |
| 2.1.3. Futbol Macerası | 17 |
| 2.1.4. Selamlık | 20 |
| 2.1.5. Sinema Tecrübesi..... | 23 |
| 2.1.6. Aşk Hayatı | 24 |
| 2.1.7. Evlilik Hayatı | 28 |
| 2.1.8. Çalışma Hayatı..... | 29 |
| 2.1.9. Ölümü | 30 |
| 2.2. Edebî Kişiliği, Kültürel Faaliyetleri ve Eserleri..... | 30 |

III. BÖLÜM

3. ROMANLARIN TAHLİLLERİ

| | |
|---|----|
| 3.1. ‘Kal’atu’l-Ebtâl (Kahramanlar Kalesi) Romanı | 42 |
|---|----|

| | |
|---|-----|
| 3.1.1. Özet..... | 42 |
| 3.1.2. Romanın Terkibi | 43 |
| 3.1.3. Romanın Konusu | 44 |
| 3.1.4. Olay Örgüsü | 46 |
| 3.1.5. Dil ve Üslup | 58 |
| 3.1.6. Zaman ve Mekân..... | 63 |
| 3.1.7. Kişi Kadrosu | 65 |
| 3.1.7.1. Şeyh İbrahim..... | 67 |
| 3.1.7.2. Hâmid..... | 68 |
| 3.1.7.3. Sa‘diye | 69 |
| 3.1.7.4. Yûsuf..... | 69 |
| 3.1.7.5. Hadîce | 70 |
| 3.1.7.6. Hîdiv İsmâ‘il Paşa..... | 71 |
| 3.1.7.7. Tevfik Paşa..... | 71 |
| 3.1.7.8. ‘Urâbî Paşa..... | 71 |
| 3.1.7.9. Cemâleddîn el-Efgâni | 71 |
| 3.1.7.10. Muhammed ‘Abduh | 72 |
| 3.2. Hayâtü’l-Huseyn (Hz. Huseyn’in Hayatı) Romanı..... | 72 |
| 3.2.1. Özet..... | 73 |
| 3.2.2. Romanın Terkibi | 74 |
| 3.2.3. Romanın Konusu | 75 |
| 3.2.4. Olay Örgüsü | 75 |
| 3.2.5. Dil ve Üslup | 100 |
| 3.2.6. Zaman ve Mekân..... | 103 |
| 3.2.7. Kişi Kadrosu | 104 |
| 3.2.7.1. Hz. Muhammed..... | 104 |
| 3.2.7.2. Hz. Hasan..... | 104 |
| 3.2.7.3. Hz. Huseyn..... | 105 |
| 3.2.7.4. Mu‘âviye | 105 |
| 3.2.7.5. Yezîd | 105 |
| 3.2.7.6. İbn Ziyâd..... | 105 |
| 3.3. Aħmes Baħalu’l-İstiklâl Romanı | 106 |
| 3.3.1. Özet..... | 106 |
| 3.3.2. Romanın Terkibi | 106 |

| | |
|-----------------------------|-----|
| 3.3.3. Romanın Konusu | 106 |
| 3.3.4. Olay Örgüsü | 107 |
| 3.3.5. Dil ve Üslup | 115 |
| 3.3.6. Zaman ve Mekân..... | 117 |
| 3.3.7. Kişi Kadrosu | 118 |
| 3.3.7.1. Aħmes | 118 |
| 3.3.7.2. Kral Heksûs..... | 119 |
| 3.3.7.3. Prens Ênuş | 119 |
| 3.3.7.4. Prenses Seşun..... | 119 |
| 3.3.7.5. İbn Bunb..... | 119 |
| SONUÇ | 121 |
| KAYNAKÇA..... | 123 |

I. BÖLÜM

1. MODERN MISIR ROMANINA GİRİŞ

1.1. Romanın Tanımı

Roman, Arapçada “رَوَايَة” kelimesiyle bilinmektedir. “رَوِيَ” kökünden gelen “رَوَايَة” kelimesi sözlükte su taşımak, sulamak, hadis ve şiir nakletmek anlamlarına gelmektedir. Hadis ve şiir nakleden kimseye “رَوِيَ” denildiği gibi bu işi sürekli yapan kimseye “رَوَايَة” denilmektedir.¹ Roman kelimesi, Latince “romanus” kelimesinden türemiştir. Avam tabakanın kullandığı halk dili anlamına gelmektedir.² Terim olarak ise edebiyat bilimcileri romanın ayrıntılı tanımını yapmakta güçlük çekmektedir.³ Bunun sebebi, bu edebî çeşidi belirli kalıplara sıkıştırmamak olarak görülmektedir. Tanımların hiç biri roman sayılabilecek bütün eserleri içine almamaktadır.⁴ Çünkü romanın bir kurallar bütünü yoktur.⁵

Roman hakkında bazı gerçekler de vardır ki insanı tecrübesizlikten tecrübeliliğe, cehaletin mutluluğundan hayatın gerçeklerini kabul edecek olgunluk seviyesine geçiş sürecini hikâye etmelidir.⁶ Her romancı inandığı bir dünya yaratarak gerçeği ifade etmeye çalışır. Gerçeği en dolaylı yoldan anlatan sanat romandır.⁷ Romancı da görünenin arkasındaki büyük hakikati araştırmaya çalışır.⁸

“Rivâye” kelimesinin ilk defa kim tarafından kullanıldığı net bilinmemektedir. Bu kelimenin geçtiği, Arap edebiyatındaki en eski eser Necîb el-Ĥaddâd’ın Alexandre Dumas’dan tercüme ettiği eseri *Rivâyetu’l-Fursâni’s-Selâse*’si olarak tahmin edilmektedir. *Elf Leyle ve Leyle, Kelîle ve Dimne* gibi eserler de roman türünün en eski eserleri olarak sayılmaktadır.⁹

Roman, güçlü ve etkili bir anlatım biçimi olmakla birlikte, destan, masal, şiir gibi içerisinde anlatım bulunan diğer türlerden ayrılır.¹⁰ Destandan ayrı bir tür olarak kabul edilmesi 17. yüzyıla rastlamaktadır. Romanın ortaya çıktığı tarihlerde roman

¹ Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Şâdir, Beyrût, 1993, Cilt 14, s. 345-348.

² Nevin Karabela, Feyzettin Ekşi, Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2015/2, Sayı:22, s.193.

³ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 66.

⁴ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, çev.; Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s. 19-20.

⁵ Zekiye Antakyahoğlu, *Roman Kuramına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 22.

⁶ Philip Stevick, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁷ a.e., s. 33.

⁸ a.e., s.52.

⁹ Rahmi Er, “Roman”, *TDVİA*, XXXV. Cilt, 2008, s. 164.

¹⁰ Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Bânûrâmâ er-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Ĥadîse*, Kâhire, 1980, s. 13.

sakıncalı ve lanetli bir tür olarak görülmüş, hatta bazı Cizvit papazları tarafından yasaklanmış, dine aykırı bulunmuştur.¹¹

Romanın; anlatıcı, bakış açısı, olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân, dil ve üslup gibi unsurları vardır. Fakat Stevick'in de dediği gibi “ *Roman canlı bir organizmadır; pek çok unsurun oluşturduğu yaşayan bir bütündür. Romanın birbiriyle orantılı her parçasında öteki parçalara benzeyen bir şey vardır.* ”¹² Yani bu unsurları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Bütün sanat dallarında olduğu gibi romanda da ilkesel sınırlamalar getirmek anlamsızdır.¹³

Her roman içinde doğduğu toplumun özelliklerini yansıtır.¹⁴ Bu yüzden romanın ne olduğu konusunda herkes farklı bir tanım yapmıştır. Mesela; romanın tanımını Seyyid Hâmid en-Nessâc, “ *Roman, kendine ait özellikleri olan edebî bir formdur.* ”¹⁵, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “ *Roman bir hayat tecrübesinin mahsulü.. muayyen bir mizacın ve şahsî bir görüşün bir sanat eseri halinde tecellisidir.. Roman, yaratıcı muhayyilenin yavrusudur.* ”, Sevim Kantarcıoğlu ise “ *Roman, belli bir zaman ve mekân içinde, belli bir kişinin başından geçenlerin sebep-netice ilişkisi ve sağlam bir mantık dokusu içinde sade bir nesir dili ile hikâye edilmesidir.* ” şeklinde romanın tanımını yapmışlardır.¹⁶

1.2. Modern Mısır Romanı

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmeden önce askerlerine söylediği şu sözler onun diğer dinlere ve görüşlere olan hoşgörüsünü ve Mısır'da uygulayacağı politika hakkında bize ön bilgi sağlamaktadır:

“Birlikte yaşayacağımız halk Müslüman Halk'dır, inançlarının temeli şudur; Allah birdir ve Muhammed O'nun peygamberidir. Onlara aksini söylemeyin. Müftülerine ve imamlarına hürmet edin! Dini merasimleri ve camileri için anlayış gösterin! Burada Avrupa'dakinden farklı adetler vardır. Yanlarında yaşayacağınız halk, kadınlara bizden farklı muamele eder. Farklı bütün memleketlerde, ırza geçen bir insan, canavar sayılır. Yağmacılık ancak birkaç kişiyi zengin eder, fakat bizim

¹¹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 10.

¹² a.e., s. 19.

¹³ Hüseyin Salihoğlu, *20. Yüzyıl Edebiyat Sanatı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s. 134.

¹⁴ Durali Yılmaz, *Roman Sanatı ve Toplum*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s. 31.

¹⁵ en-Nessâc, a.g.e., s. 13.

¹⁶ İsmail Çetışli, *Metin Tahlillerine Giriş/2*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s. 40.

şerefimizi kırar, ekonomik kaynaklarımızı yok eder, dost olarak muhafazasında menfaatimiz bulunan halkı düşman eder.”¹⁷

Görüldüğü gibi Napolyon politika olarak hoşgörüyü tercih ettiği için Mısır’ı 1798’de işgal ettiğinde Mısır halkından kültürel olarak da etkilenmiştir. Bu etkilenme de modern Arap edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilir.¹⁸

On üçüncü yüzyıldan itibaren duraklamaya başlayan Arap edebiyatı Arap harfli matbaa sisteminin Mısır’a gelmesiyle yani Fransız İhtilali’yle birlikte tekrar canlanmıştır. Fransız ihtilaliyle birlikte Mısır’a gelen yüz kırktan fazla bilim adamı da bu gelişmede önemli bir yere sahiptir.¹⁹

Modern kültürle ilk temaslar 1826 yılında Mehmed ‘Alî Paşa’nın Avrupa’ya öğrenci gruplarını göndermesiyle olmuştur. Askeri amaçla gönderilen bu grubun başkanlığını yapan Rifâ‘a et-Tahtâvî (1801-1873) gitmiş olduğu Avrupa ülkelerindeki ilim, fen ve kültürden de etkilenmiş, Mısır’a döndüğünde edebiyattaki izlenimlerini de aktararak edebi bir canlanmanın ilk adımlarını atmıştır.²⁰

Rifâ‘a et-Tahtâvî Paris’teki izlenimlerini *Tahlîşu’l-İbrîz fî Telhîşi Bârîs* kitabında ele almış²¹ ve ölmek üzere olan edebiyatı²² Mısır’da tekrar diriltmiştir. Rifâ‘a Mısır’a döndükten sonra öğrencileriyle beraber tercüme faaliyetlerine “el-Elsûn” okulunda devam etmiş, Fransızca’dan çeşitli eserleri Arapça’ya çevirmişlerdir.²³

Rifâ‘a’nın yazmış olduğu bu kitap Mısır edebiyatındaki ilk gelişmeyi temsil etse de bu eserler okunduğunda sanki perde arkasında olayları anlatıyor hissi uyandırmaktadır. Bu yeni tarz Mısırlı edebiyatçılar arasında kabul görmeyeceğinden çekinen Rifâ‘a, tercüme etmenin doğurduğu sıkıntılardan dolayı da sınırlı bir çerçevede eserini sunmuştur.²⁴ Ülkesine döndükten sonra Fénélon’un “*Les Aventures de Télémaque*” adlı eserini Arapça’ya çevirerek ilk tercüme romanını “*Li Muğâmerâti Telîmâk*” adı altında Arapça’ya kazandırmıştır. Romanın içeriği devlet yöneticilerine

¹⁷ Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa, 2009, s. 53.

¹⁸ ‘Omer ed-Desûkî, *Fi’l-Edebi’l-Ĥadîs*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire, 2013, Cilt I, s. 17-19.

¹⁹ Rahmi Er, *Ṭaha Huseyn ve Üç Romanı (Du ‘â’ al-Ĥaravân, Edîb, Şacarat al-Bu’s)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 1.

²⁰ Aĥmed Heykel, *Taṭavvuru’l-Edebi’l-Ĥadîs Fî Mısr*, Daru’l-Ma‘ârif, y.y, 1994, s. 27; Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı (1914- 1944)*, Hece Yayınları, Ankara, 2015, s. 15.; Alev Erkilet, *Orta Doğu’da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 219-222.

²¹ Şevkî Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabî el-Mu‘âşır fî Mısr*, Dâru’l-Ma‘ârif bi-Mısr, Kâhire, t.y., s. 171.

²² Aĥmed Heykel, a.g.e., s.18.

²³ Şevkî Dayf, a.g.e., s.171.

²⁴ a.e., s.171.

öğüt vermek ve doğru yönetimi anlatma olduğu için Rifâ'a bu tercüme yüzünden Sudan'a sürülmüştür. Yönetim değiştikten sonra ise serbest bırakılmıştır.²⁵

Öğretici amaçla kullanılan roman sanatı denemeleri Rifâ'a'nın başlattığı yöntemle devam etmiştir. *Tahlîşu'l-İbrîz fi Telhîşi Bârîs* eserinden sonra 'Alî Mübârek'in *'Alemu'd-Dîn* adlı eseriyle devam etmiştir.²⁶ 'Alî Mübârek bu eserini didaktik amaçla yazmış ve doğu ve batı karşılaştırılması yapılmıştır. Romanın kahramanları olarak Mısırlı, Ezher'de okumuş, bilgili ve köylü bir şeyhle, İngiliz bir âlim seçilmiştir.²⁷

Mısır'ın yönetimindeki yanlışları göz önüne sermek ve yöneticileri eleştirmek amacıyla Muḥammed el-Muveyliḥî(1858-1930)'nin, babasıyla birlikte 1898'de açtığı *Miṣbâhu'ş-Şark* adlı gazetede *Fetre mine'z-Zemen* başlığıyla bir yazı dizisi kaleme almıştır. Daha sonra 1907'de Muḥammed el-Muveyliḥî yayımladığı bu yazıları derleyerek "*Ḥadîs 'Îsâ b. Hişâm*" adlı eserde kitaplaştırmıştır.²⁸ "*Ḥadîs 'Îsâ b. Hişâm*" olay örgüsündeki eksiklikler ve eğitici- öğretici amaç taşımasından dolayı yine roman özelliklerini tam olarak taşıyan *Zeyneb*'e gidilen yolda kaleme alınmış önemli eserlerdendir.²⁹

Muḥammed el-Muveyliḥî'nin tarzından etkilenen Ḥâfız İbrahîm "*Leyâlî Saḫḫ*" isimli eserini tıpkı "*Ḥadîs 'Îsâ b. Hişâm*" eserinde olduğu gibi hem makâme hem de roman özellikleri taşıyan bir eser şeklinde yazmıştır.³⁰ "Nil çocuklarından biri"nin dilinden yazdığı bu eserde toplumda yaşanan olaylar eleştirilmiş, yapılan bu eleştiriler başka bir karakter aracılığıyla yapılmıştır.³¹

Muḥammed Luṭfî Cum'a (ö. 1953) da "*Leyâlî'r-Rûḫi'l-Hâir*" eserini makâme türünden etkilenererek yazmıştır. Bir ruhun dilinden yazdığı bu eserde Mısır'ın sosyal

²⁵ Aḥmed Heykel, a.g.e, s. 40.; Rahmi Er, a.g.e, s. 59.

²⁶ 'Abdu'l-Muhsin Ṭâhâ Bedr, *Ṭaṭavvuru'r-Rivayeti'l-'Arabîyyeti'l-Ḥadîse fi Mısr*, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1983, s. 67.

²⁷ Aḥmed Heykel, a.g.e., s. 78-79.; 'Abdusselâm Muḥammed eş-Şâzilî, *Şahsiyyetu'l- Muṣaḫḫaf fi'r-Rivâyeti'l- Ḥadîse bi-Mısr 1834-1952*, el-Heve'tu'l-Mısrîyyetu'l-'Âmme lil-Kitâb, Kâhire, 2009, s. 47.

²⁸ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 62-63; Aḥmed Heykel, a.g.e., s.183.

²⁹ Erol Ayyıldız, *Mısır Romanının Doğuşu ve Muḥammed Ḥuseyn Heykel'in Zeyneb Romanının Tetkiki ve Tahlili*, Fatih Yayınevi, Bursa, 1992, s. 33-37.

³⁰ a.e., s. 33; Aḥmed Heykel, a.g.e., s.183.

³¹ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 66.

koşullarını eleştirmiştir. Yazar, bu eleştiriye yaparken saf gerçekleri gören ruhun dilinden aktararak gerçekliğe ulaşmak istemiştir.³²

Erken dönemde makâme üslubundan etkilenerek kaleme alınan fakat yukardakiler kadar ün kazanamayan eserler de vardır. Bunlardan bazıları; ‘Abdullah Fikrî (ö. 1890)’nin “*el-Makâmâtü'l-Fikriyye fi'l-Memleketi'l-Bâtıniyye*”si (1290/1873-4), ‘Âişe et-Teymûriyye(1840-1902)’nin “*Netâicu'l-Ahvâl fi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*”i (1305/1887-8), Aḥmed Şevkî (1869-1932)’nin “*Varâkatu'l-'As ev en-Nadîra Bintu'z-Zîzen*”i (1905), Muḥammed Ferîd Vecdî (1885-1954)’nin “*el-Vecdiyyât*”ıdır.³³

On dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında edebiyat ve yazı alanındaki gelişime katkı sağlayan bir diğer unsur da gazetelerdir. Taḥtâvî'nin 1870’de kurduğu “*Ravdatu'l-Medâris*” gazetesinde yayımlanan şiirler ve edebi yazılar hem yazı hayatının gelişmesine hem de tercüme faaliyetlerinin hızlanmasına katkı sağlamıştır.³⁴

Yirminci yüzyılda kendini gösteren eğitici ve eğlendirici olarak yazılan tarihi romanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunların başında Corcî Zeydân (ö. 1914) gelmektedir. Corcî Zeydân’ın tarihe olan ilgisi, tarihi sevdirmeye ve öğretme çabaları onu edebi bir kaygı taşımadığı halde eğlendirici ve öğretici tarzda roman denemeleri yazmaya yöneltmiştir.³⁵ Corcî Zeydân’dan etkilenerek Nesîb Bey de, (ö. 1922) “*Hafâyâ Mısır*” adlı üç ciltlik bir romanı, Farah Antûn (ö.1922) da “*‘Ûrşelîmu'l-Cedîde*” adlı romanı yazmıştır.³⁶

Mısır köylüsünün duygularını ilk kez ele alan Ebû Bekir Maḥmûd Ḥayret (ö. 1963)’in “*el-Fetâtu'r-Rîfiyye*” (Köylü Kız, 1903) romanı *Zeyneb* romanına giden yolda gerçek bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. *Zeyneb*’le büyük benzerlikleri olan Maḥmûd Ḥayret’in ikinci romanı “*el-Fetâ er-Rîfi*” de bu alanda yazılan önemli eserlerdendir.³⁷

³² a.e., s. 66-67

³³ a.e., s. 67.

³⁴ ‘Abdu'l-Laṭîf Ḥamza, *Kıssatu's-Şahâfeti'l-'Arabîyye fi Mısır*, Bağdat, 1967, s. 27, 44-45.

³⁵ Şevkî Ebû Ḥalîl, *Curcî Zeydân fi'l-Mîzân*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1981, s. 24; Aḥmed Heykel, a.g.e., s. 193.

³⁶ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 70.

³⁷ a.e., s.76.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde öne çıkan isimlerden biri de Muştafa Luţfî el-Menfalûţî(ö.1924)'dir. el-Menfalûţî düzenli aralıklarla yazdığı kısa hikayeleri derlediği “*en-Nazarât ve el-‘Abarât*” isimli eserlerinde birçok toplumsal konuya değinmiştir.³⁸

Cubrân'ın “*el-‘Ikâb, Surâhu'l-‘Kubûr*”, “*el-Ermele ve'bnuhâ*”, “*Martâ el-Bâniyye*” isimli eserlerinde insanın yaşadığı çeşitli duygusal konulara değindiği oldukça romantizm içerikli eserleridir.³⁹ el-Menfalûţî hikâyelerinde büyük oranda Cubrân Hâlîl Cubrân (ö. 1931)'ın üslûbundan etkilenmiştir. Romanlarını yazarken öğüt verme yönü öne çıkan Cubrân ikiyüzlülük, vahşilik ve insanların bulaştıkları pisliklerden bahseder.⁴⁰

Muhammed Luţfî Cum'a ise Cubrân'ın tam aksine realist bir tarz seçmiştir. “*Fî Vâdî'l-Humûm*” romanını üç ay boyunca Kâhire'de gördüklerinden ve not ettiklerinden yola çıkarak realist bir tarzda yazmıştır. Muştafa Luţfî Cum'a realist tarzda yazılan eserlerin ilki olması bakımından Arap edebiyatı için önemli bir yeri haizdir.⁴¹

'Abdulhamîd Hûdar el-Bûkarkâsî tarafından yazılan “*el-Kışâş Hayât*” adlı uzun hikâye denemesinde ilk defa hristiyan çevrenin karşılaştığı problemler bir müslüman yazar tarafından kaleme alınmıştır.⁴²

Maĥmûd Tâhir Haĥkî'nin “*‘Azrâ Dinşevây*” adlı romanı köylülerin günlük konuşma dillerini aktarması bakımından Ya kûb Şarrûf (ö. 1927)'un “*Fetât Mısr*” romanından sonra ikinci kez bu tarzda ele alınan önemli eserlerdendir.⁴³ Böylece roman özelliklerini büyük oranda tamamlamış “*Zeyneb*” romanı için uygun bir edebiyat ortamı hazırlanmıştır.

Roman alanında en gelişmiş eser Muhammed Huseyn Heykel'in “*Zeyneb*” romanıdır. İlk yayımlandığında yazar ismini yazmaya cesaret edemediği için bu roman ilk defa “*Menâzır ve Ahlâk Rifîyye*” adıyla ve “*Mısrî Fellâh*” ismiyle yayımlanmıştır.

³⁸ Heykel, a.g.e., s.191.

³⁹ Sa'îd Cevde es-Saĥhâr, Cemâl Kutub, *A 'lâmu'l-Fikri'l-‘Arabî*, Mektebetu Mısr , y.y., t.y., s. 20; Er, a.g.e., s. 83.

⁴⁰ Aida İmanquliyeva, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri (Cibrân Halil Cibrân-Emin er-Reyhani- Mihail Nuayme)*, Çev. Reşad İlyasov ve Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 81.

⁴¹ Er, *Modern Mısr Romanı*, s. 83.

⁴² a.e., s. 84.

⁴³ a.e., s .85-86.

Siyasi durumların değişmesi ve Heykel'e verilen teşviklerle 1929 yılında “Zeyneb” ismiyle ve müellifin gerçek ismiyle yayımlanmıştır.⁴⁴

Orta tabakadan Mısırlı bir ailenin çocuğu olan Heykel, Mısır'a ve Mısır halkına verdiği önemi ve duyduğu özlemi bu romanında dile getirmiştir. Dönemin siyasî akımı olan “Mısır Mısırlıdır” düşüncesi Heykel'in romanında kendini göstermektedir.⁴⁵

Zeyneb romanında önceki roman denemelerinden farklı olarak kadın erkek arasındaki duygusal ilişki ele alınmıştır.⁴⁶ Heykel, romanında kadın erkek ilişkilerinde aile büyüklerinin zorla evlendirmelerine karşı çıkmış, kadın erkek ilişkilerinde özgürlüğü savunmuştur. Eğer özgürlük sağlanmazsa kötü sonların kaçınılmaz olacağını göstermek istemiştir.⁴⁷

Heykel'le aynı dönemde eser veren Tâhâ Huseyn (ö.1973)'in de roman tekniğinin oturmasında önemli bir yeri vardır. “Du ‘âu'l-Karavân”, “Şeceratu'l-Bu's” ve “el-Edîb” romanları onun hem romantizm hem realizm hem de otobiyografik türde verdiği başarılı eserlerdendir.⁴⁸

Heykel ve Tâhâ Huseyn'den sonra roman sanatında tekniği daha güçlü bir şekilde yazılmış olan “İbrâhîm el-Kâtib” romanı el-Mâzinî (ö. 1949)'ye ait olan önemli eserlerdendir.⁴⁹ Günlük hayattaki manzaraları ve kendi düşüncelerini romanına aktaran el-Mâzinî'nin kelimeleri hafif ve anlaşılır bir tarzdadır.⁵⁰

‘Abbâs Maĥmûd el-‘Aĥĥâd (ö. 1964)'ın 1938'de kaleme aldığı⁵¹ “Sâra” romanı gerçekleri tahlil etme ve fikir yürütme açısından oldukça başarılı bir romandır. Şüphe üzerine yazılmış olan bu romanın kahramanı sevgilisine hiçbir zaman güvenemeyen romanın kahramanının düşüncelerini ele almıştır.⁵²

Roman tekniğinin zirveye tırmandığı isimlerden birisi de Tefvîĥ el-Ĥakîm (ö.1987)'dir. 1944'de yayımladığı “er-Ribâtu'l-Muĥaddes” adlı romanında kadınların sadakatsizliğini konu edinmiştir.⁵³ Tefvîĥ el-Ĥakîm'den sonra roman yazarları birinci

⁴⁴ Muĥammed Huseyn Heykel, *Zeyneb*, Daru'l-Ma'ârif, y.y, 5. Baskı, 1992, s. 7-12.

⁴⁵ Bedr, a.g.e., s. 322-323.

⁴⁶ Ayyıldız, a.g.e., s. 91.

⁴⁷ Bedr, a.g.e., s. 332.

⁴⁸ Er, *Tâhâ Huseyn ve Üç Romanı*, s. 260.

⁴⁹ Bedr, a.g.e., s. 338.

⁵⁰ Sa'îd Cevde es-Saĥĥâr, a.g.e., s. 30.

⁵¹ Recep Çinkılıç, “‘Abbâs Maĥmûd el-‘Aĥĥâd (1889-1964) Ĥayâtuhu ve Muellefâtuhu”, *Nüsha Dergisi*, Sayı 48, 2018, s. 22.

⁵² Bedr, a.g.e., s. 360-370.

⁵³ Hulusi Alptekin, *Modern Mısır Edebiyatçısı Tefvîĥ el-Hakîm ve 'Uşûrun mine's-Şark Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004, s. 24.

ve ikinci kuşak olarak ayrılmaya başlanmıştır. Birinci kuşak yazarlar roman sanatının oluşumuna öncülük eden, onu Mısır'da canlandıran yazarlardır. Roman sanatının öncüleri olduğu için tam bir olgunluk beklemek doğru değildir.⁵⁴

Yirminci asrın otuzlu yıllarında oluşan yeni kuşak bu asrın kırklı yıllarında seslerini duyurur olmuşlardır. İkinci kuşak yazarları oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Necîb Maḥfûz, Muhammed 'Abdu'l-Ḥalîm 'Abdullah, İḥsân 'Abdu'l-Ḳuddûs, Yûsuf es-Sıbâ'î, 'Abdu'l-Ḥamîd Cevde es-Saḥḥâr, 'Âdil Kâmil, Yûsuf İdrîs, Emîn Yûsuf Ğurâb, Şervet Ebâza, 'Abdu'r-Raḥmân eş-Şerḳâvî ikinci kuşak yazarlar arasındadır.⁵⁵

İkinci kuşak yazarlardan İḥsân 'Abdu'l-Ḳuddûs(ö.1990)⁵⁶ yayımladığı hikâye ve romanlarla isminden bahsettirmiştir. Mısır'ın en üretken yazarlarından biri olan İḥsân 'Abdu'l-Ḳuddûs'un "*Ene Hurra*", "*eṭ-Ṭarîḳu'l-Mesdûd*" gibi romanları Mısır romanının gelişmesinde önemli katkıları olan eserlerdir.⁵⁷ İḥsân 'Abdu'l-Ḳuddûs her ne kadar Tevfîḳ el-Ḥakîm ve Ṭaha Ḥuseyn'in üslubundan etkilense de onun yeni kuşağa yardımcı olmadığından yakınmıştır.⁵⁸ Ayrıca yazılarında Bernard Shaw ve Oscar Wilde gibi batılı yazarların eserlerini okuyup tercüme etmelerinin etkisi de büyüktür.⁵⁹

Necîb Maḥfûz (ö.2006) yeni kuşak romancıların arasında en çok ismini duyuran yazardır. Modern Edebiyatın en önemli isimlerindedir. Roman, hikâye, tiyatro gibi birçok alanda yakaladığı başarılar neticesinde 1988 Nobel Edebiyat ödülüne layık görülmüştür.⁶⁰

Necîb Maḥfûz'un "*el-Ḳâhiretu'l-Cedîde*" adlı romanı Arap dünyasında büyük yankı uyandırmıştır⁶¹. "*Ḥanu'l-Ḥalîlî*" ve "*Zukâku'l-Midakk*" adlı eserleriyle de ismini duyurmaya ve başarısını yükseltmeye devam etmiştir.⁶² Yazılarında Tevfîḳ el-Ḥakîm'in eserlerinin etkisi büyük yer tutmaktadır. Özellikle Tevfîḳ el-Ḥakîm'in

⁵⁴ Yûsuf Nevfel, *el-Fennu'l-Ḳaşaşî Beyne Ciley Ṭâhâ Ḥuseyn ve Necîb Maḥfûz*, el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, Kâhire, 2010, s. 9-19.

⁵⁵ a.e., s. 9-19.

⁵⁶ Recep Çinkılıç, "İḥsân 'Abdulḳuddûs'un Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, Mart 2015, s.193.

⁵⁷ Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2012, s. 246.

⁵⁸ Çinkılıç, "İḥsân 'Abdulḳuddûs'un Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri", s. 211.

⁵⁹ a.e. s. 211.

⁶⁰ Ahmet Kazım Ürün, *Necip Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s.127-128.

⁶¹ Nevfel, a.g.e., s. 113.

⁶² Ürün, *Necip Mahfuz*, s. 216.

“‘Avdetu’r-Rûh” ve “Yevmiyyât Nâib fi’l-Aryaf” adlı eserlerini okuduğunda bu eserlerden çok etkilenmiştir.⁶³

Necîb Maḥfûz gibi ‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr da roman yazmaya önce tarihi romanlarla başlamış daha sonra toplumdaki değişimleri konu alan romanlar yazmıştır. es-Saḥḥâr’ın tarzı bir çok yönden Necîb Maḥfûz’a benzemektedir.⁶⁴ Bunda ‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr’ın açtığı “Dâru’n-Neşr li’l-Câmi’iyyîn”i kurması ve burada beraber yazılar yayımlamalarının etkisi büyüktür.⁶⁵

İslam tarihini övmek ve islamiyeti öğretmek gibi bir çabası olmasa da⁶⁶ Corcî Zeydân’ın başlattığı tarihi roman yazıcılığını es-Saḥḥâr İslamiyeti öğretmek amacıyla devam ettirmiştir. Aynı zamanda Eski Mısır tarihi, Endülüs Tarihi, Modern Mısır Tarihi konularında da romanlar vermiştir.⁶⁷

1.3. Tarihî Roman

Romanında olduğu gibi tarihî roman için de kesin sınırlarla çizilmiş bir tarif yoktur. Tarihî roman hakkında yapılan tanımlamalardan birkaçı şöyledir: Gürsel Aytaç, tarihî romanın tanımını şöyle yapmıştır: “Konusunu tarihî şahsiyetlerden ya da tarihî olaylardan alan, tarih gerçekliğini, düzmece (fiktiv) olayların yaratılmasında kullanan roman çeşidi...”⁶⁸ Jeremi Hawthorn ise tarihî romanı şöyle tanımlamıştır: “Tanımlanmış bir tarihî çevre içinde karakterler ve olayların işlendiği roman türüne tarihî roman adı verilir. Hem tarihî hem de itibârî karakterleri ihtiva edebilir. Tarihî romanı diğerlerinden (tarih içinde) seçilmiş bir mekânın görünüşü, kurumlar, binalar ve tavırların kabul edilebilir tarifleri ayırır.”

19. Yüzyıldan itibaren edebiyat alanında kendini gösteren tarihî romanın ilk örneklerini İngiliz romancı Walter Scott’un verdiği kabul edilir. 1930’lu yıllardan sonra tarihî roman popüler bir hale gelmiştir. Bunda Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu

⁶³ Musa Yıldız, *Necîb Maḥfûz (Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikâyeleri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 7.

⁶⁴ Ürün, *Necip Mahfuz*, s. 50

⁶⁵ a.e., s.206.; ‘Abîr Yesrî, *Risâletü Ḥavle’l-Edîb ‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr*, 24.07.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=8CKo9fxvWww>, erişim tarihi: 23.01.2020.

⁶⁶ Mehmet Azimli, Corci Zeydan’ın “İslam Medeniyeti Tarihi” Adlı Eserine Karşı Yazılmış Bir Tenkit Yazısı, *İstem Dergisi*, yıl: 3, Sayı:5, 2005, s. 223-243.

⁶⁷ Muḥammed ‘Alî Ğulâm Nebî Ğavrî, *‘Alî Ahmed Bâkeşîr Râidu’r-Rivâyeti’t-Tarihîyyeti’l-İslâmiyye fi’l-Edebi’l-‘Arabî*, t.y., <http://www.bakatheer.com>, erişim tarihi: 04/01/2020.

⁶⁸ Sedat Adıgüzel, “Bakı-1501 Romanının Tarihsel Boyutu Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, 2006, s. 1.

milliyetçilik duyguları önemli bir faktördür.⁶⁹ İlk tarihî roman örneği sayılan Walter Scott'un Waverley adlı eseri İngiliz toplumunun geçmişinden ve ortak milli duygulardan bahsetmiştir.⁷⁰ Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan bu milliyetçilik akımı 19. yy.'ın ikinci yarısında Arap dünyasında etkili olmaya başlamıştır. Suriye ve Lübnan'daki Hıristiyan orta sınıfında etkisini gösteren milliyetçilik akımı zamanla diğer Arap bölgelerinde de görülmeye başlamıştır.⁷¹

Tarihî roman yazarı da diğer roman türlerinde eser veren sanatçılar kadar özgür olduğu için tarihî romanda da gerçek tarihle kurmaca tarih iç içe geçmiştir. Tarihî romanda, yazar tarihî belgelere sadık kalmak zorunda değildir.⁷² Kendi duygu ve düşüncelerini de romana yansıtma özgürlüğüne sahiptir. Bu yüzden tarihî romanlar bilimsel tarih kitapları kadar güvenilir değildir. Çünkü böyle bir hedef taşımazlar. Tarihî olaylar öncelikle yazarın düşünce süzgecinden geçer.⁷³

Tarihî romandaki kişiler, destandaki kadar olağanüstü özelliklere sahip olmasalar da özellikle romanın başkişisi kahraman özellikleri taşır. Romandaki kişiler tarihî kişilikleriyle bütünleştiği sürece başarılı bir tarihî roman oluşur. Bu bakımdan tarihî kabul görmüş bilgilere sadık kalmak önemlidir.⁷⁴ Tarihî romanlarda başkahraman kadar ikinci üçüncü dereceden hatta isimsiz karamanlar da önemlidir. Bu itibarî kahramanlar, başkahramana tarihî romanlarda işlenerek âdeta tarihin görünmeyen yüzü olurlar. Tarihte yaşamamış kişiler de romanın kişileri arasında yer alabilirler.⁷⁵

Zaman ve mekân uyumu da tarihî romanda önmeli unsurlardandır. Anlatılanların genel yapısı ile zaman ve mekân uyum halinde olmalıdır. Vaka' zamanı ile anlatma zamanı arasındaki zaman dilimi ve değişimler göz ardı edilmemelidir.⁷⁶

Sadık K. Tural'a göre tarih romancısı öğrendiği tarihî bilgiler arasında seçme yaparak onları edebî bir süzgeçten geçirmelidir. Tural, ele alınan tarihî konunun tamamen bitmiş, üzerinden zamanın geçmiş olması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁷

⁶⁹ Adıgüzel, a.g.e., s. 2.; Yakup Çelik, "Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler", *Bilig*, Sayı 22, Yaz 2002, s. 58.

⁷⁰ Çelik, a.g.e., s. 58.

⁷¹ Karabela, Ekşi, a.g.e., s. 185.

⁷² Adıgüzel, a.g.e., s. 5.

⁷³ Çelik, a.g.e., s. 53.

⁷⁴ Adıgüzel, a.g.e., s. 6-10.

⁷⁵ Çelik, a.g.e., s. 59-63.

⁷⁶ Adıgüzel, a.g.e., s. 6-10.; Çelik, a.g.e., s. 55.

⁷⁷ Çelik, a.g.e., s. 59-60.

Tarihî romanın Arap Edebiyatında ortaya çıkışına gelince, tarihî roman Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle baş göstermiştir. Corcî Zeydân, tarihî roman denilince akla gelen ilk isimdir. Eserlerinde vatanseverlik ve millî birlik gibi düşünceleri işlemiştir. Bu yüzden arapları, din farkı gözetmeksizin birlik olmaya çağırın eserler vermiştir.⁷⁸

Corcî Zeydân'dan önce Butrus el-Bustânî, Selim el-Bustânî gibi isimler tarihî roman tarzında eserler verseler de Corcî Zeydân kadar etkili olamamışlardır. Corcî Zeydân, İslam tarihini konu edinen yirmi bir tane roman yazmıştır. Zeydan, Arap-İslam tarihi üzerinden Arap birliği düşüncesini tarihi romanlarla sağlamaya çalışmıştır. Tarihi romanın işlevi olan geçmişe bakıp, kendisini milletine adayan bir vatandaş oluşturma gayesini gütmüştür.⁷⁹

Corcî Zeydân'dan sonra Feraḥ Anṭûn (1874-1922), Aḥmed Şevkî (1868-1932), Ya'ḳûb Şarrûf (1852-1927), 'Alî el-Cârîm (1881-1949) ve 'Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr gibi isimler de tarihî romana yönelmiş ve bu alanda eser vermişlerdir.⁸⁰

⁷⁸ Karabela, Ekşi, a.g.e., s. 195.

⁷⁹ a.e., 196-198.

⁸⁰ a.e., s. 199.

II. BÖLÜM

2. 'ABDULHAMİD CEVDE ES-SAHĦĦÂR

2.1. Hayatı

2.1.1. Doğumu ve Çocukluğu

'Abdulhamîd Cevde es-SahĦĦâr, 25 Nisan 1913 yılında Kâhire'de Bâbu'ş-Şerî'a'da,⁸¹ Filistin asıllı bir ailede dünyaya gelmiştir.⁸² Annesinin ilk çocuğu olan ablasının ve 'Abdulhamîd'den önceki ağabeyinin ölümünden sonra onun doğumu heyecan ve telaşa beklenmiştir.⁸³ Annesi kız çocuklarını sevdiği için onun da kız olmasını istemiştir. Erkek olduğunu duyunca hayal kırıklığına uğramış ve onu kucağına almak istememiştir.⁸⁴ Böylece es-SahĦĦâr istenmeyen bir çocuk olarak dünyaya gelmiştir.

'Abdulhamîd Cevde es-SahĦĦâr'ın babası Cevde Muhammed AĦmed⁸⁵ annesinin teyzesinin oğludur. Aile içi isim verme geleneğinden dolayı ona isim vermek oldukça kolay olmuştur. Ağabeyleri gibi ona da dayılarının isminden dördüncü dayısının ismi olan 'Abdulhamîd ismini almıştır.⁸⁶

Ailesi es-SahĦĦâr'ın daha önce erkek kardeşi öldüğü için onun üstüne çok düşmüş ve dışarı çıkmasına izin vermemiştir.⁸⁷ Annesi onu sadece komşulara giderken dışarıya çıkarmıştır. Özellikle en yakın komşuları olan Ummu 'Abbâs'ın evine sık sık gitmiştir. Ummu 'Abbâs, 'Abdulhamîd'le çok iyi ilgilenmiş, ona her geldiğinde şeker vermiş ve onunla oyunlar oynamıştır. Ummu 'Abbâs cenazelerde def çalarak para kazanan bir kadındır. Bazen yanında 'Abdulhamîd'i de götürmüş ve o da gördüğü manzaralardan çok etkilenmiş ve korkmuştur.⁸⁸

'Abdulhamîd Cevde es-SahĦĦâr küçükken, amcası Kâsım'ı kaybetmiş⁸⁹ evde yaşanan hüznün dolu anlar onu ölüm hakkında düşünmeye sevk etmiş ve bu düşünceler

⁸¹ Muhammed Hevvârî, *A 'lâmu'l-Edebi'l-'Arabî el-Mu'âsır*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, s. 197.

⁸² Laţîfe binti FaĦd el-Ħabbâ', *Şûratu'l-Mer'e fi Rivâyeti 'Abdi'l-Ħamîd Cevde es-SahĦĦâr*, y.y., y.y., t.y., s. 6.

⁸³ Abdulhamîd Cevde es-SahĦĦâr, *Hâzihî Hayâtî*, Mektebetu Mısr , y.y, t.y., s. 1.

⁸⁴ a.e., s. 4.

⁸⁵ Hevvârî, a.g.e., s. 197.

⁸⁶ e-SahĦĦâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 7.

⁸⁷ a.e., s. 7.

⁸⁸ a.e., s.9.

⁸⁹ a.e., s. 9.

hayatının büyük bir bölümünü etkilemiştir. Ölümün insanın sonu olduğu, öğrenmek, çalışmak, okumak gibi şeyler ona anlamsız gelmeye başlamıştı. Böyle düşünmesinde evlerinin yakınında oturan Ummu ‘Abbâs’la olan arkadaşlığının ve ileriki yıllarda ailesindeki birçok kişinin ölümü de onun bu şekilde düşünmesini etkilemiştir.⁹⁰

‘Abdulhamîd’in babası onu önce özel okula kaydettirmişti. Beş yaşındayken babası Deştûnî’deki Birinci Süleyman Câvîş okuluna çok yakın yeni bir ev almıştır. Babası ‘Abdulhamîd’i özel okuldan alıp Deştûnî’deki bu ilkokula kaydettirmiştir. ‘Abdulhamîd, yürüyerek gidip geldiği bu okuldan ve okulun sisteminden hep şikâyet ettiği için babası 1921’de onu, Cemaliye İlkokulu’na kaydını aldırmıştır.⁹¹ Bu okulu da mezarlık yolunun üstünde olması ve her gün önünden kalkan bir cenaze görmesinin de etkisiyle okulun ve öğretmenlerin azabından kurtulmak için artık ölmeyi istemiş ve ölümü çokça düşünür olmuştur.⁹² Ölüm korkusundan dolayı kendi yatağında bile yatamamış ağabeyleri Ahmet ve Sa‘îd’in yanında uyumuştur.⁹³

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr çocukluğunda annesinin deyimiyle “cin gibi bir çocuk”tur.⁹⁴ Yerinde duramayan yaramaz bir çocuk olduğu için derslere pek ilgisi yoktur.⁹⁵ Okula başladığında dersleri hiç dinlememiş, okula gitmenin saçma bir şey olduğunu düşünmüştür. Derslerde hep başka şeyler düşünmüş, sürekli yaramazlık peşinde koşmuştur.⁹⁶ Birinci sınıfta iki, ikinci sınıfta üç kere sınıfta kalan ‘Abdulhamîd 1927 yılında yedi yılın sonunda ilkokuldan mezun olmuştur.⁹⁷

es-Sahhâr’ın babası Cevde Muhammed Ahmed⁹⁸ kardeşleriyle birlikte ticaretle uğraşmışlar ve amcalarıyla aynı bahçeye bakan evlerde oturmuşlardır.⁹⁹ 19. yüzyılın sonlarında ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr ortaokuldayken Kâhire’deki başka bir eve göç etmişler, dedesi, ninesi, amcaları ve amca çocukları aynı bahçenin içindeki evlerde yaşamışlardır.¹⁰⁰

⁹⁰ el-Kabbâ’, a.g.e., s. 7.

⁹¹ Hevvârî, a.g.e., s. 197.

⁹² el-Kabbâ’, a.g.e., s. 7.

⁹³ e-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 20.

⁹⁴ Semîra el-Keylânî, Kâtib ve Kıssa: Me‘a’l-Edîb ve’n-Nâşir ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr,, 05.09.2016, (erişim) <https://www.youtube.com/watch?v=DEA1moXoiQY>, 16.02.2019.

⁹⁵ Hevvârî, a.g.e., s. 197.

⁹⁶ a.e., s. 197.

⁹⁷ a.e., s. 198.

⁹⁸ a.e., s. 197.

⁹⁹ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 9.

¹⁰⁰ el-Kabbâ’, a.g.e., s. 6.

es-Sahhâr'ın yaşadığı Huseyniye Sokağı oldukça canlı ve komşuluk ilişkileri kuvvetli bir sokaktır. Bayramlar sevinç ve neşe içinde geçmiştir. Bayramlarda çocuklar ve gençler arabaların üstüne çıkar mahallede şu şekilde sevinç beyitleri atarak dolaşırlardı:

يَا عَزِيزَ عَيْنِي وَأَنَا بَدِّي أُرُوخُ بَلَدِي
بَلَدِي يَا بَلَدِي وَالسُّلْطَةُ خَدَّتْ وَادِي¹⁰¹

“Gözümün nuru! Ülkeme gitmek istiyorum ülkeme
İktidar çocuğumu aldı.”

Dinî okullardaki baskıdan dolayı her gün babasına şikâyet etmiştir. Babası da sonunda onu başka bir okula yazdırmasına rağmen bu yeni okul da kabristanın tam karşısında olduğu için ölüm fikri onu ders çalışmaktan alıkoymuştur. Sonu ölüm olan bir dünya için çabalayıp kafa yormak ona anlamsız gelmiştir. Her gün ölümü düşünmüş ve ölmek istemiştir.¹⁰² Küçük yaşta bu konuları düşünmesi ve ölmeyi istemesinde birçok etken vardır. Küçüklüğünde sıkça yanına gittiği Ummu ‘Abbâs, 1919 devrimi, okulunun kabristanın karşısında olması onun ölümü sıkça düşünmesine yol açmıştır. Her gün ölümü düşünüyor olmasına rağmen İngilizler göstericilere ateş açtığına ölmekten çok korkmuş ve şehit olmanın cennet bahçelerinin kapılarını açtığını hiç düşünmemiştir. Dolayısıyla ölmeyi hiç istememiştir.¹⁰³ es-Sahhâr küçük yaşta aniden dedesini kaybedince hayata olan bakışı bir kez daha kararmıştır. Dedesi öldükten sonra evdeki bütün işler kötüye gitmiştir.¹⁰⁴

Artık ölüm hakkında düşünmekten vazgeçmek isteyip hayata tutunmaya karar vermiştir.¹⁰⁵ Hayatının dönüm noktası olan düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

“Her gün yatağa girdiğimde o gecenin hayatımdaki son gece olduğuna kesin bir şekilde inanırdım. Gözlerimi sabah ışıklarıyla açtığımda ölümün beni uykumda bulmadığı için çok üzülürdüm. Anladım ki ölüm benim hayal ettiğim kadar kolay bir iş değil. Ölümün bana uğramaya hiç niyeti yokken niye ben de diğer insanlar gibi hayat için çaba harcamıyorum. Niye arkadaşlarım gibi ders çalışmıyorum? Niye ağabeylerim ve arkadaşlarım gibi okumaya özen göstermiyorum?”¹⁰⁶ Babasının

¹⁰¹ es-Sahhâr., *Hâzihî Hayâtî*, s. 26.

¹⁰² es-Sahhâr., *Hâzihî Hayâtî*, s. 31.

¹⁰³ a.e., s. 35.

¹⁰⁴ a.e., s. 52.

¹⁰⁵ es-Sahhâr., *Hâzihî Hayâtî*, s. 86.

¹⁰⁶a.e., s.103.

yolundan gitmeye, onlar gibi okuyup, okurken zevk almaya karar verdikten sonra hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Okuyan insanların yüzündeki o mutluluk kendisini daha çok okumaya sevk etmiştir. Ölümü düşünmeyi bırakmış ve hayatta başarılı olmanın yollarını aramıştır. Babasını mutlu etmek istediği için de derslerine daha çok çalışmıştır.¹⁰⁷

es-Sahhâr yedi sekiz yaşlarındayken İngiliz askerleri Kâhire sokaklarında gezmeye başlamıştır.¹⁰⁸ İngilizlere karşı bağımsızlık savaşında o da ağabeyleri ve babasıyla birlikte meydanlara çıkmış ve ne anlama geldiğini bilmeden yapılan tezahürlere katılmıştır.¹⁰⁹ Sa'd Zağlûl ve Vafd Partisi¹¹⁰'nin Paris'te Mısır'ın özgürlük konusunu açmasını tüm halk istediği için o da Sa'd Zağlûl'a karşı bir hayranlık beslemiştir.¹¹¹

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın hayatta olduğu zamanda karışık olan Mısır'ın siyasî durumunun yanısıra Birinci dünya savaşının başlamasıyla Mısır'a istikrarsızlık adeta kader olarak yazılmıştır. Birinci dünya savaşının sonunda Vefd partisi kapatılarak, Sa'd Zağlûl Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu şekilde istikrarsızlıklar birbirini takip etmiştir.¹¹²

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'dan sonra Zeyneb isminde bir kız kardeşi dünyaya gelmiştir. Annesinin hasretle beklediği kız çocuğu sonunda evlerine neşe getirmiştir. Ama 'Abdulhamîd'in ailesi geleneklerine bağlı olduğu için bu işi bazen abartıp Zeynep hastalandığında onu doktora götürmek istememişlerdir. Çünkü onların zihninde doktora sadece ölüm raporu almak için gidilirdi. Aynı şekilde halası çok hasta olduğunda da doktor çağırmak istememişlerdir. Ölme derecesine geldiğinde çok korktukları için doktor çağırmak zorunda kalmışlardır.¹¹³

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın Zeyneb'ten sonra bir kız kardeşi daha olmuştur. Annesi kızlarıyla çok mutlu olduğu için artık ona istediği şeylere izin

¹⁰⁷ Muhammed Hevvârî, a.g.e., s. 198.

¹⁰⁸ a.e., es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 26.

¹⁰⁹ a.e., s. 37.

¹¹⁰ Vafd partisi, Sa'd Zağlûl başkanlığında İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz., Turgay Murat, "Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt IX, Sayı 1, Elazığ, 2013, s. 159.

¹¹¹ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 38.

¹¹² es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 78.

¹¹³ a.e., s. 42; Tâha Vâdî, *Şûratu'l-Mere'ti Fî'r-Rivâyeti'l-Mu'âşıra*, 4. Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1994, s. 128.

vermiştir. En küçük kardeşi hasta olduğunda onu hastaneye götürmek istemedikleri için difteri hastalığından dolayı ölmüştür. Bu olaya çok üzülen ‘Abdulhamîd annesinin bir daha mutlu olamayacağını düşünerek üzülmüştür.¹¹⁴

Ağabeyleri Ahmed, Benbâkâden Lisesi’ne; Sa’îd, Fuâdu’l-Evvel Lisesi’ne başladığında artık o tek başına okula gidip gelmiştir. Ağabeyleri liseye başladığından beri artık kendisinin de sorumluluk sahibi bir birey olduğunu hissetmeye başlamıştır. Sorumluluk hissini duyduğu günden itibaren hayatı, okumayı ve düşünmeyi daha çok sevmeye başlamıştır.¹¹⁵

2.1.2. Gençlik Yılları

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr derslerine çalışmaya karar verdikten sonra sınıfını zorlanmadan geçmiştir. İlkokuldan mezun olduktan sonra ‘Abbasiye’deki ağabeyinin de mezun olduğu Fuâdu’l-Evvel lisesine kaydolmuştur.¹¹⁶ 1933’te de lise diplomasını almıştır.¹¹⁷ Lise yıllarında Sa’d Zağlûl’un ölüm haberini alınca çok üzülmüştür. Aynı zamanda bütün ülke yasa boğulmuştur. Mısır sokakları Şa’d Zağlûl’un cenazesine katılanlarla dolup taşmıştır. ‘Abdulhamîd de cenazeye katılmıştır.¹¹⁸

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr lisede, okumaya ve öğrenmeye karşı ilgisi arttığı için yaz tatillerinde her sabah kalktığında yastığının altındaki kitaptan okur olmuştur.¹¹⁹

es-Sahhâr’ın en yakın arkadaşının annesi vefat ettiğinde evine onu teselli etmeye gitmiş, cenaze töreni boyunca yanından hiç ayrılmamıştır. Eve dönünce annesine sarılmış, ağlamış ve annesizliğin ne kadar zor olduğunu düşünmüştür. O günden sonra annesini bir daha asla üzmemeye karar vermiş, annesinin ne kadar kıymetli olduğunu anlamıştır.¹²⁰

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr Ticaret Yüksekokulu’ndayken derste öğretmenin işlediği bir kitabın asıl kaynağı olan İngilizce bir eserle karşılaşmıştır.

¹¹⁴ Vâdî, a.g.e., s. 99.

¹¹⁵ a.e., s. 104.

¹¹⁶ Hevvârî, a.g.e., s. 198.

¹¹⁷ a.e., s. 198.

¹¹⁸ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 121.

¹¹⁹ a.e., s. 142.

¹²⁰ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 257.

Bunu okuyup anlamaya ve tercüme etmeye başlamıştır. İngilizce bir kitabı okuyup anlıyor hatta Arapça'ya çeviriyor olmak ona değişik ufuklar açmıştır.¹²¹

Ticaret yüksekokulunda sınavlar sözlü olarak yapılmaktadır. es-Sahhâr da sözlü sınava gireceği için sabaha kadar sınava çalışmıştır. Bir hocası onu sevmediği için sınavda ona acımasızca davranmasıyla “iş yönetimi” dersinden geçememiş ve bu yüzden bir senesi boşa gitmiştir. ‘Abdulhamîd’in sınıf arkadaşlarının mezun olup işe girmelerine rağmen o hâlâ okulu bitirememiş, sevmediği bir bölümde okumanın zorluklarını bir sene okulu uzatarak aşmaya çalışmıştır.¹²²

‘Abdulhamîd okuduğu bölümün derslerini dinlerken çok sıkılmıştır. Arkadaşı ona derste uyumaması için yabancı bir kitap vermiş, o da derste onu okuyup bitirmiştir. Bu hikâye ihtilal askerlerinden bahsetmektedir. O da buna benzer bir hikâye yazabileceğini düşünüp hemen yazmaya başlamıştır. Herkes ders bitiminde dışarı çıkarken o, hikâye yazmaya devam etmiştir. Çünkü yazmaktan çok zevk almıştır. Ama içerisinde birçok hata olduğunu yıllar sonra tekrar okuduğunda anlamış ve utanç duymuştur.¹²³

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr okulda olduğu bir gün siyasi olaylar kızışmış ve okulu polisler tarafından ablukaya alınmıştır. ‘Abdulhamîd de kaçarak göstericilerin arasına katılmak isterken polisin copuna maruz kalmış ve o gün bu kadar olayların arka arkaya nasıl yaşandığına ve o copu ne zaman nasıl yediğine bir anlam verememiştir.¹²⁴

2.1.3. Futbol Macerası

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın gençlik yıllarında ilk sırayı daima futbol almıştır. Gençlik yıllarında bir dönem sadece okuluna, derslerine ve futbola önem vermiştir. Aşk hayatı hakkında düşünmek istemediği dönemlerde ismini büyük futbol oyuncularının arasına yazdırmak istemiştir. Nitekim lise yıllarında adını okul futbol takımının en ünlü ismi yapmıştır. Derslerini de ihmal etmemiştir.¹²⁵

¹²¹ a.e., s. 272.

¹²² a.e., s. 281-283.

¹²³ a.e., s. 286.

¹²⁴ a.e., s. 289-291.

¹²⁵ a.e., s. 252.

Hız. Peygamber'in hayatını Vâkıdî gibi hikâye şeklinde yazma düşüncesi hep aklındadır ama en çok futbolcu olmayı düşünmüştür.¹²⁶ Zira 'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr futbol oynamayı çok sevmiştir.¹²⁷ Okulun futbol takımında oynamayı çok istemesine rağmen bunu hocalarına bir türlü söyleyemezken, bir keresinde okulda düzenlenen bir müsabakada topun kornere çıktığı bir anda ayağına gelen topu kaleye atıp gol olmasıyla birlikte hakem oynaması için onu sahaya davet etmiştir. O da çok mutlu bir şekilde giyinme odasına gidip takıma katılmıştır. Bu olaydan sonra artık okulun futbol takımının göz bebeği olup turnuvalara katılmıştır.¹²⁸

Yapılan müsabakalarda gösterdiği başarıların onu Paris'te yapılacak büyük karşılaşmaya taşıyabileceğini düşünmüştür. Çünkü 'Abdulhamîd de Tahtâvî gibi Paris'in gelişmişliğini Mısırlıların örnek alması gerektiğini düşünmektedir.¹²⁹ Paris'ten "Nur Şehri" olarak bahsetmektedir.¹³⁰ Ancak müsabakaların iptal edilmesi onu büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır.¹³¹

'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr futbol oynamayı çok sevmesine rağmen futbol oynayan diğer arkadaşları gibi farklı mekânlarda takılmamıştır. O sadece oyununu oynamış, futbolu spor veya bir tutku olarak görmüştür. Arkadaşlarıyla gittikleri ortamlarda kendini hiç iyi hissetmemiş, günaha girme korkusundan hemen evine dönmek istemiştir.¹³²

'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr, Fuâdu'l-Evvel Lisesi'nde okurken futbolla çok meşgul olduğu için mekanik dersinden kalmıştır. Aslında arkadaşı Şalâḥ'la aynı soruları aynı şekilde cevapladıkları halde Şalâḥ başarılı olurken, 'Abdulhamîd kalmıştır. Eve gidince mekanik dersinden kaldığını babasına söyleyince babası tek bir kelime etmemiştir. Ama bakışlarıyla ona: "*Sen futbol takımına katılarak Filistin'e gidip, derslerini ihmal edersen tabi ki sınıfta kalırsın. Başka ne olmasını bekliyordun. Bir yılını çöpe attın!*" demek istediğini 'Abdulhamîd anlamıştır.¹³³

¹²⁶ a.e., s. 126.

¹²⁷ a.e., s. 107.

¹²⁸ a.e., s. 154.

¹²⁹ Mehmet Cihangir, *Rifâ'a Râfi' el- Taḥṭâvî'nin Paris Gözlemleri ve Hayrullah Efendi'nin Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerine Yansıyan Batı ve Batılı İmgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2015, s. 55.

¹³⁰ es-Saḥḥâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 315.

¹³¹ a.e., s. 318.

¹³² a.e., s. 254.

¹³³ a.e., s. 258.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın futbol takımının antrenörü olan bir yüzbaşı, ‘Abdulhamîd’in polis okuluna yazılmasını istemiştir. Ama ailesi onun ticaret okuluna gitmesini istemiştir. Çünkü dükkânlarını büyütüp başına da ‘Abdulhamîd’in geçmesini istemişlerdir.¹³⁴

Mekanik dersini geçen ‘Abdulhamîd, polis okuluna girmek için tüm belgeleri tamamlamıştır. Jürinin başında da antrenör yüzbaşı olması gerekirken o gün hasta olmuştur. Diğer jüri üyeleri de polis okuluna sadece koşucuların alınması gerektiğine karar vermişlerdir. ‘Abdulhamîd bu olaydan sonra kendisinin ne kadar şanssız olduğunu düşünmüştür.¹³⁵

es-Sahhâr girebileceği bir yüksekokul araştırmıştır. Polis okuluna girebileceğinden çok ümitli olsa da son anda yaşadığı şanssızlıktan dolayı Polis okuluna girememiştir. Ziraat fakültesine girmek kolay olduğu için çevresindekiler es-Sahhâr’a Ziraat Fakültesi’ne girmesi konusunda akıl vermişlerdir. Fakat es-Sahhâr bu alanda hiçbir bilgisi olmadığını şu şekilde açıklamaktadır:

“... fakat biz Kâhire’de dükkan sahibi tüccar bir aileyiz. Ben tarlaya gitsem pamukla pirinci ayırt edemem. Tarım alanlarını bile sadece Tahtâ’ya veya İskenderiye’ye giderken yolda görüyorum.”¹³⁶

Çaresizce ve uzun arayışlardan sonra tüm yüksekokulların kapıları es-Sahhâr’a kapanmıştır. Son çare olarak, Ticaret Okuluna girdikten sonra futbol oynayamayacağını bildiği halde bunu göze alarak başvuruyu yapmıştır.¹³⁷

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr üniversiteye başladıktan sonra çok az futbol oynamıştır. Çünkü artık eski arkadaşlarıyla görüşememiştir. Sadece çocukluk arkadaşı Salâh’la aynı fakültede oldukları için görüşebilmiştir. Lise dersleriyle üniversite derslerinin birbirine benzemediğini, lisedeki gibi öğretmenlerin her şeyi yazdırmadığını her konuya ayrıca çalışılması gerektiğini düşünmüştür. Politik ekonomi, ekonomik doktrinler gibi konular ilgisini çekmiştir. Bu konularla alakalı makaleler yazmış *el-Ehrâm* dergisinde yayımlanmıştır. ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın yazıyla olan başlangıcı bu makalelerle olmuştur. İngilizce asıllarından

¹³⁴ a.e., s. 258.

¹³⁵ a.e., s. 258.

¹³⁶ a.e., s. 264.

¹³⁷ a.e., s. 264.

yaptığı bazı makaleler *el-Ehram* dergisi tarafından hemen kabul görünce yazmaya olan cesareti daha da artmış, bu onu edebi çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir.¹³⁸

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr üniversite yıllarında da bir futbol müsabakasına katılmıştır. Fakat uzun zamandır futbol oynamamanın heyecanı ile art arda goller atmış, dördüncü golünden sonra yere yığılmış ve acilen hastaneye kaldırılmıştır. Hastanede ısrarla müsabakayı seyretmek için geri gitmek istemiş, doktor da birkaç iğne yapıp gitmesine izin vermiştir. Diğer gün Asyut’a futbol müsabakasına gitmişlerdir.¹³⁹ Asyut’taki paşalardan biri bu futbol grubuna akşam yemeği için davet göndermiştir.¹⁴⁰

Polis okuluyla Gîze’de bir takımın karşılaşmasına giden es-Saḥḥâr orada Polis Okulu’nun antrenörüyle karşılaştığında antrenör ondan sınav günü yaşananlar hakkında özür dilemiş, diğer sene evraklarını teslim etmesi halinde okula alınacağını garanti olduğunu söylese de es-Saḥḥâr buna gerek olmadığını, Allah’ın onun için seçtiklerinden razı olduğunu söyleyerek teşekkür etmiştir. Zaten dünyayı da kabre giden bir geçit olarak görmektedir. İnsanın, başına gelen iyi olaylara çok sevinmemesi ve kötü olaylara da aşırı üzülmemesi gerektiğine inanmıştır.¹⁴¹

2.1.4. Selamlık

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr okumayı öğrendiği günden itibaren babası dedesi ve amcalarıyla beraber evin bahçesinin bitişiğinde bulunan “Selamlık” denilen yerde yapılan okumalara katılmıştır. Burada her akşam toplanılır, seçilen tarihî ve edebî bir kitap okunur ve hakkında değerlendirme yapılırdı. ‘Abdulhamîd de bu sohbetlere katılmayı çok severdi. Okumaya karşı olan ilgisini Selamlık’ta yapılan bu sohbetler artırmış ve sevdirmiştir.¹⁴²

Amcası Seyyid, Peygamber kıssaları okuyan ve bunları, gördüğü çocuklara anlatan birisidir. Anlattığı hikâyeler onun da dikkatini çekmiştir.¹⁴³ Babasının ve amcalarının dinî eserlere olan ilgisi onun da daha çok bu konularda eser vermesinde en büyük etken olmuştur. Selamlıkta yapılan İslâm tarihi eserlerinin okumaları onun

¹³⁸ a.e., s. 273.

¹³⁹ a.e., s. 290-300.

¹⁴⁰ a.e., s. 301.

¹⁴¹ a.e., s. 275.

¹⁴² es-Saḥḥâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 52.

¹⁴³ es-Saḥḥâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 72.

da İslâm tarihine ve tarihe olan ilgisini artırmıştır. Ağabeyleri Sa'îd ve Ahmed'in yaptığı ezcâl¹⁴⁴ yazmaları ve Selamlık'ta yapılan edebi sohbetlerin 'Abdulhamîd'in hayatının şekillenmesinde büyük rolü vardır.¹⁴⁵

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr İslâm dinini araştırmaya ve öğrenmeye ilgisi bağlamında her cuma babasıyla cuma namazına da giderek tefsir ve hadis sohbetlerine katılmıştır. Babası, amcası ve arkadaşlarının Selamlıkta yaptığı okumalar onun ufkunu genişlettiği için farklı okumalar yapmaya karşı da ilgisi artırmıştır. Bunun yanı sıra farklı dini görüşler hakkında da incelemeler yapmıştır. Mesela, Bahailik hakkında araştırma yapmış ve onlara İslâm'dan sonra bir din uydurmanın ne kadar büyük bir günah olduğunu açıklamak için uğraşmıştır.¹⁴⁶

Selamlıkta genelde İbn Hâşim'in "*es-Sîratu'n-Nebeviyye*"si, Vakıdî'nin "*Futûhu's-Şâm*", Taha Hüseyn'in "*el-Eyyâm*", Belâzûrî'nin "*Futûhu'l-Buldân*"ı okunmuş ve 'Abdulhamîd de okunanlara karşı ilgi göstermiştir.¹⁴⁷

Okul derslerinin yanında yazı işlerine de önem vermiştir. Ağabeyleriyle beraber, yazmış olduğu hikâyeleri yayımlamak üzere, "*Behlevân*" adında bir dergi çıkarmışlardır. Bu dergide yayımlanmak için hikâye denemelerine başlamıştır. Bu sırada eline Menfalûtî'nin *Majdolin*'i geçmiş ve bu eseri okurken tüm dünyayı unutmuş sanki okuduklarını yaşıyormuşçasına romandaki kahramanın ölümüne ağlamıştır. Romanı bitirinceye kadar elinden bırakmamıştır.¹⁴⁸

Selamlıkta yapılan siyasi konuşmalar onun siyasete de hâkim olmasını sağlamıştır. Dönemin olaylarını tahlil edecek derecede siyaset bilgisine sahip olmuştur.¹⁴⁹ Lise yıllarında okul derslerinin yanında karikatür çizmeye de merak salmıştır. Dönemin siyasî liderleri eleştiriye kapalı olduğu için karikatür alanına ilgi artmıştı. İnsanlar düşüncelerini yazmaktan çok çizmeyi önceliyorlardı. Karikatürün siyaset üzerinde etkisi büyüktü. Mesela Muhammed Mahmûd'u demir elli olarak mizah amaçlı çizmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Zecel, Endülüs'te geliştirilen, Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan halk şiiri türünün adıdır. Musa Yıldız, "*Zecel*", *TDVİA*, XXXIV. Cilt, 2013, s. 176.

¹⁴⁵ Hevvârî, a.g.e., s. 198.

¹⁴⁶ a.e., s. 200; es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtü*, s. 88.

¹⁴⁷ a.e., s. 115.

¹⁴⁸ a.e., s. 88.

¹⁴⁹ a.e., s. 171.

¹⁵⁰ a.e., s. 141.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın belirgin bir siyasi görüşü yoktur. Her partinin eleştiriye açık noktalarının olduğunu düşünerek hiçbir partiye bağlı kalmamıştır.¹⁵¹ Ancak vatanına oldukça bağlıdır. Bir keresinde ağabeyiyle iki gün süreyle İskenderiye’ye gideceğini duyunca İskenderiye hakkında küçükken okuduğu kitap aklına gelmiştir. İskenderiye’den döndüğünde vatanına ne kadar bağlı olduğunu hisseden yazar bir daha doğduğu topraklardan çıkmak istemediğini ifade etmiştir. Orada gezerken gördüğü manzaraları zihnine kazıyıp bunlara hikâyelerinde yer vermiştir.¹⁵²

es-Sahhâr lise yıllarındayken siyasette sıcak gelişmeler yaşanmıştır. Herkesin korku ve merakla takip ettiği siyasette onun da ilgisi artmıştır. Ayrıca siyaset hakkında döneminde yaygın olan karikatürleri de yakından takip etmiştir. Şitkî Paşa¹⁵³ ve hakkında çıkan karikatürlerin incitici hatta bazen dalga geçici ve onur kırıcı olduğunu düşünmüştür.¹⁵⁴

Karmakarışık bir hâle dönüşen Mısır gündemi ve değişen siyasiler artık Selamlıkta konuşulan tek olay olmuştur ve ‘Abdulhamîd bu olaylardan fazlasıyla sıkılmıştır. Selamlıktaki sohbetten sıkıldığı bir gün annesi, ninesi ve ev halkının hanımları oturup konuşurken onların renkli sohbeti ‘Abdulhamîd’in dikkatini çekmiştir. Ninesinin anlattığı hatıraları onu başka dünyalara taşımıştı. Yıllar sonra ‘Abdulhamîd’in ilk yazdığı hikâyenin konusunu ninesinin anlattığı bu hatıraları oluşturmuştur.¹⁵⁵

Selamlıkta sadece siyaset değil başka meseleler de konuşulmuştur. Mesela bir dönem babasının arkadaşı Seyyid Şâmî’nin hastalığı konuşulmuştur. Gözlerindeki hastalığın tek ilacının Hindistan’da olduğu söylentileri yayılmıştır. ‘Abdulhamîd o zaman ne kadar aciz olduklarını orada düşünmüştür. Bir süredir yazılarının yayımlandığı *el-Ehrâm* gazetesinde duyuru yayımlatmayı planlasa da babasının arkadaşı vefat etmiştir. ‘Abdulhamîd bu olaydan çok etkilenmiştir.¹⁵⁶

¹⁵¹ a.e., s. 199.

¹⁵² a.e., s. 180.

¹⁵³ Şitkî Paşa (1875-1950), Mısır’ın 21. Başbakanıdır. Mısır’a iki dönem başbakanlık yapmıştır. İngilizler tarafından göreve getirilmiştir. Turgay Murat, a.g.e., s. 168.

¹⁵⁴ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 262.

¹⁵⁵ a.e., s. 284.

¹⁵⁶ a.e., s. 298.

2.1.5. Sinema Tecrübesi

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr küçükken tam bir futbol ve sinema hayranıdır.¹⁵⁷ İlk sessiz sinema açıldığında büyük bir ilgiyle izlemiştir. Derslere karşı ilgisi olmadığı dönemlerde daha çok futbol ve sinemayla uğraşmayı tercih etmiştir. Sinemadan o kadar çok etkilenmiştir ki bazen izlediği filmin etkisinden uzun süre çıkamamış, etkisinde kaldığı karakterlerin taklidini yapmıştır.¹⁵⁸

Sinemaya olan bağlılığını şöyle açıklamaktadır:

“İki ağabeyim ve ben bir dervişin tekkeye gittiği gibi her gün sinemaya gidiyorduk, artık sinema ehlinden olmuştuk sanki.”¹⁵⁹ Sinemaya gitmekten hiç usanmaz hava çok soğuk olsa bile tren beklemiş, uzun yolculuklara katlanmış ve sonunda izlemek istediği filme gitmiştir. Sinema afişlerini büyük bir merakla takip etmiştir. Dedesi ölmeden önce dedesiyle birlikte sinemaya daha rahat gidebilmiştir. Ancak dedesinin vefatından sonra annesi onun bir anlık yokluğunda bile onun sinemaya gidip büyük günaha gireceğini düşünerek engellemiştir. Bir gün eve çok geç kaldığı için annesinden, babası ve amcalarından neredeyse ölünceye kadar dayak yemiştir.¹⁶⁰

Mısır’daki Olombiya ve İdea Sinemalarına sık sık gitmiş, oradaki kahramanlara benzemeye çalışmıştır.¹⁶¹ ‘Abdulhamîd’in bazı kitaplarında izlediği bu karakterlerin izlerini yazdığı sinema eserlerinde bulmak mümkündür. Aynı zamanda olayların akışını, karakterlerin sunumu tahlil etmede oldukça başarılıdır. ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın gözlem yeteneği sinema sayesinde oldukça gelişmiştir. Mesela ağabeyinin düğününde olanları her ayrıntısına kadar izleyip takip etmiş, düğünden aklında kalan bu manzaralar daha sonra yazacağı hikâyelere ilham kaynağı olmuştur. *Ummu’l-‘Arûse* hikâyesindeki düğünde geçen olayları buradan ilham alarak yazmıştır.¹⁶²

Ağabeyleriyle beraber çıkardıkları “*Behlivân*” dergisi birçok kişi tarafından ilgiyle karşılanınca sinema da açmaya karar vermişlerdir. Ağabeyi Sa’îd açmış olduğu bu sinemada film seçimlerini ve bazı düzenleme işlerini ‘Abdulhamîd’e yaptırmıştır.

¹⁵⁷ Hevvârî, a.g.e., s. 197.

¹⁵⁸ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 43.

¹⁵⁹ a.e., s. 56.

¹⁶⁰ a.e., s. 66.

¹⁶¹ el-Keylânî, a.g.e.

¹⁶² es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 106.

İlk başlarda sinemanın kötü bir yer olduğunu düşünen annesi ‘Abdulhamîd’in ilgisini ve heyecanını görünce artık onun sinemaya gitmesine izin vermeye başlamış ve o da içi rahat bir şekilde sinemaya gidip film izlemiştir.¹⁶³ Charlie Chaplin’in “Çocuk” filmini izlerken büyük mutluluk duymuş, filmde izlediği olaylar sürekli zihninde canlanmış. Filmde cam takmakla para kazanan bir çocuğun camı kırma sahnesi onu çok etkilediği için sinemadan çıktığında önüne gelen bütün evlerin camını kırmak istemiştir.¹⁶⁴

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr lise hayatında da sinemaya önem vermeye devam etmiştir. Sinema hayatına dair bütün yeni bilgileri takip etmiştir. Rudolph Valentino ve Charlie Chaplin’in çıkardığı sessiz sinemaları takip ediyor, açtıkları sinemada izleyiciyle buluştururken kendisi de hayranlıkla izliyordu.¹⁶⁵ Mısır’da ilk defa sesli sinema oynayacağına çok sevinmişti. Bilet alırken o uzun kuyruğu nasıl bıkmadan usanmadan beklediğini şu şekilde anlatmaktadır:

“...Ağabeyim Muhammed bana bilet almam için para verdiğiindeki sevincimi kelimelerle ifade edemem. Bilet gişesinin önündeki kuyrukta bıkmadan usanmadan saatlerce beklediğimi hatırlıyorum. Bıkmak, usanmak ne kelime! En büyük hayâlimi gerçekleştirmek için kuyrukta beklemek bile bana sevinç veriyordu.”¹⁶⁶

2.1.6. Aşk Hayatı

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr yahudilerin çoğunlukta olduğu bir bölgede yaşamıştır. Onların inançları, adetleri ve çevresindeki müslümanların yahudilere olan tutumu da her zaman dikkatini çekmiştir. Yazar yahudilerin bayram günlerinde yaşanan olayları şöyle aktarır:

“Yahudilerin Fısıh bayramı yaklaştığında caddeyi sessizlik kaplardı ve biz bu sessizlikten çok korkardık. Yahudilerin bize bir şey yapmasından annelerimiz çok endişelenir ve eve sağ sâlim dönünce Allah’a şükrederlerdi. Onların bayram ekmeklerinden alıp yemezdik. Çünkü ekmeklerini Müslüman kanıyla yaptıklarına inanırdık.”¹⁶⁷

¹⁶³ es-Saḥḥâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 87.

¹⁶⁴ a.e., s.116.

¹⁶⁵ a.e., s. 125.

¹⁶⁶ a.e., s. 130.

¹⁶⁷ a.e., s. 134.

Mısır'daki yahudiler İngiltere'nin koruması altına alındıktan sonra yahudilerle müslümanlar arasındaki düşmanlık artmıştır. Yahudiler her fırsatta İngiltere'nin koruması altında olduklarını söyleyerek kibirlenmişlerdir.

Yahudilere karşı sergilenen bu tutuma rağmen onun en yakın arkadaşı yahudi bir gençtir. Albert ismindeki bu yahudinin Fortini¹⁶⁸ adındaki kız kardeşi es-Sahhâr'ın ilk aşkıdır. Fortini'ye olan aşkıdan ömrü boyunca utanç duysa da onunla sinemaya gitmek ve konuşmak her zaman ona çok iyi gelmiştir. Ona karşı beslediği duygular 'Abdulhamîd'i şarkılara da ilgi gösterir hale getirmiştir. Fortini'yi düşünürken özellikle Ummu Kulsûm'ü ve Seyyid Derviş'i dinlemekten kendini alamamıştır.¹⁶⁹

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın yahudi arkadaşları olmasına rağmen onların kötü alışkanlıklarına hiçbir zaman özenmemiştir. Onlar içki içerken bunun ne kadar kötü bir alışkanlık olduğunu düşünüp geri durmuştur.¹⁷⁰

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın Tanta'yı ziyaretinden sonra Fortini'yle aralarında bir soğukluk yaşanmış ve uzun bir zaman görüşmemişlerdir. Aralarındaki uçurumu fark etmiştir. Bu yüzden ondan uzak durmaya çalışmıştır. Artık Fortini'yi görmek için gittiği müzik dinletisine bile gitmemiştir. Onu unutabilmek için ibadetlerine daha da önem vermeye başlasa da kalbi onunla vakit geçirmek istemektedir. Bir gün onu görmese kalbindeki acı onu rahatsız etmektedir.¹⁷¹ Ama selamlıkta aldığı terbiye, okuduğu kitaplar bunun doğru olmadığı gerçeğini yüzüne vurmuştur. Selamlıkta yapılan her sohbet sanki onun yüzüne atılan bir tokat etkisi yapmış ve ailesinin bu hassasiyetine karşılık, kendisinin Fortini'ye âşık olmasını bir hakaret olarak hissetmiştir.¹⁷² Fortini'ye olan sevgisinin şeytanın bir vesvesesi olduğuna cismani ve nefsanî duygularla hareket ettiğine ve masiyete düştüğüne inanmış, Allah'ın huzurunda böyle düşündüğü için çok utanç duymuştur.¹⁷³ 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, Fortini'ye olan bu duygularından arınmak için daha çok namaz kılmaya karar vermiştir. Bu şekilde kendini Allah'a daha yakın hissetmiştir.

¹⁶⁸ a.e., s. 137.

¹⁶⁹ a.e., s. 139.

¹⁷⁰ a.e., s. 169.

¹⁷¹ a.e., s. 220.

¹⁷² a.e., s. 221.

¹⁷³ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 260.

Şeytanın vesveseleri namazdayken ona bulaşmıyordu. Bu nedenle kendini namazdayken daha temiz hissetmiştir.¹⁷⁴

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr bir gün antrenmandan eve dönerken önünden geçtiği bir pencereden bir not atılır. ‘Abdulhamîd notu açıp baktığında içerisinde cüretkâr bir davet mektubunun olduğunu görür. Sağına soluna bakırsa da mektubu atanı göremez. Aldırış etmeden yoluna devam eder. İkinci gün yine bir not atılır. Alır yine okur bu sefer bir buluşma yeri ve saati yazılıdır. ‘Abdulhamîd çok merak ettiği için belirtilen gün ve saatte buluşma yerinde olur. Buluştukları ilk dakikadan itibaren ‘Abdulhamîd sormadan kız kendini anlatmaya başlar. Adının Ester olduğunu ve ne gibi özellikleri olduğunu sayar. Bu durum onun hiç hoşuna gitmez. İlişkileri kısa bir sürede biter. Çünkü es-Sahhâr için artık böyle konular saçma gelmeye başlamıştır.¹⁷⁵

‘Abdulhamîd, Fortini’den sonra Ester adında bir kıza âşık olmuş ama onda da Fortini’yi hatırlamıştır.¹⁷⁶ Fortini’ye her baktığında Allah’ı hatırlamış, Fortini’nin ruhundan kendi ruhuna üflenen ilahi bir fısıltının olduğuna inanmıştır.¹⁷⁷

‘Abdulhamîd, çok ağır bir hastalığa yakalanmış, ailesine üzülmemeleri için haber vermemiştir. Öleceğini zannederek Allah’a kendisini affetmek için huşu içinde dualar etmiştir. Fortini hastayken onu ziyarete gittiğinde Fortini’yle yaptığı hatalar gözünün önüne gelmiş, Allah’a kendini affettirmek için geceler boyu dua etmiştir. Fortini’yle yaşadığı, yaşarken tatlı ama sonrası derin bir pişmanlık olan haram dolu anları zihninden çıkarması için dua etmiştir. Bu olaydan sonra yaptıklarından pişman olmuş bir daha onunla görüşmek istememiştir.¹⁷⁸

Fortini’yle ayrıldıktan sonra Fortini ve ailesi başka bir mahalleye taşınmışlar, ‘Abdulhamîd’in sokağına geldiklerinde kalbi sevinçten uçacak gibi olmuştur. Ona sarılmamak ve sevdiğini söylememek için kendisini zor tutmuştur. Bazen zincirlerini kırmayı ve kalbinin hissettiği gibi yaşamayı istemiş ama bağlı olduğu değerler onun hislerinden daha güçlü olduğu için Fortini’ye asla gerçek duygularını dile getirememiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ a.e., s. 262.

¹⁷⁵ a.e., s. 252.

¹⁷⁶ a.e., s. 234.

¹⁷⁷ a.e., s. 235.

¹⁷⁸ a.e., s. 239.

¹⁷⁹ a.e., s. 260.

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr bir dönem ‘Imadu’d-Dîn sokağında İngilizce kursuna gitmiştir. Bir gün kursa giderken yolda Fortini’yi görmüştür. Uzaktan onu izlemeye başlamıştır. Fortini ona doğru yöneldiğinde kendisini görmemesi için bakışlarını ondan kaçırmıştır. Kalbi neredeyse ağzından çıkacak gibi olmuştur. Kursu girdiğinde kitabını karıştırmaya başlamış ama ne yaptığını bilmez bir halde aklında hâlâ onun yüzü vardır.¹⁸⁰

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr’ın bir dönem görüştüğü Ester ona gelir ve ailesinin onu biriyle evlendirmeyi düşündüğünü söylemiştir. Zaten birçok sıkıntıyla boğuşan es-Saḥḥâr, ona ailesinin istediği kişiyle evlenmesinin daha doğru olacağını bildirmiştir. Çünkü es-Saḥḥâr kendisinin evlenebilecek maddi güce sahip olmadığını düşünmektedir. Ailesine yük de olmak istemeyen es-Saḥḥâr onunla evlenemeyeceğini söyleyerek Ester’in gözyaşlarına aldırış etmeden ondan ayrılmıştır. Ayrıca Ester’i evlendirmeyi düşündükleri adayın ondan daha iyi kazanıyor olması onların evlenmelerinin daha doğru olduğunu düşündürmüştür.¹⁸¹

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr karşılaştığı her kadını Fortini’yle karşılaştırmıştır. Her kadından onun gibi olmasını beklemiştir. Bu yüzden Fortini’den başka biriyle evlenmeyi düşünmemiştir. Fortini’yle arasındaki engeller de aşılacak gibi görünmediği için, içinden çıkamadığı bu duyguların içinde es-Saḥḥâr, başka biriyle evlenmeyi düşünmemiştir.¹⁸²

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr çareyi Allah’ı düşünmekte aramıştır. Çevresindeki varlıkların yaratılışındaki ilahi sırrı çözmeye çalışmış ve bu konuları konuşmak için yahudi bir bakkal olan Hâyîm ile oturup dertleşmiştir. Hâyîm dindar bir yahudidir ve hiçbir tahsili olmadığı halde bu konulara ilgisi yüksektir. O yüzden onunla konuşmak es-Saḥḥâr’a iyi gelmiştir. Hâyîm’den Yahudi inançlarını ve geleneklerini de öğrenmiş ve öğrendiği bu şeyleri İslâmiyet’le karşılaştırıp en doğrusunun İslâm’da olduğunu Hâyîm’e açıklamaya çalışmıştır.¹⁸³

Hâyîm’le bu konulardan konuştukları bir gün Fortini, Hâyîm’in dükkânına gelip nişanlanacağı haberini verir. Fortini aslında es-Saḥḥâr’a bu haberi vermek istemektedir. Ama es-Saḥḥâr hiç kafasını kaldırmamış, içinde başlayan savaşa rağmen

¹⁸⁰ a.e., s. 261.

¹⁸¹ a.e., s. 266-267.

¹⁸² a.e., s. 267.

¹⁸³ a.e., s. 268.

ona tek bir kelime bile söyleyememiştir. Fortini'nin dükkândan gitmesiyle es-Sahhâr da onu kalbinden ve hatıralarından silmeye karar vermiştir.¹⁸⁴

2.1.7. Evlilik Hayatı

Ağabeyleri, amcakızlarıyla nişanlanınca 'Abdulhamîd de nişanlanmayı düşünmüş ama okuduğu için okulu bitirinceye kadar nişanlanması, ailece uygun bulunmamıştır. Evliliğin kolay ve güzel bir şey olduğunu düşündüğü için ailesinin fikrine katılmamıştır.¹⁸⁵

'Abdulhamîd okulu bitirinceye kadar da onun yaşıtı olan bütün kız akrabaları evlenmişti. Ama kadınlar arasında amcası Muhammed'in en küçük kızıyla evlenebileceği konusu konuşuluyor, akrabaları her fırsatta ikisini yalnız bırakıyor ve kızını evine bırakması için onu görevlendiriyorlardı. Ama 'Abdulhamîd, amcasının kızının daha on beş yaşında olduğu için böyle bir ihtimalin olmadığını düşünerek ona kardeşiymiş gibi davranıyordu.¹⁸⁶

'Abdulhamîd bütün bu evlenme baskılarından bunalıp her zamanki gibi okulun yolunu tuttuğunda uzun zamandır gözüne çarpan liseli bir kıızı görmüş ama duygularını açmak istemesine rağmen cesaret edememiştir.¹⁸⁷

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr uzun bir düşünme evresinden sonra aynı çevrede ve kültürde yetişmiş biriyle evlenmenin daha uygun bir karar olduğu düşüncesiyle ninesinin istediği şekilde amcasının kızıyla evlenmeye karar vermiştir. Bu karara en çok ninesi sevinmiştir. Çünkü iki oğlunu artık akrabalık bağıyla iyice birbirine bağlamıştır. Daha on altı yaşına gelmemiş olan amcasının kızıyla evlenme fikri aile içinde hemen yayılmıştır. Aslında okulu bitirdikten sonra evlenmeyi düşünürken 'Abdulhamîd, okulu bitirmeden 1936 yılının Eylül ayında 23 yaşında iken yaz tatilinde evlenmiştir.¹⁸⁸

'Abdulhamîd'in babası, evin iş yerine uzak olduğu için çok zorlandığı ve eve gelirken nefes darlığı çektiğinden iş yerine daha yakın bir eve taşınmışlardır. 'Abdulhamîd taşınmak istememiş, eşiyile beraber bu eski evinde yaşamaya devam

¹⁸⁴ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 269.

¹⁸⁵ a.e., s. 191.

¹⁸⁶ a.e., s. 293-295.

¹⁸⁷ a.e., s. 296.

¹⁸⁸ a.e., s. 305-309.

etmiştir.¹⁸⁹ Fakat ev çok eski olduğu için şiddetli bir yağmurda çatısından içeriye su almasının ardından bütün eşyaları su içinde yüzmüştür. Eşine böyle zor durumlar yaşattığı için üzüldüğünü dile getirmiştir.¹⁹⁰

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın 1936’da amcasının kızıyla yaptığı evlilikten dört kız dört erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁹¹

2.1.8. Çalışma Hayatı

Liseyi bitirdikten sonra uzak bir yere devlet memuru olarak atanmıştır. Evlerinden uzakta bir yere atandığı için anne babasından ayrılmayı düşünmemiştir. Göreve başlamayı düşünmese de bir görev kazanmış olmak onu mutlu etmiştir. Çünkü ailesinde daha önce hiç kimse kamusal alanda bir işe sahip olmadığı için bu durum onu gururlandırmıştır.¹⁹²

‘Abdulhamîd’in babası üniversiteyi bitirip bir iş sahibi oluncaya kadar arkadaşının sabun dükkânında çalışmasını tavsiye etmiştir. O da sabun yapımından hiçbir şey anlamadığını söylese de babası bu işte çalışması için ısrar etmiştir. O ise okulun futbol takımında kaptan olma yolunda ilerlemiştir. Nitekim üniversiteler spor kurulunda kaptan olmayı oy birliğiyle kazanmıştır. Artık onu tanımayan kalmamıştır. Bunun ona sabun imalatından daha güzel iş imkânları açabileceğini düşünmüştür.¹⁹³

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr 1937 yılında Ticaret Fakültesi’nin ilk mezunları olarak lisans diplomasını alınca¹⁹⁴ çeşitli bakanlıklara başvurmuş, en sonunda Almaza’daki Hava Kuvvetleri Silah Yapımı Dairesinde tercüman ve kâtip olarak çalışmaya başlamıştır.¹⁹⁵

‘Abdulhamîd daha sonra iktisat ve ticaret alanlarında önemli mevkilere gelmiştir. Bu alanda çalışmalar ve yazılar hazırlamıştır. Nitekim 1960’ta ticaret alanında bir şirketin yöneticisi olarak atanmıştır. 1961’de de iktisadi şirketler yönetim kurulunun üyesi olarak seçilmiştir. Yine 1961’de Su’ûdî ‘Arabîstan’da müsteşar

¹⁸⁹ a.e., s. 317-318.

¹⁹⁰ a.e., s. 318.

¹⁹¹ Hevvârî, a.g.e., s. 198.

¹⁹² es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 207.

¹⁹³ a.e., s. 312-314.

¹⁹⁴ Hevvârî, a.g.e., s. 198.

¹⁹⁵ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 328.

olarak görev yapmıştır. 1968’de Mısır sineması genel müdürlüğü komitesine başkan olarak seçilmiştir. 1973’te Sinema Dergisi’nde yazı editörlüğü yapmıştır.¹⁹⁶

‘Abdulhamîd, babası aniden vefat edince çok üzölmüştür. Babasının ölümlü onun için büyük bir felaket olarak karşılanmıştır. Babasının arkadaşları ve onu tanıyan herkes eve taziyeye gelerek babasının ölümlüne duydukları hüznü ifade etmişlerdir.¹⁹⁷

Babasının ölümlüyle annesi evin bütün örtülerini siyah örtüyle değiştirmiştir. Akrabaları ve tanıdıkları yemekler getirmişlerdir. ‘Abdulhamîd de her gün babasının kabrini ziyaret ederek onun için Fatiha okumuştur. Ona okulda yaşadıklarını ve sınavlarını anlatmıştır. Birinci sınavlara çalışmadığı için başarılı olamadığını dile getirmesinin ardından ikinci sınavlara çok çalışacağına dair babasına söz vermiştir.¹⁹⁸

Babasına söz verdiği gibi ikinci sınavlara çalışan ‘Abdulhamîd, sınavdan çıktıktan sonra başarılı olacağından emin bir şekilde hangi işte çalışacağını düşünmeye başlamıştır. Bu konuda Allah’a olan teslimiyetini asla yitirmemiş rızkın Allah’ın elinde olduğunu, onun elinden geleni yaptıktan sonra tevekkül etmesi gerektiğine inanmıştır.¹⁹⁹

2.1.9. Ölümü

Yazar 22 Ocak 1974 yılında Kahire’de vefat etmiştir.²⁰⁰

2.2. Edebî Kişiliği, Kültürel Faaliyetleri ve Eserleri

‘Abdulhamîd Cevde es-Saĥĥâr’ın başlangıçta pek parlak bir öğrenim hayatı olmasa da ölüme duyduğu düşüncelerin değişmesiyle hayata tutunmuş ve hayatının geri kalanını hummalı bir çalışma içinde geçirmiştir. Zorlu bir ilkokul hayatından sonra lise ve üniversiteyi zorlanmadan bitirdiğı gibi çeşitli kültürel faaliyetlerde de bulunmuştur.²⁰¹ Yazarın hikâye ile olan bağı lise yıllarında başlamıştır. Lisedeyken babasının verdiği harçlıklarla hikâye kitapları almış, bunları yanı başından ayırmayıp

¹⁹⁶ Hevvârî, a.g.e., s. 198

¹⁹⁷ a.e., s. 320.

¹⁹⁸ a.e., s. 321-324.

¹⁹⁹ a.e., s. 325-326.

²⁰⁰ el-Ķabbâ’, a.g.e., s. 8.

²⁰¹ Kâmil Selmân el-Cubûrf, *Mu ‘cemu’l-Udeba, Mine’l-Asrı’l-Cahiliyyeti Hatta Seneti 2002*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, s. 349.

yatağının yanı başına veya yastığının altına koyarak tüm tatil boyunca hikâye okumuştur.²⁰²

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr Ticaret Yüksekokulu’nu bitirdiği için bu alanda kendini geliştirmeye çalışmıştır. Ama edebiyat, tarih, siyer-i nebî, hikâye, roman ve özellikle sinema ilgisini çok çekmiş, bu alanda da eserler vermeyi ihmal etmemiştir. Yaptığı edebi faaliyetler sonucu Kahire’nin önemli isimleri arasında yerini almıştır.²⁰³ ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr yazı hayatına üniversitede başlamıştır. Üniversitedeyken Ahmed Hasan Zeyyâd’ın çıkardığı “*es-Şekâfetu’l-‘Arabiyye*” ve Ahmed Emîn’in çıkardığı “*er-Risâle*” dergilerinde hikâye yazarak bu alanda kendini geliştirmiştir.²⁰⁴

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr sinema için romanlar da yazmıştır. “*en-Nısfu’l-Âhar*”, “*Almaza ve ‘Abduhu’l-Hâmûlî*”, “*Merrâtî Mudîri ‘Âm*”, “*Ummu’l-‘Arûse*” ve “*el-Hafîd*” sinema için yazdığı romanlardandır. Ayrıca “*Derbu’l-Mehâbîl*”, “*Fecru’l-İslâm*” ve “*er-Risâle*” filmlerinin senaryosunun yazılmasında da eşlik etmiştir.²⁰⁵

Yazar, sinema için İslâmî romanlar da yazmıştır. Bunlardan bazıları;

- Filmin senaryosunu ve konuşmalarını yönetmeni Ebû Seyf’le beraber yazdığı “Nûru’l-İslâm” filmi
- Senaryosunu Tevfik el-Hakîm ve ‘Abdurrahmân eş-Şerhâvî ile beraber yazdığı “er-Risâle” filmidir.²⁰⁶

Yazar, millî değerlerine bağlı ve vatan aşığı biri olduğu için hava ve kara kuvvetleri milli marşlarının yazımında da önder isimlerden biri olmuştur.²⁰⁷

es-Sahhâr yazdığı filmlerden iki ödül kazanmıştır. 1974’te Kültür Bakanlığı’nın Sinema Heyeti’nden *Hafîd* filmi için ödüle layık görülmüştür. 1975’te ise Mısır’da sinema hayatına kattığı faaliyetler için takdir ödülü almıştır.²⁰⁸

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın edebi kişiliği ağabeylerinin çıkardığı edebi dergiyle başlamıştır. Henüz Cemâliye İlkokulu’nda birinci sınıfta okurken

²⁰² Şahin Torun, “Mısır’da Bir Asr-ı Saadet Romancısı”, 22.08.2011, (Erişim) <https://www.dunyabizim.com/portre/misirda-bir-asr-i-saadet-romancisi-h7206.html>, 10.02.2019.

²⁰³ a.e., s. 350.

²⁰⁴ Yesrî, a.g.e.

²⁰⁵ Hevvârî, a.g.e., s. 199.; Yesrî, a.g.e.

²⁰⁶ Yesrî, a.g.e.

²⁰⁷ Hevvârî, a.g.e., s. 199; Yesrî, a.g.e.

²⁰⁸ Hevvârî, a.g.e., s. 199.

ağabeylerinin çıkarmaya karar verdiği bu dergideki hikâye ve yazılar onun da ilgisini çekmiştir.²⁰⁹

Ağabeyleri edebi bir dergi çıkarmaya karar verdiklerinde es-Sahhâr onlara yardım etmiştir. Ağabeyi Sa'îd bu gazetede birçok makale ve hikâye yazmıştır. O da çocuklar için ilk hikâyesini bu gazetede yayımlanmak üzere hazırlamıştır. Açtıkları bu gazetede hikâyeler yayımlamışlar ve bazı hava durumu, gökyüzü olaylarıyla alakalı yazılar çıkarmışlardır. Ağabeyinin yazdığı oyunlar “*Seyf*” ve “*Nâs*” gazetelerinde yayımlandığındaki mutluluk ve yazdıkları oyunların matbu bir şekilde gördüklerindeki gurur onu da heveslendirmiştir.²¹⁰

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın edebî kişiliği onun çocukluktan itibaren yaşadığı olaylar etrafında gelişmiştir. Çevresindeki olayları iyi bir şekilde gözlemleyerek hikâye veya romanına konu olarak işlemiştir. Hatta kendi çocukluğu hakkında anlatılan olayları da üstün hayal gücüyle zihninde canlandırarak bu olayları bile romanlarında başarılı bir şekilde kullanmıştır.²¹¹

Yazarın edebi kişiliğinin oluşmasında babasının da büyük etkisi vardır. Babası onun yetişmesi için hiçbir masraftan kaçınmamış, o mutlu olmadığı için okulunu değiştirmiş ve onun eğitim hayatını da yakından takip etmiştir. Selamlık’ta babası ve arkadaşlarıyla yaptığı okumalar sayesinde ‘Abdulhamîd dinî değerlerini öğrenen ve onları okuyan, araştıran biri olarak yetişmiştir.

es-Sahhâr’ın ağabeyi Sa'îd de ‘Abdulhamîd’in hayatının şekillenmesinde büyük rolü olan isimler arasındadır. ‘Abdulhamîd hep onu örnek almış ve ondan yardım istemiştir. Ağabeyinin tercüme yapmaya duyduğu merak onu da etkilemiştir. Ağabeyinin arkadaşlarıyla oluşturduğu ünlü edebiyatçıların roman ve hikâyelerinin okunarak mütalaa edildiği edebî faaliyet grubuna o da katılmış ve bu mütalaalardan çok faydalanmıştır.²¹²

Ağabeyi Sa'îd’in 1932’de kurduğu “Mektebetu Mısır” yayınevinde ağabeyiyle beraber çalışarak ona destek olmuştur. Ayrıca bu yayınevinde yayımlanmak üzere yazılar yazmıştır. Bu vesileyle ünlü edebiyatçıların yazılarını yakından takip etme

²⁰⁹ ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *el-Kıssatu Min Hılâli Tecârîbi’z-Zâtîyye*, Mektebetu Mısır , Kâhire, y.y, t.y., s. 3.

²¹⁰ es-Sahhâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 80.

²¹¹ a.e., s. 80.

²¹² el-Kabbâ’, a.g.e., s. 7.

imkânı bulmuştur. 1934'te üniversitelerde yayın yapılması için oluşturulan kurula üye olarak üniversitelerdeki yayın faaliyetlerini takip etmiştir.²¹³

Bir yaz tatilinde ağabeyi okuldan mezun olabilmek için İngilizce roman tercümesi ödevi alır. O yaz ağabeyi Sa'îd, İngiliz romanıyla tanışır.²¹⁴ Arkadaşlarıyla yaptığı bu çeviri büyük ilgi görünce Sa'îd bunu hem kazanca çevirmek hem de çeviri yapmak hoşuna gittiği için romanlardan çeviriler yapmaya başlar. İlk yaptığı çeviri tiyatro eseri "*Kartoon el-'Acîb*"i arkadaşıyla ortaklaşa yapar.²¹⁵ Sa'îd yaptıkları bu çeviri bastırmak için bir matbaaya gittiğinde kendisine içki ikram edilir. İçki içmeyi reddetmesi üzerine matbaa yetkilileri onun kitabını basmakta ağır davranırlar. Kitabını orada bastırmaktan vazgeçer. "Mektebetu Mısır"ın satılık olduğunu öğrenir. Fucâle'deki bu matbaaya uzaktan bakmasının ardından, birkaç tadilattan sonra buranın güzel bir yer olabileceğine inanarak burayı satın alır. Artık kitaplarını burada basmaya başlar.²¹⁶

'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr ağabeyinin izinden gittiği için onun yaptığı faaliyetlerde de hep ağabeyinin izi aranmıştır. O da ağabeyiyle beraber küçüklüğünden beri selamlıkta okumalar yapmıştır. O da ağabeyi gibi roman yazmaya tercümeyle başlamış, ağabeyinden dersler almıştır. İlkokul 4. sınıftan itibaren Menfalûtî, el-Mâzinî ve Ṭaha Hüseyn'in kitaplarını okumuştur. Okulda kompozisyon dersinde yüksek notlar almıştır.²¹⁷

'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr okulda edebiyat derslerinde de kendini göstermiştir. Bir gün öğretmeni defter kontrolü yaptığında onun yazdığı kompozisyonu çok beğenmiş, on üzerinden on vermiş ve "عَشْرَةٌ مِنْ عَشْرَةٍ. أَنْتَ يَا بُنَيَّ أَدِيبٌ" "*On üzerinden on (puan). Sen bir edebiyatçısın yavrurum.*" diyerek 'Abdulhamîd'i övmüştür.²¹⁸

Arap dili öğretmenleri okul açılışında konuşma yapması için 'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr'ı seçmişlerdir. O da açılış konuşmasında Kur'ân- Kerîm'den ayetleri takılmadan okumuş dinleyenleri kendine hayran bırakmıştır. Ama sonra okuduğu kâğıttan gözü kayınca okumayı kesmiştir. Bu olaydan sonra ne zaman kâğıttan bir

²¹³ es-Saḥḥâr, *Hâzihî Hayâtî*, s. 199.

²¹⁴ a.e., s. 240.

²¹⁵ a.e., s. 241.

²¹⁶ a.e., s. 241.

²¹⁷ a.e., s. 245.

²¹⁸ a.e., s. 246.

konuşma yapacak olsa heyecanlanıp dinleyenlerin dudakları kıpırdamasa bile onunla dalga geçiyormuş gibi hissetmiştir.²¹⁹

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr yapmış olduğu birçok okumayla öne çıkmıştır. O okumaya doymayan birisidir. Hikâye, roman ve Arap edebiyatından birçok okuma yapmıştır. Ayrıca yapmış olduğu İngilizce okumaları da vardır. Hem Arap edebiyatından hem de İngiliz edebiyatından romanlar okumuştur.²²⁰ es-Saḥḥâr döneminde revaçta olan İngilizce dergi ve gazeteleri okumayı kendine bir âdet haline getirmiştir. Okuduğu makalelerin arasından ticaret ve iktisatla alakalı makaleleri Arapça’ya çevirmiş ve artık yazılarının gazetede yayımlanmasını istediği için yaptığı çevirileri “*el-Ehrâm*” gazetesine göndermiştir. ‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr’ın yazıları artık “Kerîm Sâbit”, “Fâris Nemîr” gibi ünlü yazarların yazılarıyla beraber yayımlanmaya başlamıştır.²²¹

es-Saḥḥâr Ticaret Yüksek Okulu’na başladığından beri her gün yolda İbrahim ‘Abdulḳâdir el- Mâzinî’yle karşılaşmıştır yine bir gün es-Saḥḥâr okula giderken Mâzinî de arabasıyla editörlüğünü yaptığı *el-Belâğ* Gazetesi’ne gitmektedir. Tramvay bekleyen es-Saḥḥâr’ın yanında durmuş ve binmesi için işaret etmiştir. es-Saḥḥâr ilk defa ünlü bir yazarla konuştuğu için çok mutlu olmuştur. Yol boyunca yaptıkları sohbet çok hoşuna gitmiştir.²²²

Mâzinî’yle yaptığı sohbetten sonra ‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr’ın hikâye ve romanlara ilgisi artmıştır. Daha önce bir öğretmen eşliğinde okuduğu İngilizce tiyatro eserleri olan “*Abraham Lincoln*”, “*Cartoon el-‘Acîb*”, “*Cezîratu’l-Kenz*” gibi eserleri ders zorunluluğundan dolayı okuduğu için ona zevk vermemiştir. Ama Mâzinî’nin ona hediye ettiği İngilizce “*Kışşatî el-Mufaddala*” eserini kendi başına okumak ona hem özgüven kazandırmış hem de okuduğundan zevk aldığını fark etmiştir. Böylelikle es-Saḥḥâr hikâye, roman, tiyatro gibi eserleri okumaya, araştırmaya ve incelemeye ciddi anlamda bir başlangıç yapmıştır.²²³

²¹⁹ a.e., s. 246.

²²⁰ a.e., s. 7.

²²¹ a.e., s. 275.

²²² a.e., s. 269-271.

²²³ a.e., s. 271.

Yazarların önde gelen isimleriyle çağdaştır. Mesela Muḥammed Ferîde Ebu Ḥadîd, Tefvîk el-Ḥakîm, Maḥmud Teymur, Muḥammed ‘Abdulḥâlim ‘Abdullah, ‘Âdil Kâmil, Necîb Maḥfuz gibi ünlü edebiyatçılarla da yakın bir arkadaşlığı vardır.²²⁴

İlk hikâyesi “*Raculu’l-Beyt*” tesadüfen şahit olduğu bir çiftin ve özellikle karısının hegemonyası altında yaşayan bir adamın hayatını konu alır.²²⁵ Çocukluğundan beri okuduğu Menfalûti’nin ve İbn Hişâm’ın eserleri gibi değerli eserlerden ve selamlıkta okunan edebî eserlerden kazandığı birikimle ilk yazısı olan “*Raculu’l-Beyt*” kısa hikâyesini yazmıştır. Bu hikâyede evde hanımının ve çocuklarının her dediğini yapmak zorunda olan adamın yaşadıklarını dile getirmiştir.²²⁶

Ağustos 1937’de “*er-Risâle*” dergisinde yayımlanan bu hikâyesinde ‘Abdulḥamîd akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Hikâyeden kısa bir örnekle yazarın üslûbuna göz atmak faydalı olacaktır:

“- *Hasan Bey saat sekiz buçukta evde olman gerekiyor. Çünkü bugün sinemaya gidiyoruz.*

- *Bu gece çok işim var, olmaz...*

- *Olmaz geleceksin...*

Hasan Efendi sinirlendi ve şöyle dedi: Ben olmaz diyorum sen illa geleceksin diyorsun. Tabi benim itaat etmekten başka çarem yok değil mi? Ben ev adamıyım... ben ev adamıyım...”²²⁷

‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr bu hikâyesi yayımlandığında ilk yazısı olduğu için her gün okula arabasıyla gittiği Mâzinî’den tebrik beklemiş fakat Mâzinî bu konuyu açmamıştır. O gün ‘Abdulḥamîd anlamıştır ki “*Her yazılan okunmaz!*”²²⁸ Yani alması gereken daha çok uzun bir yol olduğunu Mâzinî’nin bu tavrıyla anlamıştır.

es-Saḥḥâr’ın ilk yazdığı tarihî roman “*Emîratu Kurtuba*”dır. Daha sonra İslâm tarihi alanında başka romanlar yazmıştır. Bunlar;

- *Ebû Zerr el-Ġifârî*

²²⁴ Semîra el-Keylânî, a.g.e.

²²⁵ Şaffet Yûsuf Zâyid, *et-Teyyâru’l-İslâmî fî Kaşâsi ‘Abdi’l-Ḥamîd Cevde es -Saḥḥâr*, el-Hey’etü’l-Mısrıyyetu’l-‘Âmme, 1985, s. 36; atfen Hevvârî, a.g.e., s. 199.

²²⁶ ‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr, “*Raculu’l-Beyt*”, *er-Risâle Dergisi*, Sayı 215, 1937, (Erişim) http://alantologia.com/blogs/14190/_16.02.2019.

²²⁷ a.e.

²²⁸ el-Keylânî, a.g.e.

- *Bilâl Muezzini 'r-Rasûl*
- *Sa'd b. Ebî Vakḳâs*
- *Ebnâu Ebî Bekr*
- *Muḥammed Rasûlullah Vellezîne Me'ahu*²²⁹

‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr ikinci kuşak olarak da bilinen “akademisyenler kuşağı” yazarlarındandır. Aralarında Necîb Maḥfûz, Yûsuf İdrîs, Yûsuf es-Şibâ’î, İḥsan ‘Abdu’l-Ḳuddûs, ‘Abdurrahmân Munîf’in de bulunduğu bu ikinci kuşak yazarlarıyla çoğu kez fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu isimler birinci kuşak yazarları olan Ṭaha Ḥuseyn, Muḥammed Ḥuseyn Heykel ve ‘Abbâs Maḥmûd el-‘Akkâd gibi isimlerden de etkilenmişlerdir.²³⁰

‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr 1930’lu yılların yazı hayatına kendini adayan bir yazardır. Babasıyla beraber Selamlık’ta yaptığı okumalar onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Selamlıkta yaptığı el-Vaḳidî’nin “*Futûḥu ’ş-Şam*”ı, sahabe hayatlarından okumalar, hadis ve siyer okumaları onun dinî duygulara ağırlık veren üslûbunun oluşmasında önemli faktörlerdendir.²³¹

1930’dan sonra Mısır’da modern kesim Necîb Maḥfuz’u okurken muhafazakâr kesimin vazgeçilmez ismi ‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr olmuştur. Ayrıca Türk edebiyatı’nda da Ahmet Lütî Kazancı, Şule Yüksel Şenler, Ahmet Günbay Yıldız, Yavuz Bahadıroğlu gibi yazarların ilham kaynağı olmuştur.²³²

‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr dilde sadeliği benimsemiştir. Çünkü onun topluma yararlı olma gibi bir çabası vardır. Genellikle toplumun her kesimini ilgilendirecek temalara değinmiştir. Maḥmûd Teymûr, Maḥmûd el-Bedevî ve Ṣervet Abâza gibi o da “Gelenekçi Akım”ın etkisinde olup bu geleneksel akımın içerisinde Asr-ı Saadetî konu alan yegâne yazardır.²³³ Ayrıca onun yazılarında, Fransız İhtilâlinin getirdiği milliyetçilik akımı²³⁴ “Mısır Mısırlılarınınndır.” gibi söylemleriyle kendini hissettirmektedir.

²²⁹ es-Saḥḥâr’ın yirmi cilt olarak çıkardığı “Muḥammed Rasûlullah Vellezîne Me’ahu” ilk iki cildi Ahmed Ṭantâvî yönetmenliğinde diziyeye çevrilmiştir. Yesrî, a.g.e.

²³⁰ Ahmed Kâzım Ürün, “‘Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr ve eş-Şâri’u’l-Cedîd Adlı Romanı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, 2003, s. 340.

²³¹ Torun, a.g.e.

²³² a.e

²³³ a.e.

²³⁴ Karabela, Ekşi, a.g.e., s. 185.

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr da ilk romanlarında Ṭaha Ḥuseyn gibi toplumdaki değişmeyi konu edinmiştir. “eş-Şâri ‘u’l-Cedîd” romanında kuşaklar arası çatışmayı ve kuşak değişimini ele almıştır. es-Saḥḥâr, Ṭaha Ḥuseyn kadar başarılı olamasa da isminden söz ettirmeyi başarmıştır.²³⁵

“eş-Şâri ‘u’l-Cedîd” romanında başarıyı yakalayan es-Saḥḥâr, “el-Ḥasâd” romanıyla daha da tanınır bir yazar olmuştur. Bu romanlarıyla, artık fazla ses getirmemiş olan dinî ve tarihî romanları da okunmaya başlamıştır. es-Saḥḥâr, sanatını dinî değerleri okuyucuya öğretilme çabasıyla yazmaya özen göstermiştir.²³⁶

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr Necîb Maḥfuz’la çağdaştır. Necîb Maḥfuz hakkında şöyle söylemektedir:

“Necîb Maḥfuz’la aynı lisede okuyorduk. Benim arkadaşlarım onun da arkadaşlarıydı. Ama ne gariptir ki okulda hiç karşılaşmadık. Ortak arkadaşlarımızdan biri vefat edince ilk defa cenazede karşılaştık. Daha sonra görüşmeye başladık. Ondan, yazdığım eserleri basmasını istedim ama o kabul etmedi. Bu parayı İskenderiye’de harcamayı tercih etti.”²³⁷

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr 1948’deki Arap-İsrail Savaşı²³⁸ sırasında savaşın getirdiği zorluklardan dolayı sıkıntılar çekmiştir. Ama yazmamayı asla düşünmemiştir. Denize batan kâğıtları toplamış, kurutmuş ve ütulettikten sonra kullanmış, bu şekilde hikâye ve romanlarını yazmaya devam etmiştir. Bu zor savaş günlerinde eşinin zinet eşyalarını bozdurup üniversiteleri için açılan edebiyat kulübüne bağışta bulunmuştur.²³⁹

es-Saḥḥâr dinî klasik ve modern roman yazması bakımından iki yönlü bir yazardır. Ancak onun daha çok dinî yazıları ve kitapları öne çıkmıştır. Ebû Zer el-Ġifârî’nin hayatını ele alan eseri tüm Mısır halkı tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu eserin bir Şeyḫ tarafından yazıldığını sanan bir adam bu kitaptan beş yüz tane bastırmak için matbaaya geldiğinde kitabın önündeki ‘Abdulhamîd Cevde es-

²³⁵ Aḥmed Kâzım Ürün, eş-Şâri ‘u’l-Cedîd, s. 342-348.

²³⁶ Torun, a.g.e.

²³⁷ a.e.

²³⁸ Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 73-170.

²³⁹ el-Keylânî, a.g.e.

Sahhâr'in fotoğrafını görünce beş yüz tane bastırmaktan vazgeçmiş beş tane bastırmıştır.²⁴⁰

Yazar yapılan röportajda edebiyata olan bu kadar ilgisinin karşısında niçin ticaret okuluna gittiği sorulduğunda, polis olmak istediğini ve bunun için hiçbir yere başvurmadığını polislik sınavında da hocasının sınava gelmediği için yaşadığı bir talihsizlikten dolayı bu sınavı kaybettiğini, mecburen ticaret okuluna kaydolduğunu söylemiştir.²⁴¹

es-Sahhâr hikâyelerini yazarken sabah akşam başladığı hikâyeyi yazmadan rahat edemeyen bir kişiliğe sahiptir. Romanlarında ise yazmadan önce son cümlesine kadar aklında tasarlamadan yazmaya başlamamıştır. Her gün muhakkak bir şeyler yazmıştır.²⁴²

es-Sahhâr'in romanla ilgili en önemli eserleri şunlardır;

- *el-Hasâd*
- *el-Mustenka* 'ı
- *Âdem İle 'l-Edeb*
- *Selâsetu Ricâlin fi Hayâtihâ*
- *Cisru 'ş-Şeytân*
- *Şada 's-Sinîn*
- *Fâte 'l-Mi 'âd*
- *el-İsra' ve 'l-Mi 'râc*
- *el-Mesîh 'Îsâ b. Meryem*
- *Hayâtu 'l-Huseyn*
- *Vefâtu 'r-Rasûl*
- *Ûşâş Mine 'l-Kutubi 'l-Muqaddese*
- *eş-Şâr 'u 'l-Cedîd*
- *en-Nikâbu 'l-Ezrağ*
- *Ûal 'atu 'l-Ebtâl*
- *Hemezâtu 'ş-Şeyâtîn*

Çocuklar için yazdığı eserler:

²⁴⁰ a.e.

²⁴¹ a.e.

²⁴² a.e.

- Kışasu'l-Enbiyâ
- el-'Arabu Fî Ūrubbâ
- es-Sîretu'n-Nebeviyye²⁴³

'Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr'ın hikâye ve romanlarının çoğunun dinî içerikli olmasının sebebi ailesinin dinî değerlerine bağlı olması, Selamlıkta genellikle dinî içerikli yazılar okunmasıdır. 'Abdulhamîd de bu kültürle yetiştirilmiş bir yazardır. Evde yapılan okumalar ışığında onun da sahabenin, geçmiş peygamberlerin ve özellikle Hz. Peygamber'in hayatına ilgisi artmış ve bu konularda oldukça hacimli eserler ortaya koymuştur.²⁴⁴ Böylelikle, yazdığı hikâye ve romanlar sayesinde İslâmî hikâyeciliğin önderleri arasında yerini almıştır. Mesela Muhammed Kütub, "İslâm Düşüncesinde Sanat" adlı eserinde onun "*Şeytanın Vesvesesi*" hikâyesini tahlil etmiştir.²⁴⁵

es-Saḥḥâr vatanını çok sevdiği için yazılarında vatan sevgisine ve yönetimin yanlışlarına dikkat çekmiştir. Vatanı olmayan bir milletin yok olmaya mahkûm olduğu görüşündeki yazıları da dikkat çekmiştir. "*Aḥmes Baṭalu'l-İstiklâl*" romanı buna en güzel örnektir.

Yazar, çocuklar için kitap yazmayı da ihmal etmemiştir. Hz. Peygamber'in hayatını ve sahabe hayatlarına dair çocuklar için kısa hikâyeler, onların da zevkle okuyabilecekleri ve bu sayede bilgilenecekleri kitaplar kaleme almıştır.²⁴⁶

es-Saḥḥâr'ın dini içerikli bazı kitapları Türkçe'ye tercüme edilmiş ve neredeyse her evde el kitabı şeklinde kütüphanelerde bulundurulmuştur.²⁴⁷ Bu kitaplardan bazıları şunlardır;

- *Peygamberimiz Hz. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, çev. Mustafa Nuhoglu, Ravza Yayınları, İstanbul, 2001.
- *Veda Hacci*, çev. Adem Yerinde, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2017.
- *Mekke'nin Fethi*, çev. Adem Yerinde, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2015.
- *Çocuklar İçin Peygamberimizin Hayatı*, çev. Mustafa Nuhoglu, Ravza Yayınları, İstanbul, 2019.

²⁴³ Yesrî, a.g.e.

²⁴⁴ el-Keylânî, a.g.e.

²⁴⁵ Yakup Civelek, Modern Arap Edebiyatı'nda İslâmî Edebiyat'ın Yeri ve Öncüleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Yıl 2000, s. 98.

²⁴⁶ el-Keylânî, a.e.

²⁴⁷ Torun, a.g.e.

- *Anayurt Mekke-Adnaniler*, çev. Mustafa Adaş, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.
- *Faraklit'i Beklerken-Kureyş*, çev. Adem Yerinde, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.
- *İnancın Zaferi-Bedir*, çev. Adem Yerinde, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013.
- *Mısırlı Hacer*, çev. Saide Hançabay, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.
- *Özgürlüğe Yolculuk-Hicret*, çev. Adem Yerinde, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013.
- *Ey Ateş Serin Ol Peygamberler Atası İbrahim*, çev. Ümit Dericioğlu, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr’ın Türkçe’ye çevrilmiş olan bazı kitaplarından aşağıya örnekler verilmiştir:

Ebû Zerr el-Ğifârî adlı eseri Hilâl Livaoğlu-Emine Özkanlı tarafından Türkçe’ye “*Yalnız Sahâbi Ebu Zer*” olarak çevrilmiştir. Onun bir bölümü şöyledir:

إِلَى دَارِ الْبِقَاءِ

عَادَ أَبُو ذَرٍّ إِلَى الرَّبْدَةِ، وَذَهَبَ الْحَاجُّ وَأُفْقِرَتِ الطَّرِيقُ مِنَ النَّاسِ، فَانْقَطَعَ أَبُو ذَرٍّ لِلْعِبَادَةِ، وَفِي يَوْمٍ أَحْسَنَ
وَهُنَا وَضَعْفَاءُ، وَشَعَرَ الْمَوْتُ بِرُحْفِ نَحْوِهِ، فَالْتَفَتَ إِلَى زَوْجِهِ، وَقَالَ:

- دَنَا الْفِرَاقُ.

- مَا بِأَلِكِ الْيَوْمَ؟

- وَاللَّهِ لَنُنْزِرَنَّ دَارَ الْغُرُورِ إِلَى دَارِ الْبِقَاءِ.

- وَتَصَرَّمَتِ الْأَيَّامُ، وَمَرَضَ أَبُو ذَرٍّ، وَارْتَدَّتْ وَطْأَةُ الْمَرَضِ عَلَيْهِ، فَاسْتَبَلَّ عَيْنَيْهِ، وَرَاحَ فِي غَيْبُوبَةٍ، وَلَمَّا

أَفَاقَ فَتَحَ عَيْنَيْهِ، فَأَلْفَى زَوْجَهُ تَبْكِي وَالدُّمُوعُ تَنْهَمِرُ عَلَى خَدَّيْهَا...

Son Yolculuk

“*Ebû Zerr Rebeze’ye döndüğünde, hac mevsimi bitmiş, yollar ıssızlaşmıştı. Ebû Zer inzivaya çekilmiş, vaktini ibadetle geçiriyordu. Eskisi gibi tâkati yoktu artık, ölümün yaklaştığını hissediyordu. Hanımına:*

- *Ayrılık vakti yaklaştı, dedi.*

- *Neler oluyor sana, diye sordu hanımı.*

- *Bu geçici dünyayı terk edip gidiyoruz. Ebedî yurda göçeceğiz.*

Günler geçtikçe Ebû Zer'in hastalığı da ağırlaştı. Artık yataktan kalkamıyordu. Hastalığın etkisiyle uzun uykulara dalıyor, kendinden geçiyordu. Bir gün kendine gelip gözlerini açtığında, başucunda hanımının ağladığını gördü Ebû Zerr. Gözyaşları yanaklarına dökülüyordu...²⁴⁸

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın *Emîratu Kurtuba* adlı romanı da Meryem Solmaz tarafından *Kurtuba Prensesi* olarak çevrilmiştir. Bir bölümü şöyledir:

"كَانَتْ فُرْطَبَةُ تَمُوجُ بِالنَّاسِ مَوْجًا، يَتَدَافَعُونَ تَدَافِعَ السَّيْلِ إِلَى مِيدَانِ قَصْرِ الزَّهْرَاءِ، فَقَدْ أَقْبَلُوا مِنْ كُلِّ حَدَبٍ وَصَوَّبَ يُبَايِعُونَ الْحُكْمَ الْمُسْتَنْصِرَ بِاللَّهِ خَلِيفَةً عَلَى الْأَنْدَلُسِ، بَعْدَ مَوْتِ أَبِيهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ النَّاصِرِ. الَّذِي وَطَّدَ دَعَائِمَ الْمَلِكِ عَلَى الْمَحَبَّةِ وَالْعَدْلِ.

وَتَدَقَّقَتْ جُمُوعُ النَّاسِ فِي طُرُقَاتِ الْقَصْرِ، يَرْتَدُونَ النَّبِيَّضَ حُزْنًا عَلَى خَلِيفَتِهِمُ الرَّاجِلِ الْعَظِيمِ، إِذْ كَانُوا يَتَّخِذُونَ النَّبِيَّضَ لِلْحَدَادِ، كَأَنَّمَا اسْتَعَارُوا ذَلِكَ مِنَ اسْتِعَالِ الرَّأْسِ شَيْبًا حُزْنًا عَلَى فَقْدِ الشَّبَابِ."²⁴⁹

"Kurtuba Şehri, Zehra Sarayı'na doğru akın akın gelen insan seliyle dalgalanıyordu. Arkasında muhabbet ve adalet üzerine kurduğu sağlam bir yönetim bırakan halife Abdurrahman Nâsır'ın ölümünden sonra Endülüs'ün yeni halifesi olan oğlu Hakem Muntasır Billah'a biat etmek isteyenler dört bir yandan oraya yönelmişti.

Yüce halifelerinin ölümüne duydukları üzüntüyü ifade etmek için beyazlara bürünen halk, sarayın yollarına dökülmüştü. Beyaz onlar için mâtemin rengiydi. Âdeta bu, kederden saçlarına ak düştüğüne, gençliklerini kaybettiklerine işaret ediyordu."²⁵⁰

²⁴⁸ 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *Yalnız Sahâbi Ebû Zer*, çev., Hilâl Livaoğlu-Emine Özkanlı, İnkılap Basım Yayım, İstanbul, 2016, s. 119.

²⁴⁹ 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *Emîratu Kurtuba*, Mektebetu Mısr , Kâhire, t.y., s. 3.

²⁵⁰ 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *Kurtuba Prensesi*, çev., Meryem Solmaz, İnkılap Basım Yayım, İstanbul, 2015, s. 5.

III. BÖLÜM

3. ROMANLARIN TAHLİLLERİ

3.1. *Ḳal'atu'l-Ebḫâl* (Kahramanlar Kalesi) Romanı

3.1.1. Özet

Şeyḫ İbrahîm, Sa'diye, Ḥadîce, Ḥâmid ve Yûsuf Mısır'ın bir köyünde yaşamaktadırlar. Ḥâmid ve Sa'ide birbirlerini sevmektedir. Yûsuf da Sa'ide'yi sevmektedir. Köy halkı olarak yönetimden memnun değillerdir. Ancak ellerinden vatanları için mücadele etmekten başka bir şey gelmez.

Mısır'da, halktan habersiz olan, sadece acımasızca vergi toplayan yönetimde Ḥidiv İsmâ'il²⁵¹ vardır. Cemâleddîn el-Efgânî²⁵² ve Muhammed Abduh²⁵³, yönetimdeki bu yanlışlara karşı halkı uyarmak için sohbetler düzenlemektedir. Bu çabalar neticesinde Ḥidiv İsmâ'il'in yerine Tevfik Paşa gelir. Ancak Mısır halkı ondan da beklediklerini bulamaz.

Köyde yaşayan Ḥadîce başından birkaç evlilik geçmesine rağmen tekrar evlenmek ister. Köylü olan ancak Ḳâhire'de okuyan Yûsuf da Mısır'ın yönetiminde yaşananları Şeyḫ İbrahîm'e anlatır. Yaşanan olaylar hakkında ona bilgi verir ve görüşlerini alır.

Ḥâmid, babası Şeyḫ İbrahîm'in de desteğiyle askere gitmeye karar verir. Çünkü Mısır yönetimi zor zamanlar geçirmektedir. İngiliz saldırısıyla karşı karşıyadır. Yaşanan bu felaketler sonucunda Yûsuf da orduya katılmaya karar verir. İngiltere ve Mısır arasında savaş başlar, Yûsuf ve Ḥâmid savaşta birbirlerine destek olurlar. Ḥâmid ağır yaralanmıştır, öleceğini anlayınca Yûsuf'a Sa'diye'yi ve dedesini emanet eder ve ölür.

Yûsuf köye döner. Ḥâmid'in ölüm haberini dedesine ve Sa'diye'ye verir. Sa'diye de metanetli bir şekilde bu haberi karşılar, Ḥâmid'le geçirdikleri günleri anmak için buldukları dut ağacına doğru yürür.

²⁵¹ Ḥidiv İsmâ'il (1830-1895), Mısır'ın ilk hıdividir. Batı hayranlığı ve yaptığı aşırı harcamalarla bilinir. Atilla Çetin, "İSMÂİL PAŞA, Hıdiv", *TDVİA*, XXIII. Cilt, 2001, s. 117-119.

²⁵² Cemâleddin el-Efgânî (1838-1897), 19. Yüzyıl İslam dünyasının düşünce ve siyaset hayatının değişmesinde önemli bir yeri vardır. Hayreddin Karaman, "EFGÂNÎ, Cemâleddîn" *TDVİA*, X. Cilt, 1994, s. 456-466.

²⁵³ Muhammed 'Abduh (1843-1905), 1871 yılında Cemâleddîn el-Efgânî ile tanışmış, Mısır'ın yabancıların elinden kurtulması ve İslam birliğinin sağlanması için çalışmalarda bulunmuştur. Dayf, a.g.e., s. 219-220.

3.1.2. Romanın Terkibi

‘Kal’atu’l-Ebtâl, siyasî bir roman olduğu için yazıldığı dönemin siyasal kişilerini barındırmaktadır. Büyük baskılar altında kalarak ezilen ve yaşamda kalma savaşı veren kişilerin durumları bu romanda ele alınmıştır. Siyasî romanların özelliği olan kişinin özgürlüğünün korunması hedef alınmıştır. Romanda geçen, özgürlüğü elinden alınmış bir kahramanın acıklı sonuyla bitmiştir.²⁵⁴

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, iki yönlü yazdığı bu romanda giriş kısmında köy hayatından, köyde yaşayan insanların kişiliklerinden ve aralarındaki ilişkilerden bahsetmiştir. Romanın sekizinci bölümüne gelindiğinde artık Mısır’ın merkezinde, yönetimde yaşanan olaylara değinilmeye başlanmıştır.²⁵⁵

Yazar, romanın başında köyde yaşanan olaylara ağırlık vermiş, romanın konusu olan aileyi okura tanıtmıştır. Romanın ortalarında ise bir bölümde köyde yaşanan olaylara bir bölümünde yönetimde yaşanan olaylara değinmiştir. Romanın sonuna doğru ise yönetimde yaşanan gerginliklere ve siyasi olaylara daha çok bölüm ayırmış, romanın sonunda ise yönetimle köydeki halkın ortak bir buluşması yapılmış ve roman sonlandırılmıştır. Bu şekilde roman kırk bir bölümden oluşturulmuştur.

Yazar on dördüncü bölümden itibaren köydeki kahramanlarla Mısır’ın merkezindeki yönetimin arasındaki ilişkiyi artırmaya başlamıştır. Artık Hâmîd askere gidecek oradaki yönetimi yakından görecektir.

Yazar yirmi beşinci bölümün sonuna kadar köyde yaşananları ve Mısır yönetiminde yaşananları ayrı olay örgüsüyle ele alırken, yirmi beşinci bölümün sonunda köyde yaşayan bir karakter olan Hâmîd’i yönetimden bahsedilen bu bölümde görmekteyiz. Bu da Hâmîd askerdeyken savaş meydanına çıkmasıyla gerçekleşmektedir. Hâmîd askerlerin arasında savaş meydana çıkarken sürekli ailesini; Şeyh İbrahîm’i, Sa’ diye ve Hadîce’yi düşünür. Onlarla geçirdiği güzel günler aklından geçer. Onları ne kadar çok özlediğini anlar. Ama asker kardeşleriyle beraber olmaktan da gurur duyar. Asker kıyafeti içinde meydanlara çıkmak onu çok gururlandırır.²⁵⁶

²⁵⁴ Ali Tilbe, “Siyasal Roman Kuramı: Türk Yazını Örneği”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, 2017, s. 82.

²⁵⁵ es-Sahhâr, *Kal’atu’l-Ebtâl*, s. 30.

²⁵⁶ a.e., s. 114.

3.1.3. Romanın Konusu

Kal'atu'l-Eb'âl romanı 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın 1954 yılında kaleme aldığı bir romandır.²⁵⁷ Romanda köy halkının yaşamının yönetimde yaşanan olaylara göre nasıl değiştiğini ve etkilendiklerini gözler önüne sermek istemiştir. Köy halkının yaşadığı sıkıntıları konu edinmiş, hükümetin yanlış politikasına bir eleştiri getirmiştir. Romanda geçen olaylar iki yönlü ele alınmıştır. Birinci yönü hükümette yaşanan olaylar ve siyasi çalkalantılar, ikinci yönü yönetimde yaşanan bu olayların küçük bir köyde yaşayan halkı nasıl etkilediğidir. Bu yüzden romandaki olayların bir kısmı Mısır'ın küçük bir köyünde bir kısmı da Tevfik Paşa dönemini de içine alan Mısır yönetiminde geçmektedir. Diğer siyasî romanlarda olduğu gibi çözüm bulmak değil durum tespiti yapmak amaçlanmıştır. Sorun ortaya konmuş, çözümünü bulma işi okura bırakılmıştır.²⁵⁸

Romanda köy hayatını konu almasıyla o dönemde yaygın olan ve roman türünün başlangıcı olarak kabul edilen Muhammed Huseyn Heykel'in *Zeyneb* romanından etkilenilmiştir.²⁵⁹ Romanda vurgu yapılan yaşam da köy yaşamıdır. Başkahramanlar olan Şeyh İbrahim, Yûsuf, Hâmid, Sa'îde köyde yaşayan geçimini çiftçilikle kazanan karakterlerdir. Fakat hükümetin yanlış politikasıyla onların dağılmasına, zorluklar çekmesine ve haksızlığa uğramasına neden olmuştur.

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr gerçekçi bir roman ortaya koymak istemiştir.²⁶⁰ Olayları sebep sonuç çerçevesinde göstermeye ve okuyucuyu olayların içine çekmeye çalışmıştır. Böylece köy halkının başına gelenlerin bir sebebinin olduğuna dikkat çekilerek kötü yönetimin muhakkak değişmesi gerektiği izlenimi verilmiş istenmiştir. Mısır köy yaşayışı realist bir biçimde aktarılmış, bu hazin duruma dikkat çekilmek istenmiştir. Hükümetten memnun olmayan halkın çaresizliği konu edinilmiştir. Hükümetin yabancılara gösterdiği fazla müsamahakâr davranışlarından bahsedilmiş, bunların ülkeye ne gibi zararlar verdiğini göstermek için tekrar ele alınan köye ve oradaki yansımalarına değinilmiştir.

Yazar, hükümette yaşanan dalgalanmaların ve kötü yönetimin sonuçlarını, hiçbir suçu olmayan köylünün ödemesinin ne kadar zâlimce bir yönetim olduğunu

²⁵⁷ Hevvârî, *a.g.e.*, s. 202.

²⁵⁸ Tilbe, *a.g.e.*, s. 81.

²⁵⁹ Yumnâ el-Îd, *Fennu'r-Rivâyetu'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Âdâb, 1998, Beyrut, s. 61.

²⁶⁰ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 78-79.

göstermek istemiştir. Çiftçinin emeğinin acımadan nasıl sömürüldüğü, yönetimdeki kimselerin lüks içinde yaşarken köylünün kazandığı azıcık gelire göz diken yönetimin muhakkak değişmesi gerektiği ve köy halkının daha bilinçli davranarak hakkını savunması gerektiği üzerinde durulmuştur.

‘Abdulhamîd Cevde es-Saḥḥâr bu romanında ayrıca köylülerin çaresizliğini de işlemiştir. Mevcut yönetimden memnun olmayan köy halkı bu durumu şikâyet edecek bir merci bulamamaktan muzdariptir. Kime neyi şikâyet edeceklerini şaşırmışlardır. Çünkü din adamları bile devlete yaranmak için onların yaptığı bu haksızlıklara göz yummakta hatta destek vermektedirler. Şeyh İbrahîm bu durumların hepsinden haberdar olduğu için çok sinirlenmektedir fakat o da yapacak bir şey bulamamaktadır.

*“İsmâ‘îl’in kişiliği yabancı devletlerin isteklerine itaat etmeye alışmış, İngiltere ve Fransa’nın esiri olacak kadar rezil duruma düşmüş, Mısır’ın maliyesine Avrupa elçisi Sir Rivers Wilson’ın hükmetmesine bile göz yummuştur.”*²⁶¹

Yazar *Ḳal‘atu’l-Ebṭâl* romanında milli değerlere de bu şekilde dikkat çekmek istemiştir. Mısır’ın yabancılar tarafından yönetilmesine, içişlerine karışılmasına kesinlikle karşıdır. Yazar, Rivers Wilson’un Mısır maliyesinden Rothshild ailesine para aktardığını ve böylece Mısır halkının fakirleştirilmek istendiğini düşünmektedir. Çünkü devletin topladığı vergiler ve el konulan topraklar yüzünden Mısır halkı zor duruma düşmüş, köylü artık toprağını ekemez olmuştur. Mısır halkı iyice fakirleşmiş ve açlık sınırına yaklaşmıştır.²⁶²

*“...Geniş kurak topraklar kupkuru ve ölü bir şekilde bırakılmış, sahibi onu bıraktıktan sonra harabeye dönmüştür. Çünkü artık orayı ekmek onun için ağır bir mali yük demektir...”*²⁶³

Mısır halkının içinde bulunduğu bu zor durumu gözler önüne seren yazar, artık bu kâbustan uyanmak gerektiğini uyuyanların artık uykusundan kızgın bir şekilde uyanması gerektiğini söyler.²⁶⁴

Halk bu kadar zor durumdayken Hîdîv İsmâ‘îl’in yaşadığı şaşaalı hayata da dikkat çeker. Köy halkı kendi tarlasını ekemezken Hîdîv İsmâ‘îl’in içinde yaşadığı bu lüks hayatın Mısır halkına yapılan bir haksızlık olduğunu düşünür.²⁶⁵

²⁶¹ es-Saḥḥâr, *Ḳal‘atu’l-Ebṭâl*, s. 37.

²⁶² a.e., s. 38.

²⁶³ a.e., s. 38.

²⁶⁴ a.e., s. 39.

²⁶⁵ a.e., s. 39.

Ḥidîv İsmâ'îl'in, Mısır halkına yaptığı bu haksızlığı engellemek için iki kahraman çıkar. Bunlar Cemâleddîn el-Efgânî ve Muhammed Abduh'dur.

3.1.4. Olay Örgüsü

Siyasî romanlarda olay örgüsü neden sonuç ilişkisine dayandırılarak, gerçekliğe yakın bir görünüm kazanmalıdır.²⁶⁶ Bu yüzden es-Sahhâr da güçlü bir olay örgüsüyle romanını oluşturmuştur.

Hükümet politikası öyle bir noktaya gelmiştir ki vergi için köy köy dolaşılıp köylünün kazandığının büyük bir kısmı vergi adı altında toplanmaktadır. Köylü eğer vergisini veremeyecek durumdaysa hemen orada kırbaçlanıyor ve bu durum köylünün vergiyi ödemesine kadar devam ediyordu. Bir gün vergi memurları romana konu olan bu küçük köye, Şeyh İbrahîm'in evine gelerek vergi almak için kapıyı çaldılar. Vergi memuru vergiyi ödeyecek parası olmadığını söyleyen Şeyh'i de kırbaçlaması için görevlilerine emir verdi. Şeyh İbrahîm'i yatırdılar, tam kırbaçlayacaklardı ki kızı Ḥadîce bu duruma razı olamadı, evlenmek için biriktirdiği tüm parasını babasını kurtarmak için vergi memurlarına uzattı. Hükümetin yaşlı bir köylüyü kırbaçlayacak kadar aciz kalmasına şaşırıldığını söyledi.

“Şeyh'in ayaklarını falakaya koydular yukarıya kaldırdılar, görevli sopayı aldı vurmak için niyetlendi. Ḥadîce sanki bir hançerin kalbini parçaladığını hissetti... Sopa Şeyh'in ayaklarını hedef alarak yükseldi. Ḥadîce'nin dünya başında dönüyordu, dehşetli bir şekilde bağırdı:

*- Birakın onu... Birakın onu... Ne istiyorsanız ödeyeceğim.”*²⁶⁷

Cemâleddîn el-Efgânî ve Muhammed 'Abduh'un çabalarıyla halk uyanmaya başlamış ve Ḥidîv İsmâ'îl'e karşı ayaklanma başlatmışlardır. Ancak Ḥidîv İsmâ'îl halka hiç acımamış halkın üzerine ateş açma emri vermiştir. Aynı zamanda Fransa'nın dış politikasının da aleti olmuş Wilson'un her dediğini yaparak Mısır'ı İngiltere'nin de düşmanlığını kazanmasına sebep olmuştur. Yazar, giderek kötüleşen bu durumun tek kurtuluş noktası olarak yabancı egemenliğinden kurtulmak ve Mısır halkı olarak milli duyguları harekete geçirmek olduğunu düşünmektedir.²⁶⁸

²⁶⁶ Ali Tilbe, a.g.e., s. 88.

²⁶⁷ es-Sahhâr, *Ḳal'atu'l-Ebtâl*, s. 35.

²⁶⁸ a.e., s. 43-44.

Yazar, hükümetin merkezinde yaşanan bu olayları aktardıktan sonra köydeki duruma göz atmayı da ihmal etmez. Köydeki insanlar Mısır siyasetinde yaşananlardan habersizdir. Sadece köye Şeyh İbrahim'i ziyarete gelen Yûsuf olanları Şeyh İbrahim'e aktarır. Ancak onun da elinden bu durumu değiştirmek için bir şey gelmediğini düşünür.

Yûsuf köye sevdiği Sa'diye'yi görmek için sık sık uğrar. Şeyh İbrahim'le olan yakınlığı ve fikri birliği onu daha fazla umutlandırır. Sa'diye'yle karşılaştığı dut ağacını görünce heyecanlanır ve onunla konuştuğu o ilk güne gider. Ona olan duyguları daha da kuvvetlenir.²⁶⁹

Prens Tevfik Paşa dadısı 'Âişe'nin de desteğiyle yüksek makamlara gelmiş, Mısır halkını kurtarmak için büyük hayaller kurarak yetişmiştir. Mısır halkı da Tevfik Paşa'dan oldukça umutludur. Çünkü yüksek başarılar elde etmiş, kendini kısa süre içinde padişaha ve çevresindekilere ispat etmiştir.²⁷⁰ Yazar da Tevfik Paşa'dan oldukça umutlu olduğunu ve onun ne kadar istekli olduğunu onun şu cümleleriyle okura gösterir:

"Eğer bu ülkenin hâkimi olursam, bütün gayetimi insanların sıkıntılarını gidermek için harcayacağım, onlara özgürlüklerini geri kazandıracağım, onların içlerini rahata erdireceğim ve mallarını güvende olmasını sağlayacağım, zorbalığa son verdiğim, tokmak ve kırbacı asla hükmetme aracı olarak kullanmayacağım.

'Âişe Hanım da şöyle dedi:

*- Eğer sen halkına bir adım yaklaşırsan onlar sana bir arşın yaklaşırlar, sen onlara bir el uzatırsan sana bin el uzanır. Halk vefalıdır, kendisine yapılan hiçbir iyiliği unutmaz."*²⁷¹

Cemâleddîn el-Efgânî ve Muhammed 'Abduh da Tevfik Paşa'nın Mısır halkını bu zilletten kurtaracağına inanarak halkı bu konuda bilinçlendirirler. Halkı devrim yapmaya teşvik ederler. Tevfik Paşa'nın daha iyi bir yönetici olduğunu herkese anlatırlar.²⁷²

Romanın kahramanlarından Hâdîce romanın başından beri evlenmek isteyen bir kadın olarak gösterilmiştir. Ama Hâdîce kendisini istemeye gelen yaşlı birini

²⁶⁹ a.e., s. 45.

²⁷⁰ Kemal Beydilli, "Ahmed Tefvik Paşa" *TDVİA*, II. Cilt, 1989, s. 139-140.

²⁷¹ es-Sahhâr, *Kal'atu'l-Ebtâl*, s. 51.

²⁷² a.e., s. 52.

görünce böyle biriyle asla evlenmek istemediğini söylemiştir. Hâdîce adamın yaşlı ve ölmek üzere olduğunu vurgulamak için bir şaka yapmayı da unutmamıştır.

“ Sa‘diye dalga geçerek teyzesi Hâdîce’ye şöyle dedi;

- Kapımıza bir yabancı seninle nişanlanmak için geldi.

Hâdîce korku içinde, kendisinin ellisine yaklaştığını unutarak şöyle dedi:

- Onu Azrail nişanlamış.”²⁷³

Hâdîce ve Sa‘diye onu istemeye gelen adamın Şeyh İbrahim’le aralarında geçen konuşmaları merakla kapı arkasından dinlemeye başladılar. Adam yakın zamanda karısının öldüğünü onun da bekâr yaşamak istemediğini, Hâdîce’nin kocasının olmadığını ve kendisi gibi yaşlı olduğunu bu yüzden Hâdîce’yle evlenmek istediğini Şeyh İbrahim’e söyler. Konuşulanları kızgınlıkla dinleyen Hâdîce daha fazla dayanamaz ve konuşmaya dâhil olur. Babasına o adamla kesinlikle evlenmek istemediğini söyler. Böylece adam çeker gider. Sa‘diye bu durumla dalga geçmeden duramaz. Şeyh İbrahim, Hâdîce’ye gölgesinde yaşamayı isteyen bu adamı neden reddettiğini sorar. Hâdîce de şu cevabı verir:

“Eğer onun bir gölgesi olsaydı onu reddetmezdim. O tıpkı yaprakları dökülmüş bir ağaç gibi ne gölgesi var ne de meyvesi!”²⁷⁴

Hâmid askere gideceği zaman Hâmid’le Sa‘diye’nin ayrılması hiç de kolay olmamıştır. Hâmid askere giderken çok ağlamış, sanki kalbi parçalanıyor gibi hissetmiştir. Yazar Sa‘diye’nin duygularını, yaşadığı ayrılık acısını yürekleri dağlayıcı bir şekilde yazmıştır.²⁷⁵

Bozulan bu düzene hüznü ayrılıklar da eklenince bunların hepsinin sorumlusu olarak Hîdîv İsmâ‘îl’i gören Cemâleddîn el-Efgânî, Mısır halkını bu konuda aydınlatmak için onlarla sohbetler eder. Mısır’da bir devrim yapmanın zorunlu olduğu ve Tefîk Paşa’nın Mısır’ın kurtarıcısı olacağı hususunu halka anlatmaya çalışır. Cemâleddîn el-Efgânî yaptığı her şeyi Allah yolunda yapan, halkını seven bir âlim olarak bunları yapar.

Cemâleddîn el-Efgânî çalışmalarını hızlandırır. Görüşlerini yaymak için halkla gece sohbetleri yaparak Hîdîv İsmâ‘îl’in savurgan davranışlarının halka mal olduğunu, halkın ise bunu artık fark etmesi, ona karşı ayaklanması ve birleşmesi gerektiğini ifade

²⁷³ a.e., s. 53.

²⁷⁴ a.e., s. 54.

²⁷⁵ a.e., s. 57.

eder. Mısır'da yenilenmenin şart olduğunu bunu yapabilecek tek kişinin de Tevfik Paşa olduğunu zihinlere kazır. Cemâleddîn el-Efgânî'nin çalışmaları sonunda karşılık bulur ve Hîdîv İsmâ'îl görevden çekilir. Yerine veliahdı Tevfik Paşa göreve gelir. Bütün Mısır halkı onun göreve gelişini büyük bir sevinçle karşılar. Herkes ondan çok umutlu bir şekilde göreve gelişini kutlar. Tevfik Paşa halkla buluşup onları selamlar.²⁷⁶

Hîdîv İsmâ'îl veda konuşması yapar. İzlediği bazı yanlış politikalar olduğunu itiraf eder. Yaptığı bazı yanlışları yapmamış olmayı umut ederek pişmanlığını dile getirir. Bunları da bazı yükleri taşıyamadığı için yaptığını söyler. Bu kararın Mısır halkına yarar getirmesini diler. Trene binerek İskenderiye'ye doğru yol alırken boğazında bir düğüm hisseder. Duygularına yenik düşerek hıçkırıklara boğulur.²⁷⁷

Hadîce kendisini terk eden kocasının şokunu atlatıp, ona olan duygularını kalbinden silince tekrar birine âşık olup, onunla evlenme düşüncelerine kapılır. Çarşıda görünce etkilendiği bir adamla konuşmak ister. Çevresindeki insanlardan onun hakkında bilgi toplar. Adının 'Ammâr olduğunu ve iş aradığını öğrenir. Onunla tekrar karşılaşınca konuşmaya gidip kendi tarlalarında çalışabileceğini söyler. 'Ammâr da Hadîce'nin yanında çalışmayı kabul eder. 'Ammâr çalışırken Hadîce ona yemekler yapar. O çalışırken uzaktan ona bakar. Evlenmek istediği erkeğin 'Ammâr olduğuna karar verir. Zira onu gördükçe mutlu olmaktadır.²⁷⁸

'Ammâr'la Hadîce evlenirler. 'Ammâr'ın durumu iyi olmadığı için Şeyh İbrahîm'in evine yerleşir. Hadîce'yle orada yaşamaya başlarlar. 'Ammâr rahat kişilikte bir adam olduğu için hemen ortama ayak uydurur. Şeyh İbrahîm'in evinde hiç yabancılık çekmez. Akşam oturmalarında askerlik ve 'Osmân Rıfî Paşa'yla yaşadığı anılarını anlatır. 'Ammâr'ın yaptığı bütün hareketler Hadîce'nin hoşuna gider. Ona hayranlıkla bakar. Sa'diye ise bu durumdan hiç memnun olmaz. 'Ammâr'ın bu rahatlığı onu sinir eder. Söylediği hiçbir şeyi yapmak istememesine rağmen teyzesi Hadîce'nin hatırı için ona katlanır.²⁷⁹

Cemâleddîn el-Efgânî halkı yönetime karşı uyanık tutmaya çalışır. *Bosta* kahvehanesinde halka sohbetler verir. Kendi haklarına sahip çıkmaları için onları uyarır. Çünkü devletin başına yeni geçen Tevfik Paşa da verdiği sözleri henüz

²⁷⁶ a.e., s. 62-63.

²⁷⁷ a.e., s. 65.

²⁷⁸ a.e., s. 66.

²⁷⁹ a.e., s. 67.

gerçekleştirmemiş, gerçekleştireceğine dair bir açıklama da yapmamıştır. Bu yüzden Cemâleddîn el-Efgânî halkı bu vaatlerin yerine getirilmesini istemeye ve Tevfîk Paşa'yı bu konuda zorlamaya teşvik eder.²⁸⁰

Öte yandan Tevfîk Paşa'nın yardımcıları olan Şerîf Paşa ve Mister Vivan Tevfîk Paşa'ya halka çok kulak asmaması gerektiğini, eğer onların dediğini yaparsa yönetimi ele geçireceklerine dair tavsiyeler veriyor, verdiği vaatleri yerine getirmemesi için onu uyarıyorlardı.

“Mister Vivan sinsice şöyle dedi;

- Cemâleddîn devrimci adamın teki, halkı devrim yapmaya teşvik ediyor, hükümetin yıkılıp yerine cumhuriyetin gelmesini istiyor, çünkü kendisi buna başkanlık yapmak istiyor.

Tevfîk Paşa içinde büyüyen bir endişe hissetti. Göğsüne hakim olan bir ateş vardı...”²⁸¹

Hidîv İsmâ'îl'in oğlu Tevfîk Paşa da halkın hayallerini suya düşürmüştü, o da aynı babası gibi verdiği sözleri yerine getirmemiş, yabancılara yaranmak için onlara imtiyazlar tanımaya devam etmiştir. Çünkü babasıyla aynı zürriyetten olması onun iyi bir insan olmasına engel olmuştur. Tevfîk Paşa verdiği sözleri tutmadığı gibi izlediği politikayı daha da katı bir hale getirmiş, halkın yanında olan, onları bilinçlendirmeye çalışan Cemâleddîn el-Efgânî için sürgün kararı çıkartmıştır. Tabi bunda dış güçlerin de büyük etkisi olmuştur. İngilizler kendileri için tehlike olarak gördükleri Cemâleddîn el-Efgânî'yi sürmesi için Tevfîk Paşa'ya emir vermişler, Tevfîk Paşa da başlangıçta çekimser davranırsa da makamını kaybedeceği korkusuyla İngilizlerin dediğini yapmış, böylece Cemâleddîn el-Efgânî sürgün edilmiştir.

Tevfîk Paşa, Cemâleddîn el-Efgânî'yi sürme kararını hain bir planla zihninde kurgulamıştır. Ezherdeki tüm hocaları toplar ve Muhammed Abduh gibi düşünenleri sürmek gerektiğini ve bu konuda ne gerekiyorsa yapacağını söylemiştir. Bunun üzerine Tevfîk Paşa'ya yaranmak isteyen bazı hocalar, onun bu görüşünün çok isabetli olduğunu Cemâleddîn el-Afkânî'nin sürülmesi gerektiğini söyleyerek ona destek vermişlerdir. Ezher hocalarından da desteğini alan Tevfîk Paşa Cemâleddîn el-Efgânî'yi sürmekte hiç zorlanmamıştır.²⁸²

²⁸⁰ a.e., s. 71.

²⁸¹ a.e., s. 72.

²⁸² a.e., s. 76.

Cemâleddîn el-Efgânî sürgün edildiğine çok üzülmüne karşın Mısır halkı için çalışmaktan asla vazgeçmeyi düşünmemiştir. Sürgün edilirken gözüne uyku girmemiş, gece boyu düşüncelere dalmıştır. Gecenin en koyu karanlığında aklına parlak bir fikir gelmiştir. Muhammed ‘Abduh’la gizli gizli görüşecek ve Mısır’da olanlardan haberdar olup ona ne yapılması gerektiğini söyleyecektir. Böylece Mısır’daki faaliyetlerine devam edecektir. Mısır’ın kurtuluşundaki bu yolda öğrencisi Muhammed ‘Abduh’la devam edebileceğini, ondan çok memnun olduğunu ve birlikte başarılarla imza atacaklarına inanmıştır.²⁸³

Ezher hocalarının yaptığı bu yanlışı aklına sığdıramayan Yûsuf bu konuyu görüşmek üzere Şeyh İbrahîm’in yanına gider. Kapıyı Sa’ diye açınca çok heyecanlanır ve yanaklarına kan hücum eder. İçeriye girip Şeyh İbrahîm’le konuşmaya başlar. Kendisi de Ezher’de okumak istediği için oradaki hocaların bu kadar değerli bir âlimin sürgünü için destek vermiş olmalarına inanamaz. Ezher hakkındaki hayalleri yıkılır. Şeyh İbrahîm, Kâhire’deki durumunu sorunca onların da batıyı taklit etme gayretinden başka bir uğraşları olmadığını söyler.²⁸⁴

“Kendi uygarlığımızda Avrupa’yı taklit etmekteyiz. Bu taklit de bizim özümüzü alıyor, yabancıyı beğenirken onlar gibi oluyoruz ve onların egemenliğine boyun eğiyoruz...” Yûsuf’un Şeyh İbrahîm’e söylediği bu sözler Mısır’daki yaşayışın giderek kötüye gittiğine ve bu durumun daha büyük felaketlere yol açacağına bir gösterge olmaktadır. Her konuda akıl danıştığı Şeyh İbrahîm’e bu durumu değiştirmek için neler yapılabileceğini sorar. O da insanlığın kurtuluşu için de geçerli olan, yapılması gerekenleri şöyle sıralar:

*“Dini bir hareketlenme gerekmektedir. İnsanların şunu bilmesi gerekir ki Allah insanı özgür olarak yaratmıştır. Din de insanların kendisini köleleştirmek isteyenlere karşı ayaklanmayı emreder. Kur’ânı da iyi öğrenmek gerekir. İnsanları hem dünyada hem ahirette saadete ulaştıracak gerçek dini onlara öğretmek gerekir.”*²⁸⁵

Mısır Maliye Bakanlığına Riyâd Paşa getirilir. Tevfik Paşa ilk defa bir şeye itiraz eder ve onun getirilmesini istemez. Ama Avrupalılar öyle istediği için Riyâd Paşa göreve başlar. Riyâd Paşa, Tevfik Paşa’nın düşündüğünün aksine Mısırlılar için birçok yenilik getirir. İlk olarak hükümetin uyguladığı zorbalığı bitirecek emirler

²⁸³ a.e., s. 78.

²⁸⁴ a.e., s. 82.

²⁸⁵ a.e., s. 82.

çıkartır. Köylünün ve çiftçinin hakkını savunan uygulamalar getirir, halkı kırbaçlamayı yasaklar. Bu uygulamalar zenginler tarafından tepkiyle karşılanır. Kırbaçlamadan nasıl vergi toplayacağını, bunların uygulanabilir olmadığını söylemelerine rağmen Riyâd Paşa kararlı bir şekilde bunları uygulayacağını söyler.²⁸⁶

Tevfîk Paşa ise Riyâd Paşa'nın halkın gözdesi olmasından hiç memnun değildir. Riyâd Paşa'nın hareketlerini onur kırıcı bulmaktadır. Tevfîk Paşa kendi çabalarının üstüne konulduğunu hissetmektedir. Bu yüzden Riyâd Paşa'nın eksikliğini aramakta, fırsat bulduğu ilk anda onun görevine son vermek istemektedir.²⁸⁷

Riyâd Paşa'nın tanıdığı haklarla halk biraz daha kendine gelmiş, hakkını savunmaya başlamıştır. Halka çok hak verdiği için eleştirilerin merkezi olmuş ve daha sonra bu zorluklara dayanamayıp Mısır'da mümkün olan tek politikanın İngilizlerle uyum içinde gerçekleştirilebileceğini düşünmüş ve halkın yanında durmaktan vazgeçmiştir. Bu sırada 'Urâbî Paşa önderliğinde bir grup yabancı denetiminden duyduğu hoşnutsuzluğu daha yüksek sesle söyler hale gelmiştir. "Mısır Mısırlılarıdır" sloganıyla Mısırlıların ilgisini toplamış, onların kahramanı haline gelmiştir.²⁸⁸ 'Urâbî Paşa'nın şu sözleri onun ne kadar halkın hakkını savunmada istekli olduğunu göstermektedir:

*"Size sakin olmanızı ve sekinette kalmanızı tavsiye ediyorum. Çünkü biz ancak hakkımız olanı istiyoruz. Türkler ve Çerkezler arasında adaletli ve eşit davranmanızı istiyoruz. Mısırlının, bir yabancının yanında küçük düşürülmesini istemiyoruz. Zâlim baskıcıların zulmünden korunmak için kardeşlerimizin ve babalarımızın hakkını korumak için parlamentoda bir meclis kurulmasını istiyoruz."*²⁸⁹

Riyâd Paşa'nın da politikasını değiştirmesi, artık İngilizlerin yanında yer almaya başlamasıyla Mısır halkı artık adaleti arayan 'Urâbî Paşa'ya umut bağlamıştır. Aranılan adaleti onun getireceğine inanmaya başlamıştır. Askere gereken önemi vermiştir. Askerler ilk defa kendilerinden gurur duyar olmuşlardır. Akrabaları arasında, asker olduğu için gurur kaynağı olarak gösterilmeye başlanmıştır. O günlerde asker olan Hâmid de köyünün yolunu gururlu bir şekilde yürümüştür. Çok özlediği

²⁸⁶ a.e., s. 88-89.

²⁸⁷ a.e., s. 95.

²⁸⁸ a.e., s. 113.

²⁸⁹ a.e., s. 113.

ailesini görmek için kapıyı çalmıştır. Sa‘diye, Hâmid’i görünce sevinç çılgınlıkları atmış Hâmid’in dönüşüne çok sevinmiştir.²⁹⁰

Hâmid askerden döndüğünde yaşadıklarını, askerlikte başına gelenleri Şeyh İbrahim’e anlatmış, siyasette yaşanan dalgalanmayı da ona özetlemiştir. Şeyh İbrahim olanları tahmin edercesine istenilenin sadece hakları olduğunu, halka zulmetmenin doğru olmadığını söylemiştir. ‘Ammâr ve Hâmid oturup askerlik anılarından bahsetmişler, Sa‘diye, Şeyh İbrahim ve Hâdîce de onları merakla ve ilgiyle dinlemişlerdir.²⁹¹

Hâmid sabah olunca köyde bir gezintiye çıkmıştır. Özlediği yerleri tekrar görebilmek onu çok duygulandırmıştır. Sa‘diye’yle beraber dut ağacının yanına gezmeye gittiklerinde Hâmid’in duyguları şu şekilde anlatılmaktadır;

*“Konuşa konuşa tarlaya varıncaya kadar yürüdüler. Dut ağacının altında durdular. Hâmid etrafına bakmaya başladı ve kendisini sevgi dolu hissetti. Sanki ruhu ağacın dallarında, bu güzel toprakta uçuyordu. Çevresindeki her şey ona sevimli geliyordu. Gözlerinden yaş akıncaya kadar duyguları depreşti.”*²⁹²

Halk, Tevfik Paşa’dan da umudu kesince hakkında kötü düşünceler çoğalmaya başlamıştır. Tevfik Paşa’nın söz verip de yapmadığı şeyleri bakıcısı ‘Âişe Hanım onun yüzüne söylemiş, onu bunun için yetiştirmediğini, Mısır’ın umudu olması için yetiştirdiğini söylemiştir. Tevfik Paşa çok sinirlenmiş bakıcısına kızmış ve onu odadan attırıştır.²⁹³

Yine bir Ramazan gecesinde ziyaretlerin çoğaldığı, insanların rahatça toplanabildikleri bir günde ‘Urâbî Paşa, Tevfik Paşa’yla görüşme fırsatı yakalamıştır. Onu yeni bir meclis kurmaya davet etmiştir. Sultan ona destek olmak istediğini fakat ortamın buna müsait olmadığını söylemiştir. Sadece ‘Urâbî Paşa’nın bu konuda yaptıklarını desteklediğini söylemiştir. Cemâleddîn el-Efgânî de görüşlerini halka Muhammed ‘Abduh vasıtasıyla bildirmeye devam etmiş, onların da ‘Urâbî’ye destek vermeleri gerektiğini söylemiştir. Böylece ‘Urâbî giderek güçlenmiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ a.e., s. 120.

²⁹¹ a.e., s. 123.

²⁹² a.e., s. 123.

²⁹³ a.e., s. 130.

²⁹⁴ a.e., s. 133.

Muhammed ‘Abduh, Mısır’ın kurtuluşunun ancak iyi bir eğitim metoduyla gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Muhammed ‘Abduh görüşlerini halka yaptığı sohbetlerde şöyle açıklar;

*“Bize düşen şu anda eğitim ve öğretime önem vermektir. Ve hükümete de gücümüz yettiğinde adaleti taşımamız gerekir. Artık halkın görüşlerini almak için bazı meclisler kurmaya başlamalıyız...”*²⁹⁵

Muhammed ‘Abduh görüşlerini yaymak, halkı bilinçlendirmek ve devlet düzenini değiştirmek için sohbetler yapıp halkı bilinçlenmeye davet etmiştir. ‘Urâbî Paşa’yı destekleyici konuşmalar da yapmakta, onunla birlik olunursa seslerini daha çok duyuracaklarını söylemektedir.

Yûsuf, Sa‘diye’ye olan aşkını daha fazla gizleyemeyeceğini düşünmektedir. Bu sefer Şeyh İbrahîm’den Sa‘diye’yi istemek üzere yola çıkar. Şeyh İbrahîm’in evine geldiğinde Hâmîd’le karşılaşır. Hâmîd, Yûsuf’u görünce çok sinirlenir. Yûsuf’un evlerine gelmesinden rahatsız olur. Yûsuf Şeyh İbrahîm’le oturup biraz konuştuktan sonra evlenmek istediğini söyler. Evlenmeyi istediği kişinin de Sa‘diye olduğunu oraya Sa‘diye’yi istemek için geldiğini söyler. Şeyh İbrahîm, kişiliğini ve görüşlerini beğendiği Yûsuf’la Sa‘diye’nin evlenmesinden mutlu olacağını, ama Sa‘diye’nin de görüşünü almak gerektiğini söyler. Konuşulanları duyunca Hâmîd kızgınlıktan deliye döner. Dedesine bir şey söyleyemediği için evin terasına çıkar. Şeyh İbrahîm, Sa‘diye’ye Yûsuf’un onunla evlenmek istediğini söyleyince Sa‘diye donup kalır. Sa‘diye’den cevap alamayan Şeyh İbrahîm Sa‘diye’nin sessizliğinin kabul etmeye delalet ettiğini zanneder. Tam Yûsuf’a olumlu cevap verecekken Sa‘diye istemediğini söyler. Teyzesi Hâdîce, Sa‘diye’nin reddetmesine kızar. Bu kadar bilgili ve yakışıklı bir adayın reddedilmesine inanamaz.²⁹⁶

Şeyh İbrahîm Sa‘diye ve Hâmîd’in çok üzgün olduğunu görünce ikisinin arasında bir şey olduğunu anlar. İkisini de yanına çağırıp bir koluyla Hâmîd’i bir koluyla Sa‘diye’yi kucaklar. Daha önce neden söylemediklerini sorup, daha önce anlasaydı böyle bir şeyi asla yapmayacağını söyler.²⁹⁷

Hidiv, İskenderiye’de bir yazlığa gider. Orada devlet işlerini düzeltmenin yollarını düşünür. ‘‘Urâbî’ Paşa’yı ve yaptıklarını düşünür. Bunun için Fehmi Paşa’yla

²⁹⁵ a.e., s. 134.

²⁹⁶ a.e., s. 140-141.

²⁹⁷ a.e., s. 142.

iş birliği yapmaya karar verir. ‘‘Urâbî Paşa ise zulümden ve baskılardan kurtulmak için çalışmalarına devam eder. Halktan yeterli desteği alan ‘Urâbî Paşa halkla birlikte sarayın etrafını sarar. Hîdîv ve veziri kaleye kaçarlar. Askerleri korumaları için sarayın çeşitli yerlerine yerleştirirler. Askerlere asla yerlerinden ayrılmamalarını söylerler. Bu süreçte halkı destekleyen bazı isimler Hîdîv’in tarafına geçer. Buna açıklama olarak da “*Siyaset hiledir*” derler. Riyâd Paşa da ilk başlarda halkın yanında durur. İstediklerinin sadece adalet olduğunu söyler. Hîdîv ise halkın hiçbir hakkının olmadığını bu devleti babalarından ve dedelerinden miras aldığını, halkın sadece onun iyiliklerinin bir kölesi olduğunu söyleyerek halkı küçük görür.²⁹⁸

Hîdîv en sonunda halkın isteklerini kabul ettiğini söyler. Ezher öğrencileri yolları ve sokakları doldurup sevinç gösterisi yaparlar. Yûsuf da onların arasında yer alır.²⁹⁹

Mısır halkı Abdulhamid’in halife olmasını istememektedir. Halife olarak arap birinin daha uygun olduğunu düşüncesi vardır. Abdulhamid’in, anayasanın en azılı düşmanı olduğunu savunmuşlardır.³⁰⁰

Hîdîv’in halkın isteklerini kabul etmesi üzerine Mısır’da sessizlik hâkim olmuştur. Yeni meclisin kurulup, yeni kararların alınıp, yeni anayasanın oluşturulması beklenmektedir. Mısır’a bu bekleyiş içinde bir sessizlik hâkim olmuştur fakat bu sessizlik içinde fırtınaları da barındırmaktadır.³⁰¹

Yûsuf reddedilmesine rağmen hâlâ Sa‘diye’yi düşünüyordu. Yolda dalgın dalgın yürürken Sa‘diye’yle tekrar karşılaşma ihtimalini aklından geçiriyordu. Onunla konuşup içindeki acılardan kurtulmak istiyordu. Derken uzakta Sa‘diye’nin olduğunu gördü, ona doğru yürümeye başladı. Sa‘diye de onun geldiğini görünce hafifçe gülümsedi. Selamlaştıktan sonra aralarında sessizlik oldu. Sa‘diye Yûsuf’un dedesini görmeye geldiğini düşünüp dedesinin olduğu yeri gösterdi. Yûsuf da sadece onu görmek için geldiğini söyledi. Sonra duygularını şu şekilde ifade etti;

“Sa‘diye! Gerçekten bugünden sonra seninle karşılaşmayacağız. Sana, seni ilk gördüğüm günden aşık olduğumu, gözlerim gözlerine düştüğünden beri sadece seni sevdiğimi söylemek için geldim. Ruhumun sadece senin ruhunla mutlu olduğunu

²⁹⁸ a.e., s. 143-150

²⁹⁹ a.e., s. 153.

³⁰⁰ a.e., s. 154.

³⁰¹ a.e., s. 158.

*hissediyorum. Kalbim sen bana her yaklaştığında şımarık bir çocuk gibi dans ediyor. Sen benim her şeyimsin... ”*³⁰²

Yûsuf, Sa‘diye’yle evlenemeyeceğini anlayınca kendini siyasi olayları takip etmeye vermiştir. Durumun giderek fenalaştığını, buna çare olarak da orduya katılmaya karar verdiğini söyler. Yakında bir savaşın çıkacağını tahmin eder. Bu kararını Şeyh İbrahîm’e de söylemeye karar verir. Şeyh İbrahîm ve Yûsuf bu konuları konuşmaya daldıklarında Sa‘diye askerde olan Hâmîd’i düşünmeye başlamıştır. Kalbine bir ateşin düştüğünü hissederek. Siyasi havanın gergin olduğunu duydukça korkuları da artar.³⁰³

Şeyh İbrahîm yaşanan bu siyasi olaylar karşısında Muḥammed ‘Abduh’un nasıl davrandığını, bu durumu düzeltmek için neler yaptığını sorar. Hîdîv’in verdiği vaatleri tutup tutmadığını öğrenmek ister. Yûsuf da İngilizlerin Mısırlılara karşı bir donanma çıkarma hazırlığı içinde olduğunu Tefîk Paşa’nın da verdiği hiçbir vaadi yerine getirmediğini hatta İngilizler tarafında olduğunu söyler. Şeyh İbrahîm bu olaylara çok üzülür. Tüm bu olaylara şöyle bir yorum yapar;

*“Ben savaştan nefret ederim, eğer karşımızda İngilizler varsa savaşmak bize vacip olur. Onlar Fransa’nın Tûnus’a yaptığını bize yapmayı istiyorlar.”*³⁰⁴

Görüldüğü gibi Yûsuf her zaman Şeyh İbrahîm’e akıl danışarak hem Mısır’da yaşanan siyasi olayları ona iletmiş, hem de Mısır’la yani merkezle köy arasında bir köprü görevi yapmıştır.

Mısır’da olaylar gittikçe ciddiyetini artırır. İngiltere Mısır’a saldırmak için gemilerini İskenderiye’ye gönderir. Muḥammed ‘Abduh bu duruma çok sinirlenir. Onlara beddua eder. Kendisinin ve vatanındaki hiç kimsenin vatanı başkasına vermeye niyeti olmadığını söyler. Herkesin muhakkak elinden gelen herşeyi yapacağını, bu vatanı kimseye bırakmayacaklarını söyler.³⁰⁵

Halkın vatanı korumak için birlik olduğunu gören İngiltere bu birlikteliği bozmak ve onları dağıtmak için, savaş açmak için değil sadece Hîdîv’e destek olmak için gemisinde mühimmatla geldiğini söyler. ‘‘Urâbî Paşa ise halkı bu söylemlere inanmamaya, birlikteliğe ve güçlü olmaya davet eder. ‘‘Urâbî Paşa taraflarını toplayıp

³⁰² a.e., s. 168.

³⁰³ a.e., s. 170.

³⁰⁴ a.e., s. 171.

³⁰⁵ a.e., s. 176-177.

birlik ve beraberliklerini bozmayacaklarına dair yemin ederler. Olaylar bundan sonra daha da kızışır. ‘‘Urâbî Paşa ayaklanma yapma hazırlıkları içine girer. İngiltere de ansızın saldırı yapmanın hazırlıklarını yapar.³⁰⁶

Mısır’ın siyasetinde olaylar kızıştıkça bu durum romana konu olan köye de yansır. Yûsuf’tan sonra ‘Ammâr da orduya katılma kararı alır. Hâdîce, ‘Ammâr’ın da orduya katılacağı için çok üzülür. Günlerce yatağında ağlar ve ‘Ammâr’ı düşünür. Hâmîd yeni askerden gelmesine rağmen, yeni evlendiği Sa’diye’ye doyamadan o da orduya katılmayı düşünmektedir. Çünkü vatan her şeyin üstündedir. Onu korumak için her şeyden vazgeçmek gerekir. Köydeki herkes bu düşünceler içinde orduya katılma hazırlıklarına koyulmuşlardır.³⁰⁷

Orduya katılma hazırlıkları tamamlanmış, orduya katılacaklar uğurlanmak için yollara çıkmıştır. Herkes gidenlerin arkasından çok ağlamıştır. Çünkü bu gidişin dönüşü olmayabileceğini bilmektedirler. Şeyh İbrahîm de ağlamaktadır. Fakat o sadece gidemediği için ağlamaktadır. Çok yaşlı olduğu için onu orduya kabul etmemişlerdir. Ama onun kalbi hâlâ vatani kurtarmak için çarpmaktadır.³⁰⁸

Hîdîv’le ‘Urâbî Paşa arasında gerginlik giderek artar. Hîdîv, ‘Urâbî Paşa’ya yıkıcı darbeyi vurmak ister. Bu arada Türk hâkimiyetine de isteksizlikler çoğalır. Rağîb Paşa’ya karşı hakaret içeren beyitler okunur. Mısır Cumhuriyeti kurulmaya çalışılır. Bu çalışmalara Muhammed ‘Abduh ve el-Bârûdî önderlik eder. ‘Abdulhamîd’in halifeliğinin kaldırılmasını isterler.³⁰⁹

Hîdîv’in kalesinde hareketlilik başlamıştır. Askerler kalenin etrafına konuşlandırılırlar. Hâmîd kalenin çevresindeki askerlerin arasındadır. Neler olduğunu anlamıyor, şaşkın şaşkın etrafa bakınmaktadır. Kalede hummalı bir savaş hazırlığı vardı. Kaleden İngiliz askerlerine bakıldığında uçsuz bucaksız bir donanma görülür. Yûsuf, askerlerin arasında Hâmîd’i görür. Aralarında yaşanan tüm tatsızlıkları unuturlar. Hâmîd kendisinden sonra gelen Yûsuf’a dedesini ve teyzesini sorar. Yûsuf onların iyi olduklarını, gönlünün rahat olmasını söyler.³¹⁰

Yûsuf, Hâmîd’in durumunun kötüye gittiğini görünce ona yardım etmek için yanına koşar. Ama Hâmîd çok kan kaybettiği için halsiz düşüp toprağa uzanır. Son

³⁰⁶ a.e., s. 178-182.

³⁰⁷ a.e., s. 183.

³⁰⁸ a.e., s. 186.

³⁰⁹ a.e., s. 194.

³¹⁰ a.e., s. 200.

dakikalarını yaşadığını anlar. Dedesini ve Sa'diye'yi ona emanet eder. Gözlerini sonsuza kadar kapatır.³¹¹

Yûsuf ve diğer askerler Hîdîv'in ihanetini görünce kaleden kaçarlar. Yûsuf Hâmîd'in öldüğünü köye, dedesine ve Sa'diye'ye söyler. Roman hüznü bir sonla biter. Sa'diye üzüntüden deliye döner. Hâmîd'in öldüğünü görünce şöyle tepki verir;

*“Sa'diye bağırmadı, saçını da yolmadı. Kalbi dağınık bir şekilde dut ağacına kadar yürüdü, kendini yere attı, gözyaşları yere döküldü. Yûsuf uzakta durup ona baktı. Sanki boğazında bir ateş parçası vardı ve boğazını yakıp kavuruyordu.”*³¹²

3.1.5. Dil ve Üslup

Siyasî romanlarda yazar yakınlık duyduğu kişileri ayrıntılı olarak tasvir eder, düşünce veya eylem bakımından sevmediği kişileri genel olarak, ayrıntıya girmeden anlatır.³¹³ Bu yüzden es-Saḥḥâr da romanında Cemâleddîn el-Efġânî, Muḥammed 'Abduh gibi kendisine hayranlık duyduğu kişileri ayrıntılı olarak tasvir etmiştir.

Romanda büyük bir aşk hikâyesi de işlenmektedir. Her ne kadar romanın merkezi konusu olmasa da dramatik bir anlatımla okuyucunun zihni bu aşk hikâyesiyle diri tutulmaktadır. Hâmîd, Sa'diye'yi çok severken Yûsuf isminde bir genç Sa'diye'nin dedesi Şeyḥ İbrahîm'le tanışmaya geldiğinde o da Sa'diye'ye âşık olur. Sa'diye, Hâmîd ve Yûsuf arasında yaşanan gerginlikler okuyucudaki merakı taze tutar. Romanın özellikle Sa'diye, Hâmîd ve Yûsuf'la ilgili olan kısımları oldukça romantiktir. Yûsuf'un Sa'diye'yle karşılaşmaları heyecan dolu anlatımlar taşımaktadır.

Yazar tasvirlerinde olay örgüsüne bağlı kalarak kimin duyguları anlatılıyorsa tasvirler de o kişinin duygularına paralel olarak yapılmıştır. Mesela:

*“Kapı yavaşça çaldı, biraz endişeliydi. Çünkü gündüz eteklerini çekmiş, gece başlamıştı. O da sabah çalışıp yorulan bu yorgun aileyi rahatsız etmek istemiyordu. Kapı açıldı ve Sa'diye dolgun boyuyla ve açık esmer teniyle gözükte. İki örgüsü göğsüne kadar uzanıyordu...”*³¹⁴ Burada olay Yûsuf'un bakış açısıyla uyumlu olarak

³¹¹ a.e., s. 207.

³¹² a.e., s. 213.

³¹³ Ali Tilbe, a.g.e., s. 87.

³¹⁴ a.e., s. 18.

aktarılmıştır. Nitekim Sa‘diye kapıyı normal bir şekilde açmasına rağmen karşısında Yûsuf’u görünce adeta büyülenmiştir.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr romanını tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı olarak okura aktarmıştır. Çünkü romanında her şeyi bilen her şeye vakıf bir üslubu vardır. Ayrıca tanrısal konumlu gözlemci anlatıcının özelliği olan aynı zaman diliminde farklı yerlerde ve farklı kişilerce yaşanmış olan bütün olaylara hâkim olma³¹⁵, bu romanda da anlatıcının özelliklerindedir. İlahî karakterli anlatıcı olan 3. şahıs anlatıcının ağzından ve bakış açısından kaleme alınan roman³¹⁶, bir yandan köyde olup bitenleri bilirken bir yandan da siyasetin merkezinde yaşanan olayları aktarabilmektedir.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr kendisi tasavvufla ilgilendiği için tasavvuf konularına da kısa bir bölümde yer vermektedir.³¹⁷ Şeyh İbrahim’le Yûsuf arasında geçen muhabbetlerde onlara tasavvuftan da bahsettirmiştir. Bu konuları herkesin anlayamayacağını öngörerek Hâmid’i bu konuda ilgisiz bırakmıştır. Böylece tasavvufu sevmeyen ve ilgilenmeyen birisinin tasavvuf konularına ne kadar yabancı kalacağını ve konuşulanları anlayamayacağını vurgulamak istemiştir.

es-Sahhâr bazı paragraflarda ben dilini kullanmıştır. Buralarda özellikle okuyucuyu uyandırmaya, bilincine bazı fikirler yerleştirmeye ve devletin yanlış politikasına dur demenin zorunlu olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

Yazar, Cemâleddîn el-Efgânî ve öğrencisi Muhammed ‘Abduh’un ayrıntılı tasvirlerini verir. Tasvir ederken onların ne kadar İslâmî bir giyim tarzları olduğunu ve ne kadar bilgili olduklarını gösteren bir tarzları olduğunu da vurgulamayı unutmaz. Çünkü yazar bu iki âlime çok değer vermekte ve görüşlerine tamamen katılmaktadır. Yazar inanır ki her adaletsizlik bir kahraman doğurur. Cemâleddîn el-Efgânî ve öğrencisi Muhammed ‘Abduh’un Mısır’ı kurtuluşa ulaştıracağına inanır. Çünkü bu iki âlimden şöyle bir konuşma aktarır;

“ - Bu diktatörden kurtulmak şarttır, hatta Mısırlıların ondan kurtulması veya onu öldürmesi gerekir.

Öğrencisi şöyle dedi:

- Bu doğru bir görüş fakat onu kim öldürebilir ki?

³¹⁵ Nurullah Çetin, a.g.e. s. 109.

³¹⁶ Mehmet Tekin, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 95.

³¹⁷ es-Sahhâr, *Kal‘atu’l-Ebtâl*, s. 19-20.

- Sen... ”³¹⁸

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr Mısır’ın başına gelenlerin bunlardan daha büyüklerinin bir habercisi olduğunu vurgulamak için zaman zaman Kur’ânî üsluba başvurur. Mısır’ın bir felaketin eşiğinde olduğunu eğer devlet dağılırsa Mısır halkının perişan olacağını vurgulama için “إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ” “O olacak/ kıyamet gerçekleştiğinde.”³¹⁹ şeklinde iktibas³²⁰ yaparak âyet zikretmiştir. Yani Mısır felakete uğradığı zaman bundan kaçışın olmadığını o yüzden buna bir önlem alınması gerektiğini bu ayetle vurgulamak istemiştir. Çünkü artık İngiltere ve Fransa Mısır’ı paylaşmanın planlarını yapmaktadırlar.³²¹

Yazarın ‘Ammâr’ın askerlik anılarını anlatırken kullandığı benli anlatım okuyucunun dikkatini çeken unsurlardandır.

*“Bir sabah general bize savaş için çıkmamızı emretti. Hemen çıktık, dağı arkamıza aldık, önümüzde içinde su olmayan derin bir kuyu vardı. Bu kuyu Habeşlilerle aramızda bir engeldi. Habeşlilere ataş açmaya başladım... Benden terler dökülüyordu. Boynumun çevresine beyaz bir mendil bağladım.”*³²²

Yazar, Ramazan gecelerine romanında özel bir yer vermiştir. İnsanların bir araya gelmesi, gece sohbetleri yapması, birlik ve beraberliğin sağlanması bakımından bu gecelere romanında sıkça rastlamak mümkündür. İnsanların birbirleriyle fikir alışverişinde buldukları, Tevfik Paşa ve yönetimi hakkında konuştukları bu geceler yazar için çok önemlidir.³²³ Ramazan gecelerinin yazar için öneminin küçüklüğünden beri Selamlıkta akraba, komşu ve babasının arkadaşlarıyla toplanıp sohbetler etmesi ve kitaplar okumasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Yazar her Ramazan ayı sohbetlerinden sonra okura bir bayram sevinci yaşatmıştır. Mesela bayram için izinli olan Hâmid eve döner ve evde bayram sevinci yaşarlar. Hâmid evde ‘Ammâr’ı görünce şaşırır. Sa’ diye, onun, teyzesi Hadîce’yle ve hemen evlerine yerleştiğini ve kendisinin bu durumdan rahatsız olduğunu söyler.

³¹⁸ a.e., s. 43-44.

³¹⁹ Vakıa Süresi 1. ayet. Gülle, a.g.e, II, s. 403.

³²⁰ İktibas, ifadeye akıcılık kazandırmak için ayet veya hadislerden alıntı yapmaktır. Detaylı bilgi için bkz. Abdussamed Yeşildağ, “Arap Şiirinde Ayet İktibası”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 27, 2015-2, s. 43-66; İbrahim Kara, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Belâgat İlmine Katkıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2018, s. 136-138.

³²¹ es-Sahhâr, *Kal’atu’l-Ebtâl*, s. 61.

³²² a.e., s. 68.

³²³ a.e., s. 74.

Yûsuf'u da evde görünce iyice sinirlenir. Beraber akşam boyunca otururlar. Hâmîd Yûsuf'a kötü kötü baksr. Hâmîd'in bakışlarından rahatsız olan Yûsuf sabah bayram namazına yetişiyim bahanesiyle kalkar. 'Ammâr Hâmîd'e de askerlik anılarını anlatır. Sa'diye sinir olurken Hadîce sanki ilk defa dinliyor gibi heyecanla kocasının anlattıklarını dinleyip söylediği her şeye güler.³²⁴

Yûsuf evden çıkarken Sa'diye'ye bakar. Gecenin karanlığında yürürken Sa'diye'yle ilgili hayallere dalar. Sa'diye de Hâmîd'le konuşup seneye onunla evlenmiş olmak istediğini söyler. Sa'diye heyecandan çok konuşamayıp evin terasına çıkar. Gecenin karanlığında pembe hayallere dalar.³²⁵

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, romanında Türkçe kelimeler de kullanmıştır. Özellikle yönetimle ilgili kelimelerin Türkçe olması dikkat çekmektedir. Örneğin "saray, alay, paşa, bey, başçavuş, yüzbaşı" gibi kelimelerin Arapçası değil de direk Türkçesi kullanılmıştır. *Tahlîsu'l-İbrîz fi Telhîsi Bârîs, el-Fetâtu'r-Rîfiyye* gibi eserlerde de kullanıldığı gibi³²⁶ 'Abdulhamîd de Türkçe kelimeler kullanmış, ammice kelime hiç kullanılmamıştır. Yazarın diğer birkaç romanında ammice kullanıp bu romanında ammice hiçbir kelime kullanmaması, bu romanının herkes tarafından okunulmasını ve iyice anlaşılmasını istemesinden kaynaklanıyor olabilir. Özellikle yönetimde Mısırlılara karşı yapılan haksızlıklar daha vurgulu bir dil kullanılarak, daha açık ifadelerle dile getirilmiştir.

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr milliyetçi bir yapıya sahip olduğu için askeriyede Çerkezlerin olmasına karşıdır. Ordudaki Çerkezlerin ordunun kalitesini düşürdüğünü düşünmektedir. "Mısır Mısırlılarından" anlayışı yazarın da kesinlikle savunduğu bir görüştür. Bu düşüncesini romanda kullandığı üslupla okuyucuya hissettirmektedir.

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, Mısır'ın yönetiminde Türklerin olmasından da rahatsızdır. Türklerin Arapça konuşanlardan rahatsız olduklarını düşünmektedir. Bu durumla ilgili kendince komik bir olayı romanında konu etmiştir. 'Ammâr askerlik anılarını anlatırken başına gelen olayların arasında bunu zikretmiştir. Türkçe bilmeyen bir askere Türk olan yüzbaşıya gönderip ona "Akılsız Türk" demesi gerektiğini bunun önemli bir mesaj olduğuna inandırır. O da yüzbaşıya gider "Akılsız Türk" der.

³²⁴ a.e., s. 84.

³²⁵ a.e., s. 86.

³²⁶ Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s. 293-294.

Arkadaşlarıyla beraber gülmeye başlarlar. Yüzbaşının Türkçe konuşanlardan daha çok memnun olduğuna inandırılan asker ceza alır.³²⁷

Yazar, olaylar gerginliğini artırdıkça yaptığı tasvirlerde de gergin insan tiplerine ve konuşmalara yer verir. ‘Urâbî Paşa’yı Hîdîv’le konuşurken şöyle tasvir eder;

“...Yanına gidip ona selam verdiğinde onu kabadayuların durduğu gibi bir duruşla selamladı. Konuşurken şah damarları bir dalga gibi şişiyordu. Şöyle bağırmaya başladı;

- Size asla güvenmeyeceğim...”³²⁸

İngiltere, İskenderiye’ye saldırı kararı alır ve 11 Temmuz 1882’de ilk atışımı yapar. Halk paniğe kapılır, ortalık kıyamet yerine döner, herkes bir koşuşturma içine girer. İngiltere’nin attığı mermiler havada uçuşur. Ortalık toz dumana karışır. Kadınlar çocuklarını arar. Yazar savaşın en şiddetli anlarından bir tanesini şöyle tasvir eder;

“Gülleler uçmaya devam ederken kükrer gibi ses çıkarıyordu. Deniz bir ateş parçasına dönmüştü. Mısırlılar tabyalarda koşuşturmaya başladı. Yüzlerini kavuran yakıcı güneşin altında kaleye savunma topları taşıyorlardı. Vücutlarından ter boşalıyordu... İçlerinden biri şöyle bağırdı;

- Şerefınızı müdafaa edin, ırzlarınızı müdafaa edin!”³²⁹

Yazar savaş sahnelerini anlatırken okuyucuyu yüreklendirmeye çalışmış, savaşın en kızgın anında askerlerin ne durumda olduklarını ne gibi kahramanlıklar yaptığı anlatılmıştır. Ayrıca romanın hiçbir yerinde tam tarih vermezken, bu olayın önemine vurgu yapmak için tam tarih vermiş, savaşın başlama tarihini 11 Temmuz 1882 olarak okura iletmiştir.

Savaşta kahramanlık gösterenlerin halk olduğunu, yanlış siyasetin ve yönetimdeki insanların hatalarının cezalarını onların çektiklerinin altını çizmiştir. Yûsuf savaşırken kolundan yara alır. Ama asla pes etmez. Yûsuf’un yaralandığını gören Hâmîd aralarındaki bütün husumeti unutup yanına koşar. Gömleğini çıkarıp yaralı kolunu sarar. Yûsuf diğer koluyla mermi taşımaya devam eder. Hâmîd ise göğsünden yaralanır. Kalenin etrafı asker cesetleriyle dolar. Toprağı suçsuz insanların

³²⁷ a.e., s. 137-138.

³²⁸ a.e., s. 196.

³²⁹ a.e., s. 203.

tertemiz kanı kaplar. Mısır askeri hiçbir zaman pes etmez. Bitmeyen azmiyle vatanını korumak uğruna her türlü zorluğa katlanıp canını seve seve feda eder.³³⁰

Romanda karşılıklı diyaloglara oldukça fazla yer vermiştir. Bu da onun tiyatroya olan ilgisinden kaynaklandığını akla getirmektedir. Bu diyaloglar sayesinde ben’li anlatım veya farklı anlatım biçimleri de kullanılmıştır. Özellikle milliyetçi duygularda yazar daha coşkulu bir anlatıma başvurmuştur.

Anlatım ve tasvirlerinde kolay ve anlaşılır bir üslubu vardır. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden iktibas yaparak anlatıma akıcılık kazandırmıştır. Örneğin; ordudaki Çerkez bir paşa hakkında konuşulurken şöyle bir ifade kullanılmıştır;

*“Bu paşa Çerkez ama (din) kardeşimiz, kanı, malı ve namusu bize haramdır.”*³³¹

İngilizlerle savaşın başladığında ortalığın nasıl karışacağını gözler önüne sermek için Vâkı‘a Sûresinin birinci ayetinden iktibas yapılmıştır;

*“...insanların genel olarak böyle bir durum istemezler, gerçekleşecekler gerçekleştiği zaman, savaş başlar ve ordu ilk hamlede hezimete uğrar.”*³³²

3.1.6. Zaman ve Mekân

Romanın başında bir tarih verilmemiştir. Ama İsmâ‘îl Paşa ve ‘Urâbî isyanından bahsettiği için romanın zamanının 1870’li yılları kapsadığı anlaşılmaktadır. Roman İsmâ‘îl Paşa döneminden başlayıp İngilizlerin Mısır’a saldırısına kadar olan bölümü kapsamaktadır. Romanda sadece İngiliz saldırısının başladığı 11 Temmuz 1882 tarihi net olarak verilmiştir.

Romanın yaşandığı mekân Mısır’ın küçük bir köyüdür. Daha sonra Mısır’ın merkezi konu edilmiştir. Kâhire coğrafi olarak değil de siyasi olarak ele alınmıştır. Olayların çoğu Kâhire’nin merkezinde gerçekleşmektedir.

Yazarın mekân olarak Mısır’da küçük bir köy ve yönetimin merkezini seçmesi romandaki olayların gösterişe kaçılmadan ele alınarak gerçeklere ulaşma ve buna bir

³³⁰ a.e., s. 204.

³³¹ es-Sahhâr’ın bu cümlesi Hz. Peygamber’in “كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعَرَضُهُ” “Müslümanın müslamana kanı, malı ve namusu haramdır” hadis-i şerifinden iktibas olduğu anlaşılmaktadır. Muslim b. el-Haccâc Ebu’l-Huseyn, *Şahîhu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrût, t.y., cilt IV, s. 1986.

³³² Bu cümlede geçen “gerçekleşecekler gerçekleştiği zaman” ifadesi Kur’ân-ı Kerim’in Vâkı‘a Sûresinin ilk ayeti olan “إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ” kullanılarak ifade edilmiştir.

çözüm getirme çabasından kaynaklanmaktadır. Yazar bu şekilde küçük bir köyde yaşanan olayların bile nasıl hazin bir durum olduğunu ispatlamak isteyerek diğer Mısır halkının yaşadıklarını tasavvur etmeye okuyucuyu yönlendirmiştir.

Romanın girişinde köy hayatından küçük anekdotlar da anlatılmış olup, köy manzaraları tasvirlerine yer verilmiştir. Mesela köydeki bir geceyi şöyle tasvir etmiştir;

“Tüm canlılar sessizliğe büründü, herkes uykuya daldı, gökteki yıldızlar bile uyudu. Karanlığın ipleriyle örülmüş örtü varlıkların üzerini örttü. Köye de derin bir sessizlik hakim oldu. Sadece kurbağaların sesleri, çekirgelerin ısıkları ve uzaktan gelen köpek havlamaları duyuluyordu.” ³³³

Yazar özellikle romanın ilk sayfalarında gizemli olaylar anlatmıştır. Ayrıca köylerde yaygın olan cinle evlenme, cin görme, cinin bir kadına âşık olması gibi köyde dolaşan hikâyeler de anlatılmıştır. Böylece köydeki insanların ne kadar saf ve her şeye inanan bir yapısı olduğunu, koşulsuz her söylenilene kabul eden kişilerin olduğunu okuyucuya sunmuştur.

Yazar bazı yerlerde zamanı özetleyerek veya atlayarak olayları aktarmayı tercih etmiştir. Yani içerisinde önemli olmayan aylar veya yılları atlayarak özet tekniğini kullanmıştır.³³⁴ Mesela Hâdîce'nin evlendiğini söylemeden altıncı bölümde direk onun pencerede kocasını beklerken yaşadığı olayları ve duygularını anlatmayla başlamıştır.³³⁵ ‘İlvân, Hâdîce’ye ait olan bütün hayvanları alarak onu terk etmiştir. Ama Hâdîce hâlâ kötü düşünmek istemez, onun bir gün geri döneceğini umut eder. Aylar geçtikten sonra boş ahıra giren Hâdîce kocasını onu dolandırmak için evlendiğini şimdi ise bütün hayvanları alıp kaçtığını idrak eder. ‘İlvân’ı hayvan pazarında hayvanları satarken görenlerin söyledikleri de bunu destekler. ‘İlvân bütün hayvanları satmış ve Kâhire’ye gitmiştir.

Yazar, Hîdîv İsmâ‘îl Paşa döneminden başlayarak Tefîk Paşa³³⁶ dönemini ve Birinci Dünya Savaşını da içine alan dönemi ve dönemin yöneticilerinin uyguladığı

³³³ es-Sahhâr, *Kal‘atu’l-Ebbâl*, s. 6.

³³⁴ Stevick, a.g.e., s. 48.

³³⁵ es-Sahhâr, *Kal‘atu’l-Ebbâl*, s. 22.

³³⁶ Tefîk Paşa(1845-1936), 1845 yılında Üsküdar’da doğdu. Liyakat, sebat ve çalışkanlığı ile tanınmıştır. 1872’de Hariciye Nezâreti’ne getirilmiştir ve son Osmanlı sadrazamıdır. Beydilli, a.g.e., s. 139-140.

yanlış politikaları ele almıştır. İsmâ'îl Paşa'nın yabancılara tanıdığı imtiyazları ve onlar ne derse yapıyor olmasını sert bir dille eleştirmiştir.

3.1.7. Kişi Kadrosu

Ƙal'atu'l-Ebtâl romanı siyasî bir roman olduğu için romandaki siyasetle alakası olmayan kişiler, pasif bir konumdadır. Güçsüz ve çaresizdirler, siyasîlerin yaptığı hataların cezalarını koşulsuz çekerler.³³⁷

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, doğrudan siyasal yaşamın içinde olmasa da siyasî olayları gerçeğe uygun olarak okura sunmuştur. Romanda geçen Hîdiv İsmâ'îl Paşa, Tevfîk Paşa, 'Urâbî Paşa gibi siyasî kişilikleri olan isimler gerçeğe uygun, genel kabule göre okura yansıtılmıştır.

Yazar romandaki kişileri olayı anlatmaya başlamadan önce tasvir etmiş hem fiziksel hem de kişilik olarak okuyucuya sunmuştur.

*"Hâmîd on altı yaşındadır, orta boyludur, zayıf vücudludur, babası İsrail Savaşı'nda öldürüldü."*³³⁸ Bu şekilde yazar okuyucuya önce kişileri ve önemli özelliklerini tanıtmış daha sonra olay örgüsü içindeki rolüne dâhil etmiştir.

*"Sa'diye on sekiz yaşındadır, açık kumral tenli, gelişmiş dolgun vücudludur, Hâmîd küçüklüğünden beri onu sevmektedir..."*³³⁹ Tasvir yapılırken ayrıca kişilerin duygu dünyasına girilmiş yaptıkları hareketlerin duygu dünyalarıyla ilişkisi de belirtilmiştir.

Yûsuf, Şeyh İbrahim'le tanışmaya geldiğinde Şeyh İbrahim'in de tasviri yapılmış olur. Onun da gençken Yûsuf gibi Ezher'de okumak istediğini ama hükümet politikası yüzünden okuyamadığını söyler. Şeyh İbrahim böylece Yûsuf'un yol göstericisi olur. Onunla sohbetler ederler. Yûsuf alacağı kararlarda ondan onay ister ve tavsiyelerine önem verir.

"Şeyh biraz sustuktan sonra şöyle dedi;

- Ne okuyorsun Yûsuf?

- Salihlerin hikâyelerini.

- Hangilerini seviyorsun?

- İbn el-Fârîd, ve'l-Cuneyd, ve Râbi'a'tu'l-'Adeviye.

³³⁷ Tilbe, a.g.e., s. 81.

³³⁸ es-Sahhâr, *Ƙal'atu'l-Ebtâl*, s. 7.

³³⁹ a.e., s. 8.

Şeyh'in yüzü parladı ve şöyle dedi;
- Tasavvufu seviyorsun? !Güzel... ”³⁴⁰

Görüldüğü gibi Yûsuf'la Şeyh İbrahîm arasında bir hoca-öğrenci ilişkisi başlamış ve Yûsuf akıl hocası olarak Şeyh İbrahîm'in fikirlerine oldukça önem vermiştir. Bu arada Şeyh İbrahîm'in evine geldikçe Sa'diye'yle karşılaşmış onunla kısa da olsa konuşma imkânı bulmuştur ve ona âşık olmuştur.

Bu durumdan hiç memnun olmayan Hâmîd, Yûsuf'un bir daha evlerine gelmesini istememiştir. Dedesini de bu konuda uyarmasına rağmen hiçbir şeyden haberi olmayan Şeyh İbrahîm, Hâmîd'in bu davranışlarına anlam verememiştir. Dolayısıyla Yûsuf'un evlerine gelmesinden her zaman mutluluk duymuştur. Kendisinin kıskanılmasından hoşnut olan Sa'diye ara ara Yûsuf'a yüz vermiş, onunla Hâmîd'in gözü önünde konuşmuştur. Ne var ki en sonunda Yûsuf'un ona iyice bağlanacağını düşünmemiştir. Çünkü o da Hâmîd'i çok sevmektedir.

Şeyh İbrahîm'in evinde bir de kızı Hâdîce yaşamaktadır. Başından üç evlilik geçen bu hanımefendi yine evlenmek istemektedir. Hâdîce varlık olarak da oldukça zengindir. Hâdîce'nin zengin olduğunu bilen 'İlvân onunla evlenmek istediğinde, birisinin onunla evlenmek istiyor olması bile onu çok heyecanlandırmış ve hemen evlenmeyi düşünmüştür. Çevresindekiler 'İlvân'ın iyi biri olmadığını, sadece malı için onunla evlenmek istediğini ona söylese de Hâdîce buna inanmak istememiş, evlenme hayalleriyle havalara uçarak malın önemsiz olduğunu söylemiştir.

Roman kurgusunun önemli parçası olan kişiler, romanda etken ya da edilgen yapıda olabilirler. Kişisiz ya da kişiye özgü özelliklerin bulunmadığı metinler roman olamazlar. Romanda kişi kadrosunu genelde insanlar oluşturur.³⁴¹ “*Kal'atu'l-Ebtâl*” romanında da kişiler kadrosu insanlardan oluşmaktadır. Toplum olabildiğince geniş bir biçimde sergilemek için farklı kesimlere de yer vermek amacıyla çok sayıda kişi vardır. Bunların en önemlileri Şeyh İbrahîm, Hâmîd, Sa'diye, Yûsuf, Hâdîce, Hîdîv İsmâ'îl, Tevfik Paşa, 'Urâbî, Cemâleddîn el-Efgânî ve Muhammed 'Abduh'dur.

³⁴⁰ a.e., s. 12-13.

³⁴¹ Nurullah Çetin, a.g.e., s. 144.

3.1.7.1. Şeyh İbrahîm

Romanın baş kısmında tüm kişilere yapıldığı gibi Şeyh İbrahîm için de art zaman sunumu yapılarak özgeçmişi verilmiştir. Köyde yaşayan ama merkezdeki olayları da takip etmek isteyen, okumayı seven ve bilgin bir yaşlıdır. Ezher’de okumak isteyen köyden arkadaşının oğlu Yûsuf sürekli ona akıl danışır. Beraber sohbet ederler. Bu sohbetler bazen siyaset bazen de ilmî konular hakkındadır. Özellikle tasavvuftan uzun uzun sohbet ederler. Bunun da yazarın tasavvufa ve siyasete olan ilgisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şeyh İbrahîm diğer bütün köylüler gibi vatansever ve vatani için her şeyi yapabilecek bir kişiliktir. Yazar köyde yaşayan bütün kişileri bu karakterde göstermiştir. Hepsi vatani için canlarını feda etmektedir.

Şeyh İbrahîm’in her sözünde bir hikmet saklıdır. Her zaman okuyucunun da kalbine yerleşecek millî veya dinî ifadeler kullanmaktadır. Mesela;

“Dini bir hareketlenme gerekmektedir. İnsanların şunu bilmesi gerekir ki, Allah insanı özgür olarak yaratmıştır. Din de insanların kendisini köleleştirmek isteyenlere karşı ayaklanmayı emreder. Kur’ân’ı da iyi öğrenmek gerekir. İnsanları hem dünyada hem ahirette saadete ulaştıracak gerçek dini onlara öğretmek gerekir.”

³⁴²gibi sözleri onun hem dinî hem de millî duygularına işaret etmektedir.

Şeyh İbrahîm yaşlı olmasına rağmen esnek bir düşünce yapısına sahiptir. Hem kızı Hâdîce’yi hem torunu Sa’diye’yi istemeye geldikleri zaman muhakkak onların görüşüne de başvurmuş, kiminle evlenmek isterlerse izin vermiştir. Hatta Hâdîce’nin evlenmek istediği ‘Ammâr’ın, maddî durumu iyi olmadığı için onları yanında evlendirmiş, damadıyla aynı evde yaşamaya razı olmuştur. Sa’diye’yle Hâmid’in birbirlerini sevdiklerini öğrenince onlara kızmamış, onları kucaklamış hatta birbirlerini seviyor olmaları onu mutlu bile etmiştir.

Şeyh İbrahîm yazar tarafından iyi, güzel ve faydalı olduğuna inanılan değerlerle donatılmış yapıcı kişilerdendir. Okuyucuya örnek olarak sunulmuş, idealize bir tiptir. Umut ve güven telkin eden model kişidir.³⁴³ Yazar bir ideolojiyi yayma çabasında olduğu için Şeyh İbrahîm idealize bir tiptir. Her ne kadar roman onun etrafında gelişmese de yazar, köyde yaşayan masum ama bilgili bu tipi yüceltmıştır.

³⁴² es-Sahhâr, *Kal’atu’l-Ebtâl*, s. 82.

³⁴³ Nurullah Çetin, a.g.e. , s. 146.

Yazarın ideolojisi olan yanlış yönetimi değiştirme, yönetimde yapılan yanlışların cezasını hiçbir suçu olmayan köylünün çekmesini engelleme, vatan için halkın canını feda etmesi ama yönetimdeki kişilerin makamlarını korumak adına yabancılara kle olmasındaki yanlışları Şeyh İbrahim'in dilinden de vurgulamıştır.

3.1.7.2. Hâmid

“*Hâmid on altı yaşındadır, orta boyludur, zayıf vücutludur, babası İsmâ'il Savaşı'nda öldü...*”³⁴⁴ Yazar Hâmid'i fiziksel olarak tasvir ettiği gibi hareketlerinden ve konuşmasından onun kişiliği hakkında da bilgi vermiştir. Mesela Şeyh İbrahim'le Yûsuf'un yaptığı tasavvuf sohbeti onun ilgisini çekmemiş hatta uykusunu getirmiştir. Bu hareketlerinden onun ilme ve okumaya merakı olmadığı anlaşılmaktadır.

Hâmid babasını kaybettiği için Şeyh İbrahim'in evinde kalmaktadır ve Sa'diye'ye aşıktır. Her fırsat bulduğunda Sa'diye'yle konuşmakta ve ona evlilik hayallerinden bahsetmektedir. Sa'diye de onu sevmektedir. Şeyh İbrahim'e sevgilerini açıklamak için Hâmid'in askere gidip gelmesini beklerler. Hâmid Sa'diye'yi Yûsuf'tan çok kıskanmaktadır. Yûsuf'u her gördüğünde sınırlarına hâkim olamamaktadır. Yûsuf'la Şeyh İbrahim arasında geçen ilmi konulara, özellikle tasavvuf konularına kendini çok yabancı hissetmektedir. Onlar tasavvuf konuşunca yanlarından kalkar, içten içe onlarla dalga geçer. Çünkü Hâmid daha önce hiç bu konular hakkında düşünmemiştir. Okumamış, cahil bir köylü delikanlısıdır. Tek istediği vatani görevini yerine getirmek ve Sa'diye'yle evlenmektir.

Hâmid askerliğini bitirip Sa'diye'yle evlenir. Fakat kısa bir süre sonra Mısır'da siyasi olaylar gerginleşince tekrar orduya katılmaya karar verir. İngilizler donanmalarını İskenderiye'ye ıkarttıklarında Hidiv'in sarayının etrafındaki askerlerin arasında savaşır. Burada Yûsuf'la aralarında olan husumeti unutarak birbirlerine destek olurlar. Hâmid göğsünden yaralanır. Yardımına Yûsuf koşar ancak Hâmid çok kan kaybetmiştir. Son nefesinde dedesini ve Sa'diye'yi Yûsuf'a emanet ederek orada ruhunu teslim eder.

³⁴⁴ es-Sahhâr, *Kal'atu'l-Ebtl*, s. 7.

Siyasî romanların bir özelliği olan, dönemin siyasal sorunlarından dolayı bir kahramanın acıklı sonu, Hâmid üzerinden gerçekleştirilmiştir. Hâmid, özgürlüğünden vatani için vazgeçmiştir. Onun kaderi artık siyasal güçlerin elindedir.³⁴⁵

3.1.7.3. Sa'diye

Yazar Sa'diye'yi de romanın başında tasvir etmiştir. "*Sa'diye on sekiz yaşındadır, açık kumral tenli, gelişmiş dolgun vücutludur, Hâmid küçüklüğünden beri onu sevmektedir...*"³⁴⁶

Sa'diye, dedesi Şeyh İbrahîm, teyzesi Hadîce ve Hâmid'le aynı evde yaşamaktadır. O da Hâmid gibi hiç okumamış, evlenmeyi bekleyen genç bir köylü kızıdır. Dedesi, teyzesi ve Hâmid gibi çiftçilikle uğraşmaktadır. Hâmid'le dut ağacının altında buluşup evlilik hayalleri kurmaktadır. Hâmid'i o da çok sevmektedir ama Hâmid'i kıskandırmak için evlerine gelen Yûsuf'a umut vermiş, onun kendisine aşık olmasına sebep olmuştur. Kıskandırmak için yaptığı bu yanlış Yûsuf'un kendisini istemesine kadar uzanmıştır. Ama Sa'diye hiçbir zaman Hâmid'e ihanet etmez. Kalbinin tek sahibi Hâmid'dir.

3.1.7.4. Yûsuf

Yûsuf, Ezher'de okuyup oradaki âlimler gibi olmak isteyen, sık sık Kâhire'ye giden oradaki gelişmeleri yakından takip eden, okumayı ve öğrenmeyi seven bir delikanlıdır. Sık sık Kâhire'ye gittiği için oradaki haberleri Şeyh İbrahîm'e anlatmış, onun görüşlerine başvurmuştur. Şeyh İbrahîm'le tanışmaya geldiği ilk gün Sa'diye'yi görmüş ve ona âşık olmuştur. Bu yüzden Şeyh İbrahîm'le konuşmayı, onun evine gidince Sa'diye'yi görmeyi çok arzulamaktadır. Sa'diye'ye olan duygularını daha fazla saklayamaz ve bir gün Şeyh İbrahîm'in evine Sa'diye'yi istemeye gider. Dedesi buna çok sevinir. Sa'diye'ye Yûsuf'la evlenmek isteyip istemediğini sorar. Sa'diye ise onunla evlenmek istemediğini söyler. Bu sayede Hâmid'e olan sevgisi gün yüzüne çıkar. Yûsuf buna çok üzülür ama Sa'diye'yi düşünmeye devam eder. Onunla karşılaşma isteği hâlâ devam eder. Onunla karşılaştığında kalbinin havalara uçtuğunu şöyle tabir eder:

³⁴⁵ Tilbe, a.g.e., s. 80.

³⁴⁶ es-Sahhâr, *Kal'atu'l-Ebtâl*, s. 8.

“Sa ‘diye! Gerçekten bugünden sonra seninle karşılaşmayacağız. Sana, seni ilk gördüğüm günden aşık olduğumu, gözlerim gözlerine düştüğünden beri sadece seni sevdiğimi söylemek için geldim. Ruhumun sadece senin ruhunla mutlu olduğunu hiss ediyorum. Kalbim sen bana her yaklaştığında şımarık bir çocuk gibi dans ediyor. Sen benim her şeyimsin...”³⁴⁷

Yûsuf aynı zamanda siyasi olayları da yakından takip eder. Ezher hocalarını örnek alır. Ancak onların İsmâ‘îl Paşa’ya yaranmak için yaptığı yanlışları desteklemez. Cemâleddîn el-Efğânî ve Muhammed Abduh’un görüşlerine katılır. Özgür bir Mısır özlemi Yûsuf’ta da vardır. Şeyh İbrahîm gibi milliyetçi bir yapıdadır.

İngilizler İskenderiye’ye saldırma kararı alınca orduya katılmıştır. Savaşta Hâmid’e yardım etmiş, diğer Mısırlı askerler gibi kahramanca savaşmıştır. Savaştan koluna yara alarak çıkmıştır. Hâmid’in şehit olduğunu Sa‘diye ve Şeyh İbrahîm’e haber vermiştir.

3.1.7.5. Hâdîce

Şeyh İbrahîm’in kızıdır, başından üç evlilik geçmesine rağmen yeniden evlenme peşindedir. Hayatta yalnız kalmaktan hep korkan bir kadındır. Kendisi ile sahip olduğu malı için evlenmek isteyen I’lvân’la bunu bile bile evlenmiştir. Kocasını hayvanlarını çalıp kaçınca ilk önce buna inanmamıştır. Sonra onun hayvanları satıp Kâhire’ye gittiğini öğrenince ondan umudu kesmiştir. Bu sırada Hâdîce’nin kocasının olmadığını öğrenen Şeyh İbrahîm’in bir arkadaşı ondan Hâdîce’yi istemeye gelir, Hâdîce ise onun yaşlı olduğunu söyleyerek onunla evlenmek istemediğini söyler. Daha sonra çarşıda ‘Ammâr’la karşılaşır, onun iş aradığını öğrenince ona çalışma teklif eder, daha sonra onunla evlenmek istediğini isterse babasının evinde yaşayabileceklerini söyler. ‘Ammâr da kabul eder. Beraber Şeyh İbrahîm’in evinde yaşarlar.

Hâdîce’nin zengin olması ve müstakbel kocasına iş teklif etmesi Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hâdîce’nin isminden esinlenerek konulmuş izlenimi vermektedir. Çünkü ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr siyer okumayı seven Hz. Peygamber’in hayatını ayrıntılı olarak bilen bir yazar olduğu için buradan etkilenmiş olma ihtimali yüksektir.

³⁴⁷ a.e., s. 168.

3.1.7.6. Hîdîv İsmâ'îl Paşa

Roman iki ana mekândan oluşmaktadır. Bunlardan ilki Mısır'ın küçük bir köyüdür. Buradaki kişiler ve olaylar kurmaca olabilir. Ama ikinci mekân olan Mısır'ın merkezi yani yönetimin merkezinde yaşanan olaylar ve kişiler gerçek hayattan alınmıştır. Bu kişilerden romana konu olan ilk kişi Hîdîv İsmâ'îl'dir. Hîdîv İsmâ'îl, batı hayranı, batıyı Mısır'ın iç işlerine karıştıran onların elinde oyuncak olan bir yöneticidir. Halka uyguladığı baskıcı politika ve Avrupa'nın her dediğini uygulaması yüzünden halk ondan hiç memnun değildir. Vergi toplamak için gönderilen vergi memurlarının uygulamaları köylüyü maddi ve manevi olarak zayıflatmıştır. Kendisi lüks içinde şampanya içip keyfine bakarken, vergisini veremeyenlerin kırbaçlanması da yine Hîdîv İsmâ'îl zamanında yürürlüğe konulmuştur. Halk artık dayanamaz duruma gelmiş, yerine veliahtı Tefîk Paşa'nın gelmesi için birlik olmuştur.

3.1.7.7. Tefîk Paşa

Halkı Hîdîv İsmâ'îl'in zulmünden kurtaracağına dair sözler vermiş, yaptığı başarılarla halkın sevgisini kazanmayı başarmış ve Hîdîv İsmâ'îl'den sonra Mısır yönetiminin başına geçmiştir. Yönetime geçtikten sonra İngiltere ve Fransa'nın baskısına dayanamamış, verdiği hiçbir sözü yerine getirmemiştir. Halkın ümitlerini boşa çıkarmıştır. Halk Tefîk Paşa'dan da ümidi kesince kendilerini kurtaracak yeni kahramanlar aramaya başlamıştır.

3.1.7.8. 'Urâbî Paşa

Mısır halkının her zaman yanında duran, onların hakkını arayan, yönetimdeki yanlışlara karşı çıkan Muhammed Abduh'la beraber bir halk ayaklanması başlatan, Mısır'daki sömürgeleşmeye karşı çıkan halk kahramanıdır. 'Urâbî Paşa'nın başlattığı bu ayaklanmayı fırsat bilen İngilizler Mısır'a saldırmış ve Mısır'ı tamamen işgal etmişlerdir.

3.1.7.9. Cemâleddîn el-Efgâni

Mısır'daki kötü yönetime ve sömürgeye karşı çıkan, halkı bilinçlendirmek için onlarla sohbetler yapan bir âlimdir. Yayıdığı düşüncelerden dolayı Tefîk Paşa tarafından sürgün edilmiştir. O ise Mısır için çalışmayı bırakmayı asla düşünmemiş,

görüşlerini öğrencisi Muhammed Abduh vasıtasıyla Mısır halkına iletmeye devam etmiştir.

3.1.7.10. Muhammed ‘Abduh

Muhammed Abduh Mısır’ın geleceğini düşünen, hocasına yardım etmekten asla yılmayan, halkı hem bilinçli olmaya hem de dindar olmaya davet eden bir âlimdir. Ezher üniversitesinde okuduğu için Yûsuf onun faaliyetlerini yakından takip etmiştir.

Romanda ‘Ammâr, ‘Ilvân, ‘Alî Fehmi Paşa, el-Bârûnî Paşa, Alman maliye bakanları, Ezher öğrencilerinden de bahsedilmektedir. Ama bunlar romanın olay örgüsünde çok önemli yere sahip değillerdir.

3.2. Hayâtu’l-Ḥuseyn (Hz. Ḥuseyn’in Hayatı) Romanı

Roman tahliline başlamadan okuyucuya ön hazırlık olması bakımından Hz. Ḥuseyn’in hayatı hakkında, okuyucuyu tarihi konuyu öğrenip romanı bu bilgilere göre yorumlaması için, kısa tarihi bilgiler verilecektir.

Hiz. ‘Alî’den sonra hilafete geçen Mu‘aviye b. Ebî Sufyân kendisinden sonra oğlu Yezid’in halife olmasını istemiştir. Bunun için ölmeden önce oğluna biat edilmesini sağlayarak oğlunu hilafet için hazırlamıştır. Şam ve Iraklılardan destek aldıktan sonra Ḥuseyn b. ‘Alî, ‘Abdullah b. ‘Omer, ‘Abdurrahmân b. Ebîbekr, ‘Abdullah b. Zubeyr gibi ileri gelen sahabelerden de destek almak istemiştir. Ancak hilafetin saltanata dönüşmesini istemedikleri için Yezîd’in biat etmenin doğru olmayacağını söyleyerek Mu‘aviye’ye destek vermemişlerdir. Mu‘aviye kendisine destek verilmeyeceğini anlayınca tehdit yoluyla Mekke halkından da biat almıştır. Hicretin 60. Yılında (M. 680) Mu‘aviye ölünce, hiç hakkı olmadığı ve ehil olmadığı halde, yerine oğlu Yezîd halifelige geçmiş³⁴⁸ fakat Mu‘aviye’ye bile ağabeyinin baskısıyla biat eden Hz. Ḥuseyn³⁴⁹ onun halifeliğini kabul etmemiş, Medine’de biat baskısından bunalarak Mekke’ye gitmiştir.³⁵⁰

Yezîd’in halife olmasını istemeyen Kûfe halkı Hz. Ḥuseyn’e davet mektubu yazmışlar ve onun halife olmasını istediklerinin belirtmişlerdir. Zaten Yezîd’in fâsık

³⁴⁸ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (3. Cilt)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 82.; Salih Suruç, *Cennet Gençlerinin Efendileri Hz. Hasan Hz. Hüseyin*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 282.

³⁴⁹ Süleyman Ateş, *Zulme Direnen İmam Hz. Hüseyin*, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 51.

³⁵⁰ Apak, a.g.e., s. 82-83.

olduğunu, Müslümanları yönetemeyeceğini ve kendisinin halifelğe daha uygun olduğunu düşünen Hz. Huseyn Kufeliler'in davetini kabul ettiğini ve kendisinden önce Müslim b. Âkil'i göndereceğini bildiren bir mektup yazmıştır.³⁵¹

Müslim b. Âkil Kûfe'ye gidince büyük destek görmüştür. Bu durumu haber alan Yezîd, Kûfe'ye 'Ubeydullah b. Ziyâd'ı görevlendirmiştir. 'Ubeydullah, Kûfe'deki grubu tehdit ve rüşvetle dağıtmıştır. Müslim'in yanında sadece 30 kişi kalmıştır. Bu durumu Hz. Huseyn 'e bildiren bir mektup yazmıştır. Ancak hazırlıklarını tamamlayan ve yola çıkmış olan Hz. Huseyn yapılan tavsiye ve uyarılara rağmen yola devam edeceğini söylemiştir.³⁵²

'Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Huseyn'den biat alması için Hür b. Yezîd ve ordusunu göndermiştir. Yezîd'e asla biat etmeyeceğini bildirince Kûfe valisi, Hz. Huseyn ve yanındakilerin susuz ve insanların uğramadıkları bir yere yönlendirmesini emretmiştir. Hz. Huseyn de Kerbela denilen yere inmiştir. Çok zor şartlarda suya ulaşmışlardır.³⁵³

'Ubeydullah b. Ziyâd'dan son talimat olarak Hz. Huseyn'den biat almasını, biat etmezse 'Omer b. Sa'd'la göndermiş olduğu orduyla onlara saldırmalarını emretmiştir. Bu sırada Hür b. Yezîd ve ordusu saf değiştirerek Hz. Huseyn'in safına geçmiştir. Bu olayla birlikte iki taraf arasında savaş başlamıştır. Saldırıları sonucu Hz. Huseyn'i koruyanların hepsi şehit edilmiştir. Huseyn b. Numeyr'in attığı bir okun Hz. Huseyn'in boğazına gelmesiyle Hz. Huseyn şehit edilmiştir.³⁵⁴

3.2.1. Özet

Hz. Muhammed (s.a.v)'in kızı Hz.Fâtıma, Hz. 'Alî'yle evlenir. Hasan ve Huseyn adında iki oğulları olur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra sırasıyla Hz.Ebû Bekr, Hz. 'Omer ve Hz. 'Osmân halife olmuştur. Mu'âviye halifeliği haksız yere aldığı iddiasıyla Hz. 'Alî'yi öldürme planlarına girişmiştir. Hz. 'Alî öldürülmüş, yerine Müslümanlar Hz. Hasan'ı uygun görse de Mu'âviye buna itiraz etmiş ve Hz. Hasan'dan kendisine biat etmesini istemiştir. Hz. Hasan da Müslümanlar arasındaki

³⁵¹ a.e., s. 84-85.

³⁵² a.e., s. 86-91.

³⁵³ a.e., s. 92-93.

³⁵⁴ a.e., s. 94-96. Detaylı bilgi için bkz. M. Âsım Köksal, *Hiz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 39-252.

savaşa son vermek istediği için ona biat etmeyi kabul etmiştir. Ağabeyi kadar sakin bir yapıya sahip olmayan Hz. Huseyn, ağabeyi vefat ettikten sonra Mu'âviye'ye biat etmeyi reddetmiştir. Böylece Mu'âviye ve Hz. Huseyn arasında bir düşmanlık başlamıştır. Bu düşmanlık Mu'âviye öldükten sonra Mu'âviye'nin oğlu Yezîd'le devam etmiştir. Mu'âviye kendisinden sonra halifelige oğlu Yezîd'in getirilmesini çok istediği için ölmeden önce elinden gelen her şeyi yapmıştır. Oğluna halifeliği vasiyet ederek onu bu göreve teşvik etmiştir.

Hız. Huseyn ise Yezîd'e biat etmemekte kararlıdır. Müslümanları da Yezîd'e biat etmemeleri konusunda uyarır. Önce Mekke'ye gider, buradaki Müslümanlardan biat alır. Kûfe'deki Müslümanlar da ona biat edeceklerini haber vererek Kûfe'ye gelmesini isterler. Olanları öğrenen Yezîd, Kûfe'ye adamlarını gönderir ve buradaki Müslümanlardan biat almalarını ister. Kûfe'deki Müslümanların çağrılarına karşılık vermek için yola çıkan Hz. Huseyn, Kûfe'de yaşananlardan habersiz yola çıkar. Kûfe halkı çoktan Hz. Huseyn'i unutmuş, parayla ve tehditle Yezîd'e biat etmişlerdir.

Hız. Huseyn yoldayken Kûfe'de yaşananlardan haberi olur fakat geri dönmeyi asla düşünmez, yoluna devam eder. Kerbela'ya geldiklerinde burada beklemeye karar verir. Kendisiyle beraber gelen Müslümanlara Kûfe'de olan olayları anlatır. İsteyenlerin geri dönebileceğini söyler. Hz. Huseyn'in yanında sadece ailesi ve çok yakın arkadaşları kalır.

Yezîd'in Kûfe'ye görevlendirdiği İbn Ziyâd, Kerbela'ya Hz. Huseyn'den biat alması için defalarca adamlarını gönderir. Hz. Huseyn'in Yezîd'e biat etmeyeceğine emin olunca bu sefer adamlarını Hz. Huseyn'in başını almak üzere gönderir. İbn Ziyâd'ın adamları Hz. Huseyn ve yanındakileri acımasızca katlettikten sonra Hz. Huseyn'in kellesini İbn Ziyâd'a götürürler.

Hız. Huseyn'in ailesinden öldürülmeyen kadınlar ve çocuklar Medine'ye gönderilir. Medine'ye döndüklerinde peygamber mescidine giderler ve olanları ağlayarak Hz. Peygamber'e anlatırlar.

3.2.2. Romanın Terkibi

Hayâtu'l-Huseyn romanı 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın 1954 yılında kaleme aldığı bir romandır.³⁵⁵ Yirmi dokuz bölümden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in

³⁵⁵ Hevvârî, a.g.e., s. 202.

torunu Hz. Huseyn'in Kerbela'da şehit edilmesine kadar yaşananlar bir olay örgüsü içinde okura sunulmuştur.

3.2.3. Romanın Konusu

Hz. Peygamber'in yönettiği Bedir savaşından başlayarak Müslümanların genel durumunu gözler önüne serdikten sonra, Hz. Peygamber'in ölümünün ardından yaşananlar konu edinilmiştir. Özellikle Hz. Huseyn ve Yezîd arasında yaşananlar dikkate alınarak Hz. Huseyn'in hayatı ele alınmıştır.

3.2.4. Olay Örgüsü

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, romanına Bedir Savaşı'nda kazanılan başarının Müslümanlar arasında yayılması ve sevinç tablolarını tasvir ederek başlamıştır. 'Abdullah b. Revaha Müslümanların Bedir'de gâlip olduğunu Medine halkına müjdelemiş, bu olayı sevinçle karşılamalarını beklerken Peygamber'in kızı Rukiye'nin defninden dönen Müslümanlar bu olaya sevinememişlerdir. Savaşta kazanılan ganimetle Hz. Peygamber'in hakemliğinde herkese eşit olarak dağıtılmıştır.³⁵⁶

Yazar, Bedir Savaşı'ndan sonra olay örgüsünü Hz. Fâtıma ve Hz. 'Alî çevresinde örmüştür. Hz. Fâtıma bir Peygamber kızı olduğu için Hz. Ebû Bekir de Hz. 'Omer de onunla evlenmek istemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber onların eşlerinin gönlünün olmadığını bilmektedir. Bu yüzden kızının onlardan biriyle evlenmesine sıcak bakmaz. Daha önce hiç evlenmemiş olan Hz. 'Alî'yle evlenmesini istemektedir. Hz. 'Alî de Hz. Fâtıma'yı sever ancak çok fakir olduğu için onunla evlenme isteğini Peygamber'e açamaz. Hz. Fâtıma'yla evlenmek isteyenlerin olduğunu duyunca daha fazla dayanamaz ve konuşmak için Peygamber'in yanına gider.³⁵⁷

"... Onun yanına korkudan titreyerek gider, yanına girer ve önüne oturur ve susup kalır. Vallahi azametinden ve korkusundan konuşamıyordu. Peygamber onun sıkıntısını anladı ve şöyle dedi;

- Seni buraya ne getirdi? Bir ihtiyacın mı var?

Konuşmaya niyetlendi fakat dilini yerinde bulamadı. Sustu ve susmaya devam etti. Peygamber ona şöyle dedi;

³⁵⁶ 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *Hayâtu'l-Huseyn*, Dâru Mısr li't-Tıbbâ', Kâhîre, t.y., s. 5.

³⁵⁷ a.e., s. 6.

- *Herhâlde Fâtıma 'yı istemeye geldin?*

- *Evet.*

- *Sana ait olan bir şeyin var mı?*

- *Hayır.*

- *O zaman nişan için zürhün nerde?*

- *Yanımda.*

- *Bunu ona ver.*”³⁵⁸

Peygamber, kızı Fâtıma'nın yanına gider. Onu Hz. 'Alî'nin istediği müjdesini verir. Fakat Hz. Fâtıma kendisini Kureys'in en fakiriyle evlendirmek istemesine şaşırır. Peygamber bunun için ona Allah'ın izin vermiş olduğunu söyleyince o da kabul eder. Düğün gecesi geldiğinde Peygamber onları hazırlar ve onlara dualar eder.³⁵⁹

Hz. 'Alî ve Hz. Fâtıma evlendikten sonra Abbas'ın eşi Ummu'l-Fadl korkunç bir rüya görür. Önce bunu peygambere anlatmaya cesaret edemez ama sonra bunu anlatıp biraz da olsa rahatlamak ister. Gördüğü rüyayı Hz. Peygambere anlatır. O da bu rüyanın Hz. Fâtıma'nın bir erkek çocuk doğuracağına, onun da bu bebeğe sütannelik yapacağına dair hayırlı bir rüya olduğunu söyler. Bu olaydan kısa bir süre sonra Fâtıma'nın hamile olduğu haberi yayılır. Herkes bu haberi sevinçle karşılar.³⁶⁰

Hz. Fâtıma doğum yapar, doğumdan yedi gün sonra Peygamber torununu görmek için kızının evine gider. Hz. 'Alî onu sarı bir kundağa sarılı halde getirir. Hz. Peygamber onu beyaz bir kundağa sarmasını ister. Torununu kucağına alır, ona dua eder. Sonra Hz. 'Alî'yle aralarında şöyle bir konuşma geçer;

“- *Söyleyin bakalım, onun ismini ne koydunuz?*

Savaş adamı olan Alî şöyle dedi;

- *Harb!*

Peygamber bunun üzerine;

- *Hayır, o Hasan'dır, dedi.*”³⁶¹

Hz. Fâtıma ve Hz. 'Alî de ilk çocuklarının sevincini doyasıya yaşamışlar, ona ninniler söylemişlerdir. Birkaç ay sonra Hz. Fâtıma tekrar hamile kalmış oğlu Hz. Hasan'ı emdirememiş, onu Ummu'l-Fadl'a emdirtmiştir. Hz. Fâtıma doğum yaptıktan

³⁵⁸ a.e., s. 6-7.

³⁵⁹ a.e., s. 7-8.

³⁶⁰ a.e., s. 9.

³⁶¹ a.e., s. 10.

sonra Hz. Peygamber yine torununu görmek için gittiğinde “Söyleyin bakalım ona ne isim verdiniz?” demiş, Hz. ‘Alî de yine “Harb” demiştir. Hz. Peygamber; “Hayır, o Huseyin’dir.” demiştir.³⁶² Böylece iki torunun ismini de Hz. Peygamber koymuş, onların savaş değil de güzelliklerle bezenmiş kişiliklerinin olmasını istemiştir.

Hz. Peygamber torunlarını çok severdi. Onlarla namaz kılarken bile ilgilenirdi. Onların ağlamasına dayanamazdı, her fırsatta onları ne kadar çok sevdiğini dile getirirdi.³⁶³

Hz. Peygamber veda haccından döndüğünde kendisini uykusuz ve halsiz hissetmeye başlamıştır. Eşi Hz. ‘Âişe’yle birlikte kabir ziyareti yapmışlar, diğer eşlerinden Hz. ‘Âişe’nin yanında kalmak için izin istemiştir. Babasının hasta olduğunu öğrenen Hz. Fâtıma, hemen babasının yanına gelmiştir. Babası onun kulağına iki şey söylemiştir. Bunun birincisinde Hz. Fâtıma gülmüş, ikincisinde ağlamaya başlamıştır. Hz. Fâtıma’ya peygamberin ne söylediği sorulduğunda peygamberin sırrını asla ifşa etmeyeceğini söylemiştir. Hz. Fâtıma babasından torunlarına miras bırakmasını isteyince Hz. Hasan’a heybetini ve şerefini, Hz. Huseyn’e ise cesaretini ve cömertliğini bıraktığını söylemiştir.³⁶⁴

Seneler geçmiş, sırasıyla Hz. Ebû Bekr, Hz. ‘Omer ve Hz. ‘Osmân halife olmuş, Irak’la Şam arasında yani Hz. ‘Alî ve Mu‘âviye arasında savaş başlamıştır. Yazar, bu tarihi olayları verirken bilgi içerikli tarih kitabı üslubu yerine bazen entrikalı hikâyelere de yer vererek anlatmıştır. Mesela Nehr Savaşında annesi ve babası öldürülen Kûtâme, Hz. ‘Alî’ye defalarca tuzak kurmuştur. Hz. ‘Alî mescitteyken onu nasıl hançerleyeceklerini, kimin ne yapacağını adamlarıyla beraber planlamışlardır.³⁶⁵

Hz. ‘Alî ve ailesinin düşmanlarından olan Kûtâme isminde bir kadın kendisine âşık olan İbn Mulcem’e ancak Hz. ‘Alî’yi öldürmesi karşılığında evlenebileceğini söyler. Bunun üzerine İbn Mülcem, Hz. ‘Ali’yi öldürmek için gider fakat bunu yapamayacağını anlar. Bunu yapmanın çok büyük günah olacağını söyleyince Kûtâme de adama kızıp beddua eder.³⁶⁶

Kûtame gibi bazı Hz. Alî düşmanları onu öldürme planlarına devam ederler, Onu öldürme işini bu sefer Mecâşî’ b. Verdân’a verir. İbn Mulcem de ona yardım

³⁶² a.e., s. 10-11.

³⁶³ a.e., s. 11.

³⁶⁴ a.e., s. 13-14.

³⁶⁵ a.e., s. 14-15.

³⁶⁶ a.e., s. 15.

edeceğini söyler. Şebîb ve İbn Mülcem'in adamları Hz. 'Alî'yi öldürmek için planlar yaparlar. Beraber Hz. 'Alî'yi yaralarlar, Hz. 'Alî'nin durumu giderek ağırlaşır. Oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i yanına çağırıp onlara vasiyetini söyler.

*"Size Allah'tan korkmanızı tavsiye ediyorum, dünya sizi aldatmasın, yoksa aldananlardan olursunuz, dünya için ağlamayın, her zaman doğruyu söyleyin, yetime merhametli olun, çaresizlere karşı cömert davranın, ahiret için çalışın, zâlimin düşmanı mazlumun yardımcısı olun, kitapta emredilen şeyleri yapın, doğruyu söylemekte size kınayanın kınaması engel olmasın."*³⁶⁷

Hz. 'Alî bu şekilde çocuklarına vasiyet etmiş ve hayata gözlerini yummuştur. 'Abdullah b. 'Abbâs titreyen bir sesle Hz. 'Alî'nin vefat ettiğini insanlara bildirmiştir. Daha sonra insanların önüne karalara bürünmüş bir halde Hz. Hasan gelmiş, onlara bir konuşma yapmıştır. Oradaki insanlar ona biat etmek istediklerini söylemişlerdir. Oradakilerin hepsinin istemesi üzerine kendisine biat edilmesini kabul etmiş, böylece halifeliğini ilan etmiştir.

Hz. Hasan'ın savaşmayı hiç sevmeyişini bilen bir grup insan ise Hz. Hüseyin'in yanına gitmiş, ona biat etmek istediklerini söylemişlerdir. Hz. Hüseyin ise bunu kabul etmemiş ve şöyle demiştir;

*"Hasan hayattayken bana biat etmenizden Allah'a sığınırım."*³⁶⁸ Böylece çıkabilecek herhangi bir iç karışıklığı kardeşler arasındaki samimi bağ engellemiş olmuştur.

Hz. Hasan, Mu'âviye'ye kendisine biat etmesi konusunda bir mektup yazar. Mu'âviye Hz. Hasan'ın biat isteğine karşılık vermez ve o da Hz. Hasan'a bir mektup yazar böylece cevabını bildirir. Mektubunda öncelikle Hz. Muhammed'in faziletinden bahsetmiş daha sonra Kureyşliler'in kendini üstün ve diğer insanlara göre daha faziletli olarak görülmesini eleştirmiştir. Bunun haksızlık olduğunu iddia ederek Hz. Hasan'a biat etmeyi kabul etmez. Hasan ve ailesiyle arasında biat değil ancak kılıcın olacağını söyler.³⁶⁹

Hz. Hasan hem yapı itibariyle savaşı sevmeyen bir kişiliği olduğu için hem de Sıffin'de akan Müslüman kanlarını düşünerek, Mu'âviye'ye savaş açmaktan geri

³⁶⁷ a.e., s. 18.

³⁶⁸ a.e., s. 20.

³⁶⁹ a.e., s. 21-22.

durur. Aralarında bu konuyu halledebileceklerine inanır. Mu'âviye'yle savaşmanın son çare olarak yapılması gerektiğini düşünmektedir.³⁷⁰

Mu'âviye bu işin ancak kılıçla çözülebileceğini düşünür. Ordusunu hazırlayıp Irak'a doğru yola çıkar. Mu'âviye'nin savaş için yola çıktığını duyunca Hz. Hasan, Mu'âviye'ye sakin olmasını söyler. Mu'âviye'nin geri dönmeyeceğini anlayınca bir Cuma namazı hutbesinde o da orduyu hazırlayacağını Müslümanlara bildirir. Hutbe sırasında İbn Hâtim ona şimdiye kadar Mu'âviye'ye savaş açmamasının yanlış olduğunu söyler. O da savaşın Müslümanları zayıf düşürdüğünü, savaşmanın en son başvurulması gereken bir çare olması gerektiğini söyleyerek onları barışa ve huzura çağırır.³⁷¹

Savaşmak için hazır olan Mu'âviye'ye savaş yapmak istemediğine dair mektuplar göndermiştir. Onun için peygamberin torununa biat etmenin daha hayırlı olduğunu anlatan mektuplara rağmen Mu'âviye ona biat etmemiş, Hz. Hasan'ı öldürmek için türlü planlar yapmıştır. En sonunda Hz. Hasan'ı bıçaklatmıştır. Bacağından derin bir yara alan Hz. Hasan tedavi için Medain'e gönderilmiştir. Hz. Huseyn Mu'âviye'nin yaptıklarının artık sınırı aştığını düşünmüştür. Ağabeyinin yanına gidip babalarını öldürdükleri gibi onu da öldürmek istediklerini, bu olayı Mu'âviye'nin planladığını söyleyince Hz. Hasan kardeşi Hz. Huseyn'i azarlar ve kendisinin her şeyi daha iyi bildiğini söyler. Müslümanların kanı dökülmesin diye Mu'âviye'ye savaş açmayı düşünmez.³⁷²

Hz. Hasan, Mu'âviye'e bir anlaşma yapmayı teklif eder. Ona Müslümanlar üzerinde zorbacı bir tutum sergilememesi, Hz. 'Alî'ye ve ailesine asla kötü bir şey söylememesi ve adaletten ayrılmaması şartıyla yönetimi ona bırakacağını söyler. Mu'âviye de bunu kabul eder. Aralarında anlaşma bu şekilde tamamlanır.³⁷³

Hz. Hasan Müslümanların kanı akmasın diye hilafeti Mu'âviye'ye verdiğini, dünya hırsı gözünü boyayan Mu'âviye'nin daha fazla kimseye zarar vermemesi için bunu yaptığını söyler. Mu'âviye bunu insanlara Hz. Hasan'ın duyurmasını ister. O da insanlara şu şekilde bir konuşma yapar;

³⁷⁰ a.e., s. 23.

³⁷¹ a.e., s. 25.

³⁷² a.e., s. 26-29.

³⁷³ a.e., s. 31.

“Ey insanlar! Allah size bizden önce gelen insanlarla doğru yolu göstermiştir. Bizden sonra gelenler ise sizin kanınızı dökmüştür. Öyle değil midir ki takva insanların en doğru ölçütüdür. Günah ise onların acizliğini gösterir. Mu‘âviye ve ben hilafet konusunda anlaşmazlığa düştük. Mu‘âviye buna benden daha layıktır. Eğer bu benim hakkımsa ben hakkımı Allah azze ve celleye bırakıyorum. O Muhammed Aleyhisselâm’ın ümmetini düzeltsin ve kanınızın akmasını durdursun.”³⁷⁴

Mu‘âviye hilafete geçince Hz. Hasan’a verdiği sözleri unuttur ve konuşmalarında Hz. ‘Alî’den bahsederek onu kötülemeye başlar. Onun bu sözlerini duyan Hz. Huseyn dayanamaz ve sinirle ayağa kalkar. Hz. Hasan hemen onu oturtur ve kendisi kalkarak şu konuşmayı yapar;

“Ey ‘Alî’yi zikredenler! Ben Hasan’ım babam da ‘Alî’dir. Sen ise Mu‘âviye’sin babansa Saħr’dır. Benim annem Fâtıma’dır, senin annen ise Hind’dır. Benim dedem Rasulullah’tur, senin deden ise ‘Utbe b. Rebia’dır. Benim ninem Hadıce’dır, senin ninen ise Katıle’dır. Allah bizim şanımızı, annemizi soy ve şeref olarak kötüleyenleri lanetlemiştir.”³⁷⁵

Mu‘âviye, Hz. Huseyn’den de kendisine biat etmesini istemiştir. Huseyn başta bunu kabul etmemiş ama ağabeyi istediği için ona biat etmiştir.³⁷⁶ Bu da ileride yaşanacak olaylar için bize fikir vermektedir. Hz. Huseyn’in hiçbir zaman Mu‘âviye’den razı olmaması, konuşmalarına karşı çıkmak istemesi ve Mu‘âviye’ye sadece ağabeyinin zoruyla biat etmesi, Hz. Hasan öldükten sonra Hz. Huseyn’in Mu‘âviye’yle anlaşamayacağını göstermektedir.

Hz. Hasan ve Huseyn Mu‘âviye’ye biat ettikten sonra Medine’ye döndüklerinde hiç iyi karşılanmamış, Medine halkı Mu‘âviye’ye biat etmenin büyük bir ayıp olduğunu bunu yapmamaları gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Hasan da “العَارُ الْخَيْرُ مِنَ النَّارِ” / “Utanç, ateşten daha hayırlıdır.” diyerek onları daha büyük bir felaketten koruduğunu söylemek istemiştir.³⁷⁷

Hz. Hasan insanlara bunun daha hayırlı olabileceğini anlatmak için onlara Hz. Hızır’la Musa aleyhisselâm’ın yaşadığı olayı hatırlatmış, onların şer gördüğü bazı şeylerin hayır olabileceğini Hızır’ın gemiyi delmesi, çocuğu öldürmesi, duvarı

³⁷⁴ a.e., s. 31-32.

³⁷⁵ a.e., s. 34.

³⁷⁶ a.e., s. 38.

³⁷⁷ a.e., s. 39.

örmesine de Hz. Musa'nın razı olmadığına ama Hızır bunu açıkladıktan sonra yaptığı her şeyin bir hikmetle yapıldığını onlara anlatmıştır.³⁷⁸

Hızır, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hac için Kâbe'ye gittiklerinde 'Amr b. el-Âs onları görmüş ve 'Osman'ın katillerini devlet reisi olarak seçmekle Allah'ın razı olmayacağı bir iş yaptığını, bütün bunlar olurken gelip Kâbe'nin etrafında devenin değirmenin etrafında döndüğü gibi dönmenin hiçbir anlamı olmadığını söyleyerek sert bir dille Mu'aviye'nin hilafetinden razı olmadıklarını dile getirmiştir. Hasan ise söylediklerinin çok ağır olduğunu cehennem ehlinin özelliklerini taşımaması gerektiğini, kendisinin Peygamber soyundan olduğunu hatırlatarak onu uyarmıştır.³⁷⁹

Bir gün Mu'aviye, 'Amr b. el-As, el-Velîd b. Uqbe, Utbe b. Ebî Sufyân ve el-Mugîra b. Şu'be'yle toplanmıştı. Onlar Hz. Hasan'ın hâlâ Hz. 'Alî'nin yüceliğini insanlar arasında devam ettirdiğini buna bir son vermesinin gerektiğini söylemişlerdir. Hz. 'Alî'nin, Hz. 'Osman'ın katili olduğu düşüncesini insanların zihnine yerleştirmeyi, Hz. 'Alî'yi seven hiç kimsenin kalmaması gerektiğini, böylece Mu'aviye yüceltilerek 'Osman'ın şanını yücelterek ondan sonra halife olduğunu insanlara empoze etmek istemektedirler.³⁸⁰

Hızır, 'Osman'ı Hz. 'Alî'nin öldürdüğüne inanan Mu'aviye ve taraftarları, Mu'aviye'yi 'Osman'ın öcünü Hasan'dan alması gerektiğini söyleyerek onu Hz. Hasan'a karşı kışkırtmaya çalışırlar. Hz. Hasan'la sırasıyla 'Amr b. el-Âs, el-Velîd b. 'Utbe, 'Utbe b. Ebî Sufyân konuşurlar. Ona hakaret ederler. 'Amr b. el-Âs "Ey 'Abdulmuṭṭalib oğulları sizin mala olan düşkünlüğünüz gözünüzü kör etti ve halefinizi öldürecek konuma geldiniz..." der. 'Utbe b. Ebî Sufyân da "Ey Hasan senin baban Kureyş'in en kötü adamıydı..." der.³⁸¹ Sonra el-Mugîre Hz. 'Alî'ye küfretmeye başlar ve Hz. 'Osman'ı onun öldürdüğünü söyler.³⁸²

Hepsi sustuktan sonra Hz. Hasan onlara şöyle bir cevap verir;

"Ey Mu'aviye! Her zaman olduğu gibi bana ve aileme küfretmeye devam ediyorsun. Önceden olduğun gibi kötü ahlakta devam ediyorsun. Hz. Muhammed'e ve ailesine olan düşmanlığını devam ettiriyorsun. Sen ey Mu'aviye! İki kabile barıştığı ve İslâmiyet'i kabul ettiği halde hâlâ Lât ve 'Uzza'ya tapmaya devam ediyordun. Senin

³⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kehf Sûresi 60-82. ayetler.

³⁷⁹ Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *Ḥayâtu'l-Huseyn*, Dâru Mısr li't-Tıbâ', Kâhire, t.y., s. 41-42.

³⁸⁰ a.e., s. 45.

³⁸¹ a.e., s. 47-48.

³⁸² a.e., s. 48.

küfrettiğin kişi ilk Müslüman olanlardandır. Sen ise müellefe-i kulûbdandın ve küfürde ısrar edenlerdendin. Bedir’de O İslâm’ın bayrağını taşıırken, sen ve ailen müşriklerin bayrağını taşıyordunuz. Herkes Peygamber’den razıyken sen ve baban peygambere kızgın ve öfkeliydiniz. Bir gün baban kırmızı bir devenin üzerinde gelmişti ve o deveyi sen çekiordun. Rasulullah şöyle dedi; “Allah binene, sürene ve yönetene lanet etsin”... bilmiyor musunuz ki Peygamber Ebû Sufyân’ı yedi yerde lanetlemiştir. Birincisi Mekke dışındakileri İslâmiyet’e çağırdığında onunla alay ettiğinde, ikincisi Bedir Savaşı’ndan sonra, üçüncüsü Yevmu’l-‘ÿyr’de, dördüncüsü Uhut Savaşı’nda, beşincisi yahudilerle ibtihal yaptığı gün, altıncısı Hudeybiye gününde, yedincisi kızıl deve gününde.”³⁸³

H. Hasan kendisine ve ailesine kötü sözler eden Mu‘âviye’nin adamlarına haddini bildirecek uzun bir konuşma yapmıştır. Mesela İbn el-‘Âs’a karşılık verirken onun hayatını, annesini ve dünyaya gelmesiyle alakalı bilgileri onun ne kadar kirli bir geçmişe sahip olduğunu hatırlatmıştır. H. Peygamber’e yazdığı yetmiş beyitlik hicivi H. Peygamber duyduğunda yaptığı bedduayı şöyle hatırlatıyor; “Allah’ım! Yazdığı her harf için ona binlerce lanet et”³⁸⁴ dediğini hatırlatıyor ve ona sayılmayacak kadar çok lanetin ulaştığını belirtiyor.³⁸⁵

Velid hakkında ise babasının H. Peygamber’in elinde öldüğünü, Kur’ân’da geçen “أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ” “Öyle ya, mümin bir kimse fâsık bir kimse gibi midir? (Hayır bunlar) bir olmazlar.”³⁸⁶ ayetinde bahsedilen “fâsık” ibaresinin kendisi için indirildiğini, yani Allah’ın gazabına layık olduğunu hatırlatmıştır.³⁸⁷

‘Utbe hakkında eleştirileri giderek ağırlaşmıştır. Ona aklının olmadığını bu yüzden onun eleştirilmeye bile layık olmadığını söylemiştir. Kavminin de aklı olmadığını, durum böyleyken onu eleştirmesinin abes olduğunu söylemiştir. Kendisini öldürmeye heves etmek yerine yatağında yakaladığı Lihyan’ı öldürmeye heves etmesinin daha kabul edilir bir davranış olduğunu söylemiştir. Nasr b. Haccâc’ın kendisine yazdığı utanç dolu şiiri hatırlatıp onun ne kadar utanılacak bir hayatının olduğunu ona göstermiştir.

³⁸³ a.e., s. 45. Konuşma metninin tamamı için bkz. Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Huṭabi’l-‘Arab*, el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan, t.y., II. Cilt, s. 22-31.

³⁸⁴ es-Sahhâr, *Hayâtu’l-Huseyn*, s. 50.

³⁸⁵ a.e., s. 50.

³⁸⁶ Secde Sûresi 18. ayet. Güllü, a.g.e, III. Cilt, s. 49.

³⁸⁷ es-Sahhâr, *Hayâtu’l-Huseyn*, s. 51.

Mu'âviye, kendi adamlarının yaptığına çok kızar. Hz. Hasan'a ve ailesine sövmenin yanlış olduğunu söyler.³⁸⁸ Yazar burada Mu'âviye'nin Hz. Hasan'a olan tutumunu da göstermek istemiştir. Mu'âviye'nin diğerleri gibi Hz. Hasan'a tamamen cephe almadığını, onunla ılımlı bir havada ilişkilerini korumak istediğini göstermektedir. Bu da Mu'âviye'nin siyaseti iyi bilmesindedir.

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr zaman zaman Hz. Hasan'ın yaptığı iyilikleri, onun çocuklara olan merhametini, cömertliğini gösteren davranışlarını da romanında konu etmiştir.³⁸⁹

*"Hasan Medine'ye gitmek için yola çıktı. Ekmek parçaları yiyen çocuklarla karşılaştı. Onlara misafir oldu,(bineğinden) indi, onlarla beraber yedi, sonra onları evine götürdü, iyice doyurdu, onları giydirdi..."*³⁹⁰

Mu'âviye hacca gitmeye karar verir. Giderken Medine'ye uğrar. Sa'd b. Ebî Vakkas'ın evine gidip onu da hacca davet eder. Beraber hac yaparlar. Hac sonrasında Daru'n-Nedve'ye gidip, geçmişten bahsedip sohbet ederler. Mu'âviye daha sonra Hz. 'Alî'ye sövmeye başlar. Sa'd sinirlenip ayağa kalkar: *"Beni bunun için mi çağırdın! ('Alî), üzerine güneş doğan her şeyden daha üstündür. Hz. Peygamber'in onun hakkında söylediklerini bilmiyor musun!?"* der. Ona Hayber gününde yaşananları hatırlatır. Peygamber'in şöyle dediğini söyler: *"Yarın bayrağı öyle bir adama vereceğim ki Allah da Peygamberi de onu çok seviyor. Onun elinden fetih kaçamaz."* Aynı zamanda onun peygamber için ne kadar önemli olduğunu hatırlatmak için peygamberin *"Benim gözümde Hz. Musa'nın Harun'u gibi olandan razı olmuyor musunuz?"* dediğini hatırlatır. Hz. Alî'nin onun için dünyadaki her şeyden daha değerli olduğunu, bu günden sonra artık onunla görüşmek istemediğini söyler.³⁹¹

Mu'âviye kendisinden sonra yerine oğlunu getirmenin planlarını kurmaya başlar. Makamını oğluna bırakmayı çok istemesine rağmen bunu açık açık söylemenin çok tepki toplayacağından korkmaktadır. Yardımcısı Muğîre b. Şu'be onun bu emelini anlar ve bu isteğini başabileceği bazı yolları ona gösterir. Daha sonra Hz. 'Omer'i düşünürler. Hz. 'Omer'e oğlu 'Abdullah'ı ölmeden önce halife seçmesi teklifine verdiği tepkiyi hatırlayıp onun kızgınlığının verdiği korkuyla oğlu Yezîd'i halife

³⁸⁸ a.e., s. 52.

³⁸⁹ a.e., s. 53.

³⁹⁰ a.e., s. 53.

³⁹¹ a.e., s. 54-55.

olarak göstermeye cesaret edemezler. Mu'âviye Muğîre'yi halkı galeyana getirip halifelîğin Yezîd'e ait olduğunu, en çok onun hak ettiğini her fırsatta onların zihnine yerleştirmesi için görevlendirir. Ancak bu şekilde Yezîd'i halife olarak yerine bırakabileceğini düşünür.³⁹²

Mu'âviye minberde konuşma yaptıktan sonra görevlendirdiği bir adamı kalkıp oğlu Yezîd'i övmeye başlar. Sonra diğer adamları da Yezîd'i övmeye başlayınca cemaatteki herkes aynı düşüncedeymiş gibi davranır. Mu'âviye bu konuda sessiz kalan Aḥnef'e görüşünü sorar. O da Mu'âviye'nin çok güçlü olduğunu halk üzerine belli bir yaptırımı olduğunu herkesin ona hayattayken itaat edeceğini fakat o öldükten sonra kimsenin Ḥasan hayattayken Yezîd'e biat etmeyeceği görüşünde olduğunu söyler. ed-Daḥḥâk b. Ḳays da bu konuda Irak halkının ikiye bölündüğünü, şeytanın aralarına nifak soktuğunu söyleyerek, Yezîd için biat almanın zor olacağını haber verir.³⁹³

Aḥnef, Mu'âviye'nin bu istediğinde ısrarcı olduğunu görünce ona şöyle bir konuşma yapar:

*“...Biliyorum ki sen Irak'ı zorla fethetmedin, onların üzerinde de zorbacı olmadın. Fakat sen Ḥasan'a Allah'ın sözünü verdin, senden sonra onun bu işi yükleneyeceğini söyledin, diye, biliyorum. Eğer bunu yerine getirirsen vefalı davranmış olursun, eğer ahdini bozarsan bil ki vallahi Ḥasan'ın hızlı koşan atları, kuvvetli kolları, keskin kılıçları vardır. Eğer sözünden bir adım cayarsan onun arkasında toplanan insanlarla karşılaşmak zorunda kalırsın. Şunu iyi bil ki Irak halkı senden nefret ederse bir daha seni sevmez, Ḥasan ve Ali'ye de asla düşman olmazlar...”*³⁹⁴

Mu'âviye kendisini desteklemeyen birisini görünce çok sinirlenir. Fitne çıkarma peşinde olduklarını söyleyip onu azarlar. Ebû Ḥanîf'in *“Sen ölürsen gözün arkada kalmasın, Yezîd senden sonra halifelîğe, babası sen olduğun için, en layık olandır.”* sözüne sevinir ve onu onurlandıracak sözler söyler. *“Sen bu kavmin en şerefli ve en güzel konuşansın.”* diyerek onurlandırır.³⁹⁵

İnsanlar Yezîd'in iyi bir halife olacağından endişelidir. Çünkü Yezîd'in halife olma gibi bir düşüncesi yoktur. Aḥnef b. Ḳays, Mu'âviye'ye onu en iyi kendisinin tanıdığını, eğer onlar için hayırlı olacaksa onu halife olarak belirlemesini, bu onlar için

³⁹² a.e., s. 56-57.

³⁹³ a.e., s. 58-59.

³⁹⁴ a.e., s. 59.

³⁹⁵ a.e., s. 60.

hayırlı değilse kendisinden sonra hayatlarını zindana çevirme hakkının olmadığını söyler. ‘Abdullah b. Ka‘b ise Yezîd’in avcılıktan başka bir uğraşının olmadığını, kendileri için halife olmaya uygun olmadığını söyler.³⁹⁶

Mu‘âviye yaptığı planlarda başarılı olamayınca, insanların Yezîd’e biat etmesini parayla sağlayabileceğini düşünür. İnsanlar parayı görünce değişirler ve Yezîd’e biat etmeye başlarlar. Medine halkı bile Mu‘âviye’ye yağcılık yapmaya başlar. Mu‘âviye artık yaşlandığını, kendisinden sonra Yezîd’i halife bırakmak istediğini açıkça söylemekten çekinmez. Parayla Yezîd’e biat eden insanlar da onu destekleyince işinin daha kolay olduğunu düşünmeye başlar. Konuşmalarında Yezîd’in halife olmasını istediğini söylediği gibi Hz. Hasan ve Hz. Huseyn’e karşı hiçbir düşmanlık beslemediğini, onlara içten muhabbet duyduğunu, onların Peygamber terbiyesinden geçtiği için çok değerli olduklarını konuşmalarına ekler.³⁹⁷

‘Abdullah b. ‘Abbas, Mu‘âviye’nin Yezîd’i halife olarak bırakması fikrine karşı çıkar. Peygamber torunlarının bu işe daha layık olduğunu söyler. ‘Abdullah b. Ca‘fer de Peygamber’in böyle bir şey yapmadığını, kim bu iş için ehilse onun gelmesinin daha uygun olacağını, nitekim Hz. Ebû Bekir ve Hz. ‘Omer’in de seçimle Müslümanları yönettiklerini hatırlatır.³⁹⁸ Yani Yezîd’in halifeliği daha Mu‘âviye ölmeden tartışma konusu olur.

Mu‘âviye artık oğlunu halife bırakma işini kesinleştirmek ister. Bu iş için kendi oğlundan başka birini ehil olarak görmez. Hz. Hasan’ı oğlunu halife yapmadaki en büyük engel olarak görmeye başlar. Çünkü dünyada en çok sevdiği kişi Yezîd’dir ve yerini ona bırakmayı çok istemektedir. Hz. Hasan’dan kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Kendi halifeliğin ardından on yıl geçer ve istediği her şeyi elde etmişti. Şimdi ise sadece Yezîd’in halife olmasını istemektedir.

Mu‘âviye, Yezîd’in halifeliği için Hz. Hasan’ı öldürmeyi bile göze almıştır. Ca‘de bint. Eş‘as’a para karşılığında Hz. Hasan evlenmesini ve hergün yemeğine ilaç katmasını teklif eder. Ca‘de kazanacağı serveti düşünerek bunu kabul eder. Onunla evlenir ve hergün ona zehir vermeye başlar. Hz. Hasan günden güne erimiş ve hastalanmıştır. Hz. Hasan çok fenalaşır, yanına kardeşi Hz. Huseyn gelir ve ağlamaya başlar. Hz. ‘Âişe’den, ölürse dedesinin yanına gömülmesi için izin ister. O da izin

³⁹⁶ a.e., s. 61.

³⁹⁷ a.e., s. 62.

³⁹⁸ a.e., s. 63.

verir. Hz. Hasan iyice güçsüzleşir, gözünün önüne Mu'âviye'nin hayali gelir. Hz. Huseyn onun şöyle fısıldadığını duyar; *“Ey kardeşim, ölüm vaktim geldi, senden ayrılma vaktim de geldi, gerçekten ben rabbime kavuşacağım, ciğerlerimin parçalandığını hissediyorum. Ve bunun kimden geldiğini de biliyorum, onu Allah Te'âla'ya şikâyet ediyorum.”* Hz. Hasan tertemiz ruhunu Allah'a teslim eder. Ebû Hureyre koşarak mescide gider ve ağlayarak Hz. Hasan'ın vefat haberini verir.³⁹⁹

Hz. Hasan defnedilmek için hazırlanır. Hz. Huseyn onu dedesinin yanına defnetmek için yola çıkar fakat Mervân buna itiraz eder. Hz. 'Osmân buraya gömülmediği için onun da gömülmemesi gerektiğini söyleyerek, tartışmayı büyütür. Benî Hâşim ve Benî Ümeyye toplanır ve son olarak kararı Hz. Aişe'nin vermesi gerektiği söylenir. Hz. Aişe de daha büyük fitneye sebep olmaması için Hz. Hasan'ın oraya gömülmesini istemediğini söyler. Böylece Hz. Hasan, Bakî mezarlığına gömülür.⁴⁰⁰

Hz. Hasan ölünce Ca'de, Mu'âviye'ye vadettiği parayı vermesi için haber gönderir. Mu'âviye de parayı gönderir. Artık Yezîd'in halife olmasında hiçbir engelin olmadığını düşünen Mu'âviye sevincinden Ca'de'nin istediklerini yapar. Yezîd'i halife olarak bırakma ihtimalinin kuvvetlendiğini hisseder. Mu'âviye bunu bir de evlilik bağıyla güçlendirmeyi düşünür. Yezîd'i Haşimoğulları'ndan bir kızla yani Ummu Kulşûm'le evlendirerek iki kabileyi birbirine akraba yapmak ister. Böylece kimsenin Yezîd'i halife olarak bırakmasına ses çıkaramayacağını düşünür. Ama Hz. Huseyn buna engel olur. Ummu Kulşûm'ün Haşimoğulları'ndan biriyle evlenmesinin daha doğru olacağını söyler.⁴⁰¹

Mu'âviye, Hz. Huseyn'in bu işe engel olduğunu duyunca çok sinirlenir. Bu işe yavaş yavaş biat almakla başlaması gerektiğini düşünür. Şam halkından biat alır. Medine valisi olan Mervân b. el-Hakem'e de Medine halkından biat almasını söyler. Mervan bunun yanlış bir karar olduğunu söyleyince Mu'âviye onu görevden alıp yerine Sa'îd b. el-Âs'ı getirir. Sa'îd b. el-Âs Medinelileri Yezîd'e biat etmeye çağırır ama çoğu kimse Yezîd'e biat etmeyi ya hemen kabul etmez ya da Yezîd'e hiç biat etmek istemez. Mesela Haşimoğullarından hiçkimse Yezîd'e biat etmez. Sa'îd b. el-

³⁹⁹ a.e., s. 67-68.

⁴⁰⁰ a.e., s. 69.

⁴⁰¹ a.e., s. 71-72.

‘Âs bu durumu Mu‘âviye’ye bildirir. Mu‘âviye de ona acele etmemesini, Medine halkına iyilikle davranmasını, özellikle Hz. Huseyn’e güzel davranmasını söyler.⁴⁰²

‘Abdullah b. ‘Abbâs da Mu‘âviye’nin biat çağrısına olumsuz yanıt verir. Onun hilafete gelirken amacının Hz. ‘Osmân’ı savunmak olduğunu hatırlatır. Yezîd’i halife seçmesinin buna uygun olmadığını kendisinin de Hz. ‘Osmân’ı en çok sevenler arasında olduğunu fakat onun halifelik iddiasının olmadığını söylemiştir.⁴⁰³

Hız. Huseyn de Yezîd’e biat etmeyeceğini bir mektupla Mu‘âviye’ye bildirir. Niyetinin savaş çıkarmak olmadığını, yerine oğlu Yezîd’i bırakmanın dine bidat sokmak olduğunu söyleyerek onu uyarır.

Hız. Huseyn halifeliği elde etmek için hiçbir şey yapmamaktadır. Ama Müslümanların doğru yola ulaşması için elinden geleni yapması gerektiğini düşünmektedir. Yani tek amacı Müslümanlara doğru yolu göstermek ve onları yanlıştan alıkoymaktır. Mu‘âviye’nin, Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya çalıştığını düşünmektedir.⁴⁰⁴

Mu‘âviye tavrını gitgide sertleştirir. Bunu önce onlara iyi davranarak yapar. Mesela Yezîd için biat almaya Medine’ye gittiğinde onlara güzel sözler söylemiştir. Yanında Şam’dan bir grup getirmiş, onların yanında Yezîd için biat alıp Medinelilerin de bu manzara karşısında itiraz edemeyeceklerini ve biat edeceklerini düşünür. Hız. ‘Âişe bunu hiçbir durumda yapmayacağını söyler. Mu‘âviye, Hız. Aişe itiraz edince Medine halkının da galeyana gelmesinden korkarak onun ne kadar değerli olduğunu, onun sözünün tüm ümmet için bir emir olduğunu söyleyerek ortamı yumuşatmaya çalışır.⁴⁰⁵

Mu‘âviye, Medine halkını mescitte toplar. Medine halkı dışında herkesin Yezîd’e biat ettiğini söyleyerek, onları ikna etmek için bu sefer bu yolu kullanır. Halife seçiminin Peygamberden sonra Müslümanların çoğunluğunun isteğine göre yapıldığını, Yezîd’e de çoğunluk biat ettiği için ona biat etmenin zorunlu olduğunu söyler. Hız. Huseyn, Mu‘âviye’nin sözlerine karşı çıkar. Mu‘âviye, Yezîd’in ondan daha hayırlı olduğunu söyleyince Hız. Huseyn, içki içen, oyun oynaş peşinde olan Yezîd’i ondan daha hayırlı diye bahsetmesine sinirlenir.⁴⁰⁶

⁴⁰² a.e., s. 72-73.

⁴⁰³ a.e., s. 74.

⁴⁰⁴ a.e., s. 76.

⁴⁰⁵ a.e., s. 76-78.

⁴⁰⁶ a.e., s. 82-84.

‘Abdullah b. Zubeyr de Mu‘âviye’ye bu söylediğinden dolayı itiraz ederek, Hz. Peygamber’in bize Allah’ın kitabını bıraktığını ve daha sonra Hz. Ebû Bekir’i ve Hz. ‘Omer’i seçtiklerini, sonra Hz. ‘Omer’in altı kişilik bir heyetin görüşüne başvurarak seçilmek istediğini söylediğini hatırlatmıştır. Bu seçilenlerin hepsinin de oğlunun olduğuna ama hiçbirinin kendisinden sonra oğullarını yerlerine getirme gibi bir düşüncelerinin olmadığını, şimdi Mu‘âviye’nin yaptığının Kur’an’a uygun olup olmadığını sormuş, eğer uygun olsaydı daha önceki halifelerin de bunu yapacağını söylemiştir. Yezîd’e Huseyn b. ‘Alî, ‘Abdullah b. Zübeyir, ‘Abdullah b. ‘Abbas, ‘Abdurrahmân b. Ebîbekir asla biat etmeyeceklerini söylemişlerdir.⁴⁰⁷

Mu‘âviye son olarak Şam’dan getirdiği bir grup insanı Medine’de Yezîd’e biat etmeyenlerle karşılaştırır. Şam’dan gelenler “*Ey müminlerin emiri kim sana itaat etmiyorsa onun hemen kellesini alalım.*” derler. Mu‘âviye de “*Asla! Onlar biat ettiler, ben onlardan razıyım onlar da benden razılar.*” der. Medine halkını böylece korkuya düşürüp biat ettiklerini kabul eder, bir nevi onları, başlarını vurdurmakla tehdit ederek Mekke’ye doğru yola çıkar. Mekke’de Mu‘âviye hediyelerle karşılanır. Burada da Hâşim Kabilesi Yezîd’e biat etmeyi istemedikleri için Mu‘âviye’yi hoş karşılamazlar.⁴⁰⁸

Mu‘âviye Şam’a döndüğünde Hz. ‘Osmân’ın oğlu Sa‘îd onunla konuşmak ister. Kendisinin dururken Yezîd için biat almasına şaşırıldığını ve babasının ondan daha hayırlı olduğunu, kazandığı ne varsa babasının sayesinde olduğunu söyler. Mu‘âviye de gülererek Allah’ın istediğine rızık vereceğini, kazandığı her şeyin babası ‘Osmân dolayısıyla kazandığını itiraf eder. Fakat onu bu kadar eşsiz konuma getirenin de kendisi olduğunu ekler. Bunları düşünmemesi gerektiğini, bir ihtiyacı olduğunda kendisinden çekinmeden isteyebileceğini belirtir. Bunun üzerine Sa‘îd babasının ona kazandırdıklarını geri vermesi gerektiğini söyleyince Mu‘âviye de ona verdiği emeklere ve aralarındaki akrabalığa yazıklar olsun der.⁴⁰⁹

Mu‘âviye, Yezîd’in halifeliği için uğraşırken, Yezîd, güzelliğini görmeden âşık olduğu Erîneb’i düşünmektedir. Onu hiç görmediği anlatılanlardan duyduğu kadar büyüleyici güzelliğinin etkisine kapılmıştır. Erîneb, ‘Abdullah b. Sellâm’ın karısı olmasaydı uğruna bütün servetini dökmeye hazırdır. Yezîd onu düşünmemeye

⁴⁰⁷ a.e., s. 85.

⁴⁰⁸ a.e., s. 86.

⁴⁰⁹ a.e., s. 87-88.

çalışıkça hayalinde onun güzelliği büyümekte, ona olan aşkı gittikçe şiddetlenmektedir.⁴¹⁰

Yazar burada imkânsız aşkın insanı nasıl sürüklediğini, kalbin ferman dinlemediğini, âşık olunan bir kişinin unutulmaya çalışıldıkça daha çok sevilip, içinden çıkılmaz bir hal alacağını vurgulamaya çalışmıştır. Siyasi olayların yanında bu şekilde aşk olayları ele alınmış, böylece romana heyecan katılmak istenmiştir.

Mu'âviye canından çok sevdiği oğlunu bu halde görünce sebebini ona sorar. Yezîd de Erîneb'e âşık olduğunu onu düşünmeden yapamadığını söyler. Yezîd'in durumu giderek ciddileşince Mu'âviye bu duruma bir çare aramaya başlar. Çünkü insanların Yezîd'i bu şekilde çaresiz ve akli bir karış havada görmesini, kendisinden sonra gözünün arkada kalmasını istemez. Mu'âviye, 'Abdullah b. Sellâm'a bir teklif gönderir. Eğer karısından boşanırsa onu kendi kızıyla nişanlayacağını ve çok para vereceğini söyler. Abdullah b. Sellâm da karısından boşanır. Mu'âviye'nin kızıyla nişanlanır. Mu'âviye, Erîneb'i istemesi için Ebu'd-Derdâ'yı Irak'a gönderir. Aynı zamanda Hz. Huseyn de Erîneb'in kocası tarafından ortada bırakıldığını öğrenince ona evlenme teklifi gönderir. Ebu'd-Derdâ bunu öğrenince Erîneb'e gelip Yezîd ve Hz. Huseyn'in kendisine teklif gönderdiklerini, aralarında bir seçim yapması gerektiğini söyler. Erîneb de bu seçimi Ebu'd-Derdâ'ya bırakır. Ebu'd-Derdâ ise bunu kabul etmez. Tercih kendisinin yapmasını ister. Hz. Huseyn'in peygamber torunu olmakla ne kadar büyük ayrıcalığa sahip olduğunu, peygamberin dudaklarını Hz. Huseyn'in dudaklarının üstüne koyarken gördüğünü söylemesi üzerine Erîneb Hz. Huseyn'i seçer. Hz. Huseyn'le Erîneb'in evlendiklerini öğrenince Yezîd çılgına döner.⁴¹¹ Böylece Hz. Huseyn'le Yezîd arasındaki düşmanlık Yezîd'in kalbinden yaralanmasıyla başlar.

'Abdullah b. Sellâm, Erîneb'le Yezîd evlenemediği için gittikçe fakirleşir. Çünkü Mu'âviye'den hiçbir şey alamamıştır. Erîneb'den para istemeyi düşünür fakat ona yaptığı kötülükten dolayı bunu yapmaya cesaret edemez. Hz. Huseyn'le karşılaştığı bir gün ona Erîneb'e boşanmadan önce büyük bir servet bıraktığını bunları geri almak istediğini söyler. Huseyn olanları Erîneb'e anlatınca eşi ile geçirdiği mutlu

⁴¹⁰ a.e., s. 88.

⁴¹¹ a.e., s. 88-95.

günler aklına gelip duygulanır. Kalbinin hâlâ onun için attığını fark eder. Kocasının servet bıraktığını doğrular. Ancak ne kadar olduğunu tam olarak bilmediğini söyler.⁴¹²

Huseyn, ‘Abdullah b. Sellâm’ın yanına gider. Beraber Erîneb’in yanına gelirler. Huseyn, ikisinin de birbirine söylemek istediği bazı şeyler olduğunu fark edince hızlıca onları yalnız bırakır. Erîneb bütün servetini getirip ‘Abdullah b. Sellâm’ın önüne koyar. ‘Abdullah evlilik yüzüklerini görünce çok duygulanır. Bunun onda kalmasını ister. Erîneb yüzüğe bakınca geçmişi hatırlar ve ağlamaya başlar. ‘Abdullah da Erîneb’in ağladığını görünce duygulanıp o da ağlar. Ağlama sesleri dışarıya kadar gelince Hz. Huseyn içeriye girer. İkisini ağlayarak bulunca, Erîneb’i ‘Abdullah’la evlenmesi için boşadığını söyler. İkisi de çok sevinirler. Bütün servetlerini ona bırakmayı teklif ederler. Hz. Huseyn ise kabul etmez. Bunu yapmaktaki sevabın ondan daha hayırlı olduğunu söyler.⁴¹³

Mu‘âviye artık çok yaşlanır ve ölüm vaktinin yaklaştığını hisseder. Oğlu Yezîd’in yanında olmasını ister ama o her zamanki gibi avlanmayı babasının yanında durmaya tercih eder. Mu‘âviye de ona bir mektup yazar.

*“Bismillahirrahmânirrahîm, emma ba’d, Allah her şeyi bilinen bir süreye kadar, belirlenmiş bir ecele göre yaratmıştır... Ey oğlum sana vasiyetimi yazacağım, onu koruduğun sürece rahatta olursun. Sana Şam halkını vasiyet ediyorum çünkü sen de onlardansın. Ondan senin yanına kim gelirse ona ikramda bulun...”*⁴¹⁴

Mu‘âviye mektubunda oğluna kendi birikimlerini ve tecrübelerini aktarıyor. Ona nasıl davranması gerektiğini anlatır. Burada dikkati çeken Yezîd’i artık herkesin kabul etmiş gibi oğluna mektup yazması, onun halifelliğini ona da zorla kabul ettirme gibi bir durum söz konusudur.

Mu‘âviye mektubunda oğlunu dört adama karşı uyarır. Bu dört kişinin ona asla biat etmeyeceğini, onunla savaşmak isteyeceğine dair onu uyarır. Bunlardan ilki ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekir’dir. O çok sezgin olduğu için onunla tartışmaya girmemesini tavsiye eder. İkincisi, ‘Abdullah b ‘Omer, onun da zengin olduğunu ama daha çok ahireti düşündüğünü, onunla çok tartışmaya gireceğini zannetmediğini söyler. Üçüncüsü, ‘Abdullah b. Zübeyr, ona kesinlikle saldıracağını, aslanın saldırması gibi aciz gördüğü ilk anda ona saldırabileceğini, onun da ‘Abdullah b. Zübeyr’e karşı

⁴¹² a.e., s. 95-96.

⁴¹³ a.e., s. 96-97.

⁴¹⁴ a.e., s. 98.

hazırlıklı olması gerektiğini söyler. Dördüncüsünün de Huseyn b. 'Alî olduğunu, onun da muhakkak ona karşı çıkacağını ama ona karşı yakınlığını her zaman koruması gerektiğini, çünkü ona olan yakınlık Peygambere olan yakınlık anlamına geldiğini söyleyerek oğlunu ileride yaşayacağı olaylara karşı uyarır ve ona tavsiyelerde bulunur.⁴¹⁵

Mu'âviye ölür. Şam onun ölümüyle çalkalanır. ed-Dehhâk b. Qays minbere çıkar ve insanlara Mu'âviye'nin öldüğü haberini verir. Yezîd'e de babasının ölüm haberi ulaşınca eve gelip babasının ölümüne çok üzülür. Üç gün boyunca odasından çıkmaz. İnsanlar ona taziye dileklerinde mi bulunacaklarını, yoksa halifeliği için tebrik mi edeceklerini şaşırırlar. Ona hem taziyede⁴¹⁶ bulunurlar hem de tebrik ederler. Babasının yazdığı mektubu ona verirler. O da mektubu görünce çok duygulanıp hıçkırıklara boğulur. Daha sonra minbere çıkarak insanlara bir konuşma yapar. Babasından sonra bu işi kendisinin yüklendiğini söyleyip onlardan biat alır.⁴¹⁷

İlk işi herkesten biat almak olan Yezîd'e Medine halkı biat etmemekte ısrar eder. Medine'ye biat alması için Velid b. 'Utbe b. Ebî Şufyan'ı gönderir. Hz. Huseyn'den, 'Abdullah b. 'Omer'den, 'Abdullah b. Zübeyir'den kesin biat almasını söyler. Gerekirse onları katletmesini emreder. Velid b. Utbe bu emri yerine getirmenin ne kadar zor olduğunu, bunun büyük bir savaşa sebep olabileceğini düşünür.⁴¹⁸

Velid b. 'Utbe biat almak için Medine'ye gider. Medine valisi Mervan'la oturup bu konuyu konuşmaya başlar. Bunu haber alan Hz. Huseyn onların yanına gidip asla Yezîd'e biat etmeyeceğini söyler. Velid de Mu'âviye'nin öldüğünü artık bu halifelik işinin bir sonuca bağlanması gerektiğini söyler. Mu'âviye'nin öldüğünü duyan Hz. Huseyn büyük bir felaketin Müslümanları beklediğini hisseder.⁴¹⁹

Hz. Huseyn, Yezîd'e biat etmemekte kararlıdır. Çünkü Yezîd'e biat etmenin ümmete zulmün ve fesadın hâkim olması anlamına geldiğini düşünmektedir. 'Utbe b. Mes'ûd da içki içen, sürekli eğlence ve kötülük peşinde olan bir adama asla biat etmeyeceğini söyler.⁴²⁰

⁴¹⁵ a.e., s. 98.

⁴¹⁶ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-III Emevîler Dönemi*, Eser Basın Yayın, Erzurum, 2012, s. 271.

⁴¹⁷ es-Sahhâr, *Hayâtu'l-Huseyn*, s. 99.

⁴¹⁸ a.e., s. 99.

⁴¹⁹ a.e., s. 99-102.

⁴²⁰ a.e., s. 105.

Hız. Huseyn, Mekke'ye gidip halkı Yezîd'e biat etmemeleri için uyarmayı düşünür. Yezîd'in ailesine zarar vereceğini düşünerek ailesini de yanına alıp gitmeye karar verir. Ailesine yolculuk için hazırlanmalarını söyler. Muhammed b. Hanife, Huseyn'in gideceğini duyunca ona bir şey olmasından korktuğu için gitmemesini söyler. Hız. Huseyn gitmekte kararlı olduğunu söyleyince o zaman önce güvenli bir yere yerleşmesini daha sonra ortamı kontrol edip insanların arasına böylelikle karışmasını tavsiye eder. Hız. Huseyn verdiği tavsiyeler için ona teşekkür eder. Medine'den çıkmak için hazırlıklarını bitirince vedalaşmak için Hız. Peygamberin kabrine gider. Dua edip kabirden çıkarken son kez dönüp bakar ve bir daha geri dönememe ihtimalini düşünüp hüzünlenir. Dua ederek ve korkarak Medine'den çıkar ve geride kalanların hepsi onun için çok korkar.⁴²¹

Hız. Huseyn, Mekke'ye gelir. Öncelikle bu iş için Allah'tan yardım diler. Mekke halkına Yezîd'e biat etmediğini, onların da biat etmemeleri gerektiğini yayar. Mekkelilerin kalbinde Benî Ümeyye'ye karşı duyulan kin giderek artar.⁴²²

Kûfe'de de Huseyn'in Yezîd'e biat etmediği haberi yayılır. Süleyman b. Serd onun zaten Mu'âviye'ye biat ederken de ağabeyinin zoruyla ettiğini, ağabeyinden sonra muhakkak karşısına çıkacağına dair sözleri hatırlar. Hız. Huseyn'e bir mektup yazarak ona yardım edeceğini ve ona biat etmeye hazır olduğunu bildirir.⁴²³

Irak halkı da defalarca Hız. Huseyn'e mektup gönderir. Halife olarak onu kabul ettiklerini, acilen Irak'a gelip onlara halifelik yapmasını istediklerini bildirirler. Hız. Huseyn de Irak'a gitme zorunluluğu hisseder. Çünkü Hız. Peygamber de Medine halkı onu çağırdığında gidip onlara yardım etmiştir. Bu yüzden kendisinin de gidip Irak halkına yardım etmesi gerektiğini düşünmeye başlar. Onlara şöyle bir mektup yazar:

*"Bismillahirrahmânirrahîm, Huseyn b. 'Alî'den mü'minlerin seçkinine. Emmâ Ba'd, mektubunuz bana ulaştığında çok şeref duydum... Size kardeşim Muslim b. 'Aqîl'i gönderiyorum... Daha sonra inşallah ben de geleceğim."*⁴²⁴

Olaylar bu noktadan sonra Hız. Huseyn ve Yezîd arasında yoğunlaşır. Yazar olayların gerçek yüzünü okura aktarmak için hiçbir ayrıntıyı atlamamaktadır. Mesela Muslim b. 'Aqîl'le beraber Hız. Huseyn'in gönderdiği iki elçinin yollarını kaybedip,

⁴²¹ a.e., s. 106-108.

⁴²² a.e., s. 108-109

⁴²³ a.e., s. 109.

⁴²⁴ a.e., s. 111.

gittikleri çölde susuz kalıp susuzluktan öldüğünü⁴²⁵ de anlatarak gelecek olaylara okuyucuyu hazırlamak ister. Böylece romandaki adrenalin giderek artar, romandaki akıcılık hız kazanır.

Muslim b. 'Aqîl, Hz. Huseyn'e rehberlerin yollarını kaybedip, susuzluktan öldüğünü kendisinin de çok yorgun düştüğünü eğer isterse kendisinin yerine başka birini görevlendirebileceğini yazar. Hz. Huseyn ise ona yola devam etmesini ve emrettiği şeyleri yerine getirmesine dair ona cevap mektubu yollar.⁴²⁶

Müslim, Kûfe'ye gecenin en sessiz ve karanlık bir zamanında ulaşır ve Süleyman b. Serd'in evinde kalır. Sabah olunca insanlar Süleyman'ın evine akın edip Muslim'e biat ederler. Muslim yaklaşık seksen bin kişiden biat alır. İnsanların Süleyman'ın evine akın ettiğini gören Yezîd'in adamlarından birisi durumu Yezîd'in görevlendirdiği valiye iletir. Vali insanları uyarıcı bir konuşma yapar, onları ölümle tehdit eder. Yaşananları Yezîd'e bir mektupla bildirir. Yezîd mektubu okuyunca yüzünün rengi atar, çok sinirlenir. Haşimoğullarına düşmanlığıyla bilinen 'Abdullah b. Ziyâd'a Kûfe'ye gitmesini, Muslim b. 'Aqîl'i öldürmesini ve kellesini ona göndermesini söyler.⁴²⁷

Hz. Huseyn, kendisine biat etmesi için artık Müslümanlara mektuplar göndermekte ve onları Yezîd'e biat etmemeleri gerektiğini bildirmektedir. İbn Ziyâd'a da bir mektup gönderir ve kendisine biat etmesini ister. İbn Ziyâd ise mektubu getiren elçiyi öldürerek, asla Huseyn'e biat etmeyeceğini söyler. İbn Ziyâd'ın elçiyi öldürmesiyle, durumun vehameti artmış ve kanlı olaylar kendini göstermeye başlamıştır.⁴²⁸

Muslim b. 'Aqîl, Kûfe'deki olayları Hz. Huseyn'e mektupla bildirmeye devam etmektedir. Oradaki insanların çoğunun ona biat ettiğini Kûfe'ye gelmesinin uygun olduğunu söyleyerek onu, Kûfe halkı adına Kûfe'ye davet eder. Huseyn ise Mescid-i Haram'dan ayrılmak istememektedir. Öldürülecekse de burada öldürülmeyi tercih ettiğini söyler ama Kûfe'den davet mektupları giderek artmaktadır. Oraya gitmenin zorunlu olduğunu düşünmeye başlar.⁴²⁹

⁴²⁵ a.e., s. 111.

⁴²⁶ a.e., s. 112.

⁴²⁷ a.e., s. 113-114.

⁴²⁸ a.e., s. 115.

⁴²⁹ a.e., s. 116.

Hız. Huseyn bir an önce Kûfe'ye gitmeyi düşünmektedir. Ailesine yolculuk hazırlıklarına başlamalarını söyler. Bütün hazırlıklar tamamlandığında 'Abdullah b. 'Abbas, Hız. Huseyn 'in yanına gelir ve ona bir şey olmasından korktuğunu söyler. Ayrıca Kûfe halkına güvenmediğini, onların para için veya ölüm korkusuyla her şeyi yapabileceklerini söyleyerek onu uyarır. Hicaz bölgesinin efendisi olan Mekke'de kalmasını ondan rica eder. Hız. Huseyn 'in kararlı olduğunu görünce ona ilk olarak Yemen'e yerleşmesini, oradan olayları takip edip daha sonra Kûfe'ye geçmesini tavsiye eder. Hız. 'Osmân'ı öldürdükleri gibi onu da öldürebileceklerini söyler. Hız. Huseyn bu tavsiyelerinden dolayı teşekkür edip hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kûfe'ye doğru yola çıkar. Mekke halkı gitmemesi için Hız. Huseyn 'e yalvarmasına ve yolunu kesmesine rağmen durmak istemeyip yoluna devam eder. Arkasından ağlayarak arkasından şöyle bağırlar; *"Ey Huseyn, Allah'tan korkmuyor musun? Cemaati terk ediyorsun ve ümmeti ikiye bölüyorsun."*⁴³⁰

Hız. Huseyn kararlı bir şekilde Kûfe'ye doğru yola çıkar. Yolda Kûfe'den döndüğünü öğrendiği Ferezdak'la karşılaşır. Ferezdak ona Kûfelilerin kalbinin onunla ancak kılıçlarının ise Umeyyeoğullarıyla beraber olduğunu söyleyerek o da Hız. Huseyn 'i uyarır. Hız. Huseyn 'i aynı zamanda yolda karşılaştığı birkaç kişi daha uyarır. 'Amr b. Sa'îd ona eman vermek için hazır olduğunu söyler. Hız. Huseyn, verilen bütün tavsiyelere teşekkür ederek yoluna devam etmekte kararlı olduğunu söyler. Ya mazlum olarak yenilmeye ya da zafer kazanarak ümmeti kurtarmaya gittiğini ifade eder.⁴³¹

Yezîd tarafından görevlendirilen 'Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfe'ye gelir. İnsanlar Hız. Huseyn 'in gelmesini beklerken onu görünce hayal kırıklığına uğralar. İbn Ziyâd insanları mescide toplayıp onlara kendisini Yezîd'in görevlendirdiğini söyler. Yezîd'e olan biatlarını bozarlarsa Şam'dan gelecek olan ordunun onları öldürüp kadınlarına saldıracaklarını söyleyerek onları tehdit eder. Kûfe halkı şaşırıp kalır. Muslim b. 'Aqîl hasta olduğu için bu olaylardan birkaç gün haberi olmaz. İyileşip de mescide gittiğinde arkasında küçük bir çocuktan başka kimsenin olmadığını görür. Muslim neler olduğunu çocuğa sorar. Çocuk da Kûfe'lilerin Hız. Huseyn 'e olan biatlarını bozduklarını tekrar Yezîd'e biat ettiklerini haber verir.⁴³²

⁴³⁰ a.e., s. 118.

⁴³¹ a.e., s. 118-121.

⁴³² a.e., s. 122-127.

Müslim insanları verdikleri sözde durmalarını, Hz. Huseyn 'e biatlarını bozmaları konusunda Allah'tan korkmalarını söyler. İnsanları birlik olup İbn Ziyâd'ın evinin önüne yürümeye davet eder. Muslim beş yüz kişilik bir grup oluşturur. Yolda İbn Ziyâd'ın adamları onları tehdit edince insanlar dağılmaya başlarlar. Sayıları önce üç yüze sonra otuza sonra ona düşer. Muslim herkesin kendisini yalnız bıraktığını görünce sığınacak bir yer arar. Kapısının önünde oturan bir kadın görünce ondan su ister. Kendisinin Muslim b. 'Aqıl olduğunu ve gidecek bir yerinin kalmadığını söyleyince kadın onu eve alıp saklamaya başlar. Oğlu annesinin odaya gizlice girip çıktığını fark edince sinirlenip ondan ne sakladığını söylemesini ister. Kadın da mecbur kalınca Muslim b. 'Aqıl'i sakladığını söyler. Bunu öğrenince şeytan oğluna vesvese vermeye başlar ve bunu İbn Ziyâd'a söylediğinde karşılığında kazanacağı şeyleri düşünerek Muslim b. 'Aqıl'in kendi evlerinde saklandığını 'Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as'a haber verir. Haber İbn Ziyâd'ın kulağına ulaşır. Yetmiş atlı askeriyle 'Abdurrahmân'ı o eve gönderir ve Muslim b. 'Aqıl'i yaralayıp İbn Ziyâd'ın yanına götürürler, yolda Muslim, 'Abdurrahmân'dan Hz. Huseyn'e mektup yazmasını, onun Kûfe'ye gelmemesi gerektiğini haber vermesini ister. İbn Ziyâd'ın yanına gittiklerinde Muslim'in kafasını vücudundan ayrılarak insanlara ibret için sarayın girişine asmalarını söyler.⁴³³

Hız. Huseyn'e Muslim'in öldürüldüğü haberi gelir, onun Kûfe'ye gitmemesi gerektiğini söylerler. Fakat o, Muslim öldüyse kendisinin yaşamasının da bir anlamı olmadığını, yoluna devam edeceğini söyler. Yanındakiler de gidince öldürüleceğini bile bile yoluna devam edeceğini anlarlar.⁴³⁴

Hız. Huseyn ve ailesi yola devam ederlerken Hz. Huseyn 'in küçük oğlu kötü bir rüya görür ve geri dönmek ister. Babası onu sakinleştirip, kendilerinin doğru yolda olduklarını söyleyerek onu teselli eder.⁴³⁵ Burada yazar yine rüya imgesiyle ileride yaşanacak kötü olayların habercisi olarak rüyayı kullanmaktadır. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında da rüya motifine çokça yer verildiği gibi⁴³⁶ burada da rüya yoluyla bilinçaltının dışı vurumu gerçekleşmiştir.

⁴³³ a.e., s. 127-135.

⁴³⁴ a.e., s. 137.

⁴³⁵ a.e., s. 143.

⁴³⁶ Mustafa Karabulut, Semra Yavaş, "Oğuz Atay'ın Roman ve Hikâyelerinde "Rüya" Motifi", *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, 2019, s. 75.

İbn Ziyâd ‘Omer b. Sa‘d’ı Hz. Huseyn ’in yanına gidip Yezîd için biat almasını vermediği takdirde onu öldürmesini emreder. ‘Omer b. Sa‘d bunu yapmak istemediğini söyler. Bunun büyük bir günah olduğunu düşünür. Ancak yüklü bir miktar para teklif edince ‘Omer b. Sa‘d bunu kabul eder. İbn Ziyâd aynı zamanda el-Hurr isminde bir adamına Hz. Huseyn ’i susuz kurak bir araziye götürmesini ve onlara kesinlikle su vermemesini emreder. Hz. Huseyn, Kerbela’ya geldiklerinde burada durup beklemeleri gerektiğini söyler. ‘Omer b. Sa‘d da onların karşısında bir yere ordusunu durdurur. Hz. Huseyn’e, İbn Ziyâd’ın yanına gitmeyi yoksa onlarla savaşaacağını söyledi. Hz. Huseyn asla böyle bir şey yapmayacağını söyler. İbn Sa‘d Hz. Huseyn ’in Yezîd’e biat etmeyeceğini anlayınca böyle yaparak ölüme yaklaştığını söyler. Birkaç gün Hz. Huseyn ’i ikna etmek için onunla konuşmasına rağmen Hz. Huseyn ’in asla ikna olmayacağını anlar. Bunun üzerine İbn Ziyâd, ‘Omer b. Sa‘d ’a bir mektup yazar:

“Emmâ ba‘d, ben seni Huseyn’i güvenli ve koruma kılman için göndermedim. Artık onlarla oturup onlara şifa olmaya çalışma. Eğer biat ederlerse onları buraya getir. Biat etmiyorlarsa onların üzerine hücum et, onları öldür ve uzuvlarını vücutlarından ayır. Onlar bunu hak ettiler. Huseyn’in göğsünden ve sırtından atınla geç. Eğer bunu yaparsan sana bunun karşılığını fazlasıyla veririz. Eğer bunu yapamazsan bizden ve ordumuzdan ayrılırsın. Sana verdiğimiz bu emri yerine getir. Vesselâm.”⁴³⁷

‘Omer b. Sa‘d, İbn Ziyâd’dan böyle bir emir alınca Hz. Huseyn ve arkadaşlarının yanına onu tekrar ikna etmeye gider. Aldığı emri ona söyler. Eğer biat etmezse ona saldırmak zorunda olduğunu bildirir. Hz. Huseyn ise böyle bir şeyi asla yapmayacağını, kendisini ölümlle korkutamayacağını söyleyip onu geri gönderir.⁴³⁸

Hız. Huseyn ikinci namazını kıldıktan sonra çadırının önünde kılıcına sarılmış, kafası eğik bir halde dururken, birden at kişnemeleri ve kılıç sesleri yükselmeye başlar. Kardeşi Zeynep yanına gelip “Ağabey! Yaklaşan sesleri duymuyor musun?” der. O da “Rüyamda Rasulullah’ı gördüm, bana “Gerçekten sen bana doğru uçuyorsun” dedi” diye karşılık verir. Hz. Huseyn az sonradan haberi varmışçasına Allah’a

⁴³⁷ es-Sahhâr, *Hayâtu’l-Huseyn*, s. 149.

⁴³⁸ a.e., s. 150.

teslim olur. Zeynep yüzüne vurarak “*Eyvahlar olsun!*” diye bağırmaya başlar. Hz. Huseyn de onu sakinleştirip, ah etmemesi gerektiğini söyler.⁴³⁹

Hız. Huseyn 'in oğlu 'Alî hastalanır. Hız. Huseyn onunla ilgilendikten sonra insanların yanına gidip onlara bu olanların tamamen iradesi dışında gerçekleştiğine ve bundan sonra da ne olacağını bilmediğine dair bir konuşma yapar. Dolayısıyla isteyenin geri dönebileceğini söyleyerek onları serbest bırakır. Kardeşi Abbas onu asla bırakmayacaklarını, o öldükten sonra yaşamının anlamsız olduğunu, canlarının ve mallarının ona feda olduğunu söyler.⁴⁴⁰

Hız. Huseyn, kardeşi Zeyneb'e yaşadıkları bütün olayları anlatır. Sonlarının yaklaştığını söyleyince Zeyneb üzüntüden bayılır. Kendine geldiğinde yüzüne vurmaya ve göğsünü parçalamaya devam eder. Hız. Huseyn de yeryüzündeki herkesin ölümlü olduğunu ve eğer kendisi bir gün ölürse arkasından kesinlikle ağıt yakmaması gerektiğini söyleyerek onu uyarır.⁴⁴¹

Kardeşini hasta oğlunun yanına bırakır. Diğer çadırların da birbirine yaklaştırılmaları emrini verir. Namaz kılıp Allah'a yakardıktan sonra Rasulullah'ın zırhını, başlığını ve zülfikarını kuşanır. Savaşa başlamadan önce dua edip Kur'an-ı Kerim'ini alır.⁴⁴²

Kûfe'de Hız. Huseyn 'e karşı savaş açılacağı duyulunca 'Abdullah b. Amîr Hız. Huseyn 'e yardım için Kûfe'den Kerbela'ya gelir. Karısı da onunla beraber gelip kadınlara yardım eder.⁴⁴³

'Omer b. Sa'd Hız. Huseyn 'in yanındakilere saldırmaya başlar. Ama vicdanı onu rahat bırakmaz. Bunu yapmanın çok günah olduğunu kendisinin dünyayla cennet arasında seçim yapması gerektiğini hisseder. Hız. Huseyn 'den özür dileyip onun ordusuna katılmak istediğini ve tövbe ettiğini söyler. Hız. Huseyn 'e karşı savaşmaktan çok utanç duyduğunu ve artık kendisini Hız. Huseyn 'e feda etmek istediğini söyler.⁴⁴⁴

Savaş iyice kızışır. Hız. Huseyn korku namazı kıldırır. “*Cennetin kapıları açıldı, nehirlerine girer gibiyim. Meyveleri olgunlaştı. Annem ve babam gelişimizi*

⁴³⁹ a.e., s. 151.

⁴⁴⁰ a.e., s. 154.

⁴⁴¹ a.e., s. 156.

⁴⁴² a.e., s. 156.

⁴⁴³ a.e., s. 162.

⁴⁴⁴ a.e., s. 162.

bekliyor.” der. Onlar da canlarının onun için feda olduğunu ve onu son nefeslerine kadar koruyacaklarını söylerler.⁴⁴⁵

Hız. Huseyn 'i koruyanların sayısı giderek azalır. Son olarak Süveyd b. 'Amr da öldürülünce Hız. Huseyn onları öldürenlere beddua eder. Allah'ın bunu affetmeyeceğini söyler. Hız. Huseyn 'e atılan bir ok sırtına isabet eder. Yere yatıp *إِنَّا*” *“إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ”* der. Geride kalanlara saldırmaya devam ederler. Hız. Hasan'ın daha küçük oğlu el-Kâsım'ın kafasını koparırlar. Kâsım'ın son çığılığı *“Amca!”* ile Hız. Huseyn kuvvetini toplayıp onun yanına gider. Bunu yapan adamın ayağına mızrağı saplar. Sinirlenen adam atıyla onun üzerinden defalarca geçer. Çok yorgun ve bitkin düşen Hız. Huseyn su içmek ister. Tam su içmeye niyetlendiğinde dudağına ok atarak su içmesine engel olurlar.⁴⁴⁶

Ahmed b. Hasan b. 'Alî, küçük bir çocuktur ve susuzluktan perişan olmuştur. Amcasının kılıcından bir kılıç alıp diğer şehit olanlar gibi o da savaşmak istediğini söyler. Zeynep bint 'Alî onu almaya gelir. Karşısındakilere amcasını öldüremeyeceklerini söyleyerek bağırmaya başlar. Adamın biri ona kılıcıyla vurup elini koparır. Hız. Huseyn onu kucağına alıp, dayanmasını söyler. Zeynep, Ahmed'in üç gündür su içmediğini söyleyince Hız. Huseyn onu kucağına alıp onlardan su istemeye gider. Onlar ise su vermedikleri gibi çocuğa tekrar kılıçla vururlar. Hız. Huseyn eline dolan çocuğun kanını gökyüzüne fırlatıp *“Allah'ım bu kavme sen şahitsin. Peygamberin soyundan kimseyi sağ bırakmadılar.”* der. Aldığı darbelerden can veren çocuğu geri getirip Ummu Kulşûm'e teslim eder.⁴⁴⁷

Şemr b. Zilcevşen kılıcını kuşanmış bir adamıyla beraber Hız. Huseyn 'e saldırmak için yanına gelirler. Sinan b. Enes, baygın düşen Hız. Huseyn 'in yanına gelip kafasını keser. Hız. Huseyn 'in üzerindeki eşyaları yağmalarlar. Hız. Huseyn 'in atı kadınların çadırına doğru koşunca Zeynep dışarı çıkar. Hız. Huseyn 'i başı kesik görünce bağırmaya ve örtüsünü parçalamaya başlar. Çadırdaki diğer kadınlar da çıkıp ağlamaya başlarlar. Bir adamın aklına kadınları da yağmalamak gelir. Çadıra girip bulduğu şeyleri yağmalamaya başlar. Zeyneb'in başındaki örtüyü alır. 'Alî b.

⁴⁴⁵ a.e., s. 170.

⁴⁴⁶ a.e., s. 174.

⁴⁴⁷ a.e., s. 176-177.

Ḥuseyn'in hasta yattığını görür. Küçük bir çocuk ve hasta olduğu için onu öldürmeye gerek olmadığını düşünürler.⁴⁴⁸

Hûlî b. Yezîd, Hz. Ḥuseyn 'in kafasını saraya götürmek için yola çıkar. Saraya vardığında sarayın kapısını kapalı bulur. Bunun üzerine kesilmiş kafayla birlikte evine gidince karısı buna çok kızar. Kadın, Hz. Ḥuseyn 'in kesilmiş kafasıyla aynı evde uyumayacağını ve bu günaha ortak olmak istemediğini söyler. 'Omer b. Sa'd da esirlerle beraber yola çıkar. Peygamber kızları boyunlarında kılıçlarla Kûfe'ye getirilirler. Onların bu hallerini gören Kûfeliler onları yedirmeye, yardım etmeye çalışırlar. Ummu Kulşûm de peygamberin ailesine sadakanın haram olduğunu söyleyip çocukların ellerindeki yiyecekleri atar. İnsanlar bu duruma ağlamaya ve dövünmeye başlarlar. Birden bir çığlık kopar. Hz. Ḥuseyn 'in kafası kılıcın ucuna takılmış getirilir. Herkes ağlamaya ve dövünmeye başlar. Bunu yapanlara karşı gözler yaşla, kalpler ise kinle dolar. Bu kin ileride Benî Ümeyye'nin sonu olur. Hz. Ḥuseyn 'in kafası İbn Ziyâd'a getirilip önüne konulur. İbn Ziyâd kılıcıyla Hz. Ḥuseyn 'in ön dişleriyle oynamaya başlar. Yanındaki Zeyd b. Erkam bunu yapmasına dayanamaz. Peygamberin dudaklarının o dudaklara değdiğini gördüğünü söyleyerek ona bağırır. Bunun üzerine çok sinirlenen İbn Ziyâd, Zeyd b. Erkam'a yaşlı olmasaydı boynunu vurduracağını söyler.⁴⁴⁹

'Alî b. Ḥuseyn, İbn Ziyâd'a onun ne kadar kötü bir iş yaptığını haykırır. İbn Ziyâd sinirlenip onun öldürülmesi emrini verir. Tam bu sırada Zeyneb koşup 'Alî'nin boynuna sarılır. İbn Ziyâd'a yaptıklarının artık yettiğini, onu öldürecekse kendisini de öldürmesini söyler. Bunun üzerine İbn Ziyâd onu öldürmekten vazgeçer.⁴⁵⁰

Hız. Ḥuseyn'in ölüm haberi Medine'ye ulaşınca Benî Hâşim'in kadınlarının ağlama ve bağırma sesleri yükselir. 'Amr b. Sa'îd b. el-Âs, Ummu Seleme'nin yanına gelip Hz. Ḥuseyn 'in ölüm haberini verir. Bu haber Ummu Seleme'ye şimşek gibi iner. Ummu Seleme "Evleri ateşle dolsun." diye beddua eder.⁴⁵¹

Hız. Ḥuseyn 'in ölüm haberi Yezîd'e de ulaşır. Yezîd, Hz. Ḥuseyn 'i öldürdükleri için kızar. Esirler ve öldürülenlerin kafaları Şam'a getirilir. Hz. Ḥuseyn 'in kafası Yezîd ve Mervân'ın önüne getirilir. Mervân b. el-Hakem şu beyti okur:

⁴⁴⁸ a.e., s. 161-162.

⁴⁴⁹ a.e., s. 183-184.

⁴⁵⁰ a.e., s. 186.

⁴⁵¹ a.e., s. 189.

"شَقَيْتُ قَلْبِي مِنْ دَمِ الْحُسَيْنِ أَخَذْتُ ثَأْرِي وَقَضَيْتُ دِينِي"⁴⁵²

"Kalbim Huseyn'in kanıyla şifa buldu Öcümü aldım ve dinimi kaybettim."

İnsanlar, Şam'da mescitte toplanırlar. Bir adam minbere çıkıp Hz. Huseyn'e küfretmeye başlar. 'Alî b. Huseyn, Yezîd'in yanında oturmaktadır. Kalkıp minberin yanına gider. Adama inmesini söyler. Kendisi minbere çıkıp konuşma yapar. Yaptığı acıklı konuşmadan herkes ağlamaya başlar. Ağlama sesleri hıçkırıklara karışmaya başlamıştır. Yezîd, bir fitnenin çıkmasından korkarak müezzine ezanı okumasını ve konuşmanın kesilmesini söyler.⁴⁵³

Kûfe'de, Hz. Huseyn'in ailesini evlerine gönderme kararı çıkar. Onlar da Medine'ye doğru yola çıkarlar. 'Alî b. Huseyn, Medine'nin kenar mahalleleri görününce bir elçi gönderir. Medine halkı evinden siyahlara bürünmüş bir şekilde çıkar. Yüzlerinde büyük bir üzüntü vardır. Kafile Peygamber mescidinin yanında durur. Develeri çökertirler. İnsanlar kalplerinde hasret ve hüznle içeri girer. Ummu Kulşûm Peygamberin kabrinin yanında durup ağlar ve şöyle der:

"*Selam sana ey dedeciğim, gerçekten sana oğlun Huseyn'in ölüm haberini getirdim.*"⁴⁵⁴

Roman bu şekilde hüznü bir sonla bitmiştir. İslâm tarihinde yaşanan büyük bir felaketi anlattığı için romanın genelinde bir hüzn hâkimdir. Görülen korkunç rüya ve ağlamalar romanın kötü bir sonla biteceğine baştan beri işaret etmektedir.

3.2.5. Dil ve Üslup

Romanın tamamında fasih Arapça kullanılmıştır. Sade ve anlaşılır bir dil hakimdir. Romanda geçen kişiler ve olayların çoğu gerçek hayattan alınmıştır.⁴⁵⁵

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, romanına Bedir Savaşı'nda kazanılan başarının Müslümanlar arasında yayılması ve sevinç tablolarını tasvir ederek başlamıştır. Mekân olarak Medine Şehri'nde yaşanan sevinç ele alınarak okuyucuya romanın başında okuma şevki kazandırılmıştır. Yazar aynı zamanda okuru bilgilendirmek istediği için savaflara katılan, savaşta öldürülen ve esir düşenlerin isimlerini tek tek sıralamıştır.⁴⁵⁶

⁴⁵² a.e., s. 191.

⁴⁵³ a.e., s. 195.

⁴⁵⁴ a.e., s. 198-199.

⁴⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Âdem Apak, a.g.e., s.71-100; Süleyman Ateş, a.g.e., s. 54-180.

⁴⁵⁶ es-Sahhâr, *Hayâtu'l-Huseyn*, s. 3.

“*Utbe b. Rebî‘a, Şeybe b. Rebî‘a, Ebû Cehil b. Hişâm, Zem‘a b. el-Esved, Ebu‘l-Bahterî b. Hişâm, Umeyye b. Hâlef ve Haccâc‘ın iki oğlu öldürüldü. Süheyl b. ‘Amr Zü‘l-Enyâb ve birçoğu da esir alındı.*”⁴⁵⁷

Yazar, Hz. Hasan‘ın hilafetine kadar olayların Hz. Peygamber‘den sonra nasıl geliştiğini ayrıntıya girmeden okura sunmuştur. Hz. Hasan‘ın hilafetine gelindiğinde ise ayrıntıya girmeye başlamıştır. Bunun için yazım tekniğini de değiştirmiş, mektuplaşma yöntemine sıkça başvurmuştur. Bunlardan ilki Hz. Hasan‘ın Mu‘âviye‘ye yazdığı mektuptur.

“*Mü‘minlerin emiri Allah‘ın kulu Hasan‘dan Mu‘âviye b. Ebî Süfyân‘a.*

Emmâ ba‘d. Allah, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem‘i âlemlere rahmet olarak gönderdi. Onunla hakkı gösterdi. Onunla şirki ezdi, genel olarak Arapları onunla yüceltti. Özelde ise Kureyş‘i şereflendirdi. Ve şöyle buyurdu; bu senin için ve kavmin için bir hatırlatmadır. Allah onu vefat ettirdiğinde ise Araplar ondan sonraki işler için anlaşmazlığa düştü. Kureyş, biz onun soyundanız ve onun evlatlarıyız, bizimle hâkimiyet konusunda tartışmayın, dediler. Kureyş bu iş için kendisini uygun gördü....

“*Alî vefat ederken kendisinden sonra mü‘minleri bana emanet etti. Allah‘tan kork ey Mu‘âviye, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem‘in ümmetine bak ve onların kanlarına düşman olma, onların işlerini düzeltme yoluna git. Vesselam.*”⁴⁵⁸

Yazar romanının önemini pekiştirmek amacıyla olacak Kur‘ânî ifadeler kullandığı gibi direk Kur‘ân‘dan ayetleri de genelde konuşmaların arkasına eklemeyi unutmamıştır. Mesela; “*وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ*” “*Kuşkusuz Allah hiyanetçilerin tuzağını başarıya erdirmez.*”⁴⁵⁹ şeklinde Kur‘ân ayetlerinden iktibas yapmıştır.

Yazar, Mu‘âviye‘nin konuşmalarını biat almadan önce daha sert ve savaşa yatkın kelimelerle ifade ederken, Hz. Hasan‘dan biat aldıktan sonra daha yumuşak ve insanların Allah‘ın kaderine razı olmasına çağıran bir üslup seçmiştir. Bu da siyasetin bir gereği olarak Mu‘âviye‘nin izlediği politikayı bize göstermede yardımcı olmuştur. Onu bu makama getirenin Allah olduğunu, Allah‘ın kaderine razı olmanın bir Müslüman için en doğru davranış olduğunu konuşmalarının başında dile getirmiştir.

⁴⁵⁷ a.e., s. 3.

⁴⁵⁸ a.e., s. 21.

⁴⁵⁹ Yusuf Sûresi 52. ayet. Güllü, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 124.

Mu'âviye'ye biat ettikten sonra Hz. Hasan da insanlara bu konuda konuşmalar yapmış, Müslümanların arasında husumet çıkmaması için kadere razı olmayı emretmiştir.⁴⁶⁰

İnsanların, konuşmaya başlarken hamdele ve salveyle konuşmaya başlaması bize o dönemde yaygın olan konuşma stili hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin İbn Zübeyr konuşması şu şekildedir:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَزَقْنَا دِينَهُ، وَأَكْرَمَنَا بِرَسُولِهِ، أَحْمَدَ عَلَى مَا أَبْلَى وَ أَوْلَى، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. أَمَّا بَعْدُ..."⁴⁶¹

İbn Zübeyr'in konuşmasında da görüldüğü gibi önce Allah'a gönderdiği din için ve peygamberle şereflendirildiği için hamd edilmiş, ondan gelen herşeye şükredilmiştir. Daha sonra Allah'ın bir olduğuna ve Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şahitlik edilmiştir.

Yazar, ara ara okuyucunun zihnini dağıtacak küçük anekdotlara da yer vermiştir. Hz. Hasan'la köpeğini doyuran küçük bir çocuğun hikayesini anlatarak⁴⁶², okuyucuyu sıkılamaya çalışmıştır. Bu üslubuyla yazarın olaylar silsilesini monotonlaştırmak yerine romanın akıcılığını devam ettirmek istediği anlaşılmaktadır.

Hz. Hasan'ın Mu'âviye'nin adamlarına yaptığı konuşması hem bir karşılık hem de onların hayatlarını tasvir etme özelliği taşımaktadır. Kişiler ayrıntılı olarak tasvir edilmiş, kendi hayatını tasvir ederek karşılaştırma yapmıştır. Böylece yazar romanına konu olan kişileri okura tanıtmıştır. Bundan sonraki olaylarda kişilerin konumu hakkında okura ön bilgi verilerek olayların yorumlanmasında ona yol göstermiştir.

Yazar bazen karakterleri iki yönlü ele almıştır. mesela Yezîd'i onu çok seven babasının gözünden tasvir etmemiş, okura önce başkalarının gözüyle Yezîd'i tanıtmıştır. Bunu yaparken önce babası tarafından ne kadar önemsendiği, yerine halife olarak bırakmaya ne kadar hevesli olduğu, Yezîd'in ise her şeyden habersiz keyfine baktığı bilgileri verilmiştir. Yazar Yezîd'i başkaları tarafından tanıtıldıktan sonra olay örgüsüne dâhil etmiştir.

Hz. Huseyn'in Mu'âviye'ye yazdığı ilk mektubunda kullandığı ifadeler, oldukça barışçıl ve içerisinde Kur'ânî öğütler bulunan ifadelerdir. Mu'âviye'nin üslubunda ise sadece hırs, dünya sevgisi ve oğlunu halife tayin etme arzusu görülmektedir.

⁴⁶⁰ es-Sahhâr, *Hayâtu'l-Huseyn*, s. 37-38.

⁴⁶¹ a.e., s. 64.

⁴⁶² a.e., s. 42.

Yazar, romanının genelinde ayrıntılı tasvir kullanmayı pek tercih etmemiştir. Ama üzerinde durmak istediği kişi ve şehirlerde ayrıntılı tasvire başvurmuştur. Bu da okura kişi veya şehir hakkında ayrıntılı bilgi sağlamıştır. Mesela, Mu‘âviye’nin oğluna yazdığı vasiyet mektubunda dört kişi ayrıntılı olarak kişilikleri tasvir edilmiş, bu insanların Mu‘âviye’nin gözündeki karakterleri çizilmiştir. Aynı zamanda Mu‘âviye de burada onlara karşı duyduğu hislerini dile getirmiş olmaktadır.

Yazar, tarih ve siyer kitaplarında geçen olayları bir bütün içinde, merkeze Hz. Huseyn’i alarak anlatmıştır. Romanda tanrısal bakış açısı kullanılmıştır. Mu‘âviye’yle Sa’d’ın Medine’de yaptığı konuşmasında flashback tekniğini kullanarak geçmişe dönük bazı olayların hatırlatılmasını sağlamıştır. Romanda kullanılan mektuplaşma tekniği de göze çarpmaktadır. Romanda yoğun bir şekilde mektuplaşma tekniği kullanılmıştır. Çünkü roman, tarihî bir roman olduğu için gerçek mektuplardan olay örgüsü kurularak okura sunulmuştur. İslam tarihiyle alakalı bir roman olduğu için ayet iktibasları da dikkat çekmektedir. Aynı zamanda şiirlere de önemli bir yer verilmiştir.

3.2.6. Zaman ve Mekân

Yazar, romanında olayları özet şeklinde işlemiş ve bazı bölümlerin başında “*zaman çarkı dönmüş, zaman geçmiş, seneler geçmiş*” gibi ifadeler kullanmıştır. Üçüncü bölüme gelindiğinde Hz. Peygamber’in veda haccından dönüşünden başlanmıştır. Yani bazı bölümlerde zaman ifadesini kullanmadan direk ileriki bir olaydan da başlayabilmiştir.⁴⁶³

Yazar romanda net bir tarih vermemiştir. Ama Hz. Peygamberin Bedir Savaşı’nı kazanma tarihini ve Hz. Huseyn’in Kerbela’da şehit edilme tarihini bildiğimiz için romanda tarih verilmese de olayların yaklaşık olarak 624-680 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Roman Bedir Savaşı’nın kazanıldığı zamandan başlayıp Hz. Huseyn’in vefatına ve ailesinin Medine’ye ulaşmaya kadar olan zamanı kapsamaktadır. Yani olaylar elli atmış yıl zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Mekan olarak önce Medine, daha sonra Kûfe, ve en önemlisi Kerbela ele alınmıştır. İnsanlarla konuşma mekânı olarak da minber tercih edilmiştir.

Kerbela, romanda açık mekân olarak verilen önemli mekânlardandır. Kerbela’nın coğrafi özellikleri, mesela susuz ve kimsenin uğramadığı bir yer olarak

⁴⁶³ a.e., s. 12.

detaylı tasviri yapılmıştır. Mekke ve Medine şehirleri de yine romanda geçen açık mekânlardandır. Ancak bu şehirlerin özellikleri tasvir edilmemiş, buralarda yaşanan olaylara dikkat çekilmiştir.

Romanda kapalı mekânlar da kullanılmıştır. Mesela Muslim b. Âkil'in saklandığı ev, Hz. Huseyn'in başının saklandığı ev romanda kullanılan kapalı mekânlara örnektir.

3.2.7. Kişi Kadrosu

Yazar romanın başından beri zaten Hz. Huseyn 'in inatçı ve dik tavrına dikkat çekmiş, onun küçükken bile ağabeyinden daha inatçı daha sert olduğunu gösteren olayları okuyucuya sunmuştu. Böylece romanın bu şekilde devam edeceği baştan okuyucuya alıştırmış ve Hz. Huseyn 'in kişiliği tanıtılmıştır.

Roman tarihte yaşanan olayları ve Hz. Peygamberin torunu Hz. Huseyn'in hayatını konu aldığı için kişiler de gerçek hayatta yaşamış kişilerden oluşmaktadır. Romanın başkahramanı bu yüzden Hz. Huseyn'dir. Diğerleri de onun hayatında bir role sahip olan kişilerdir. Bunlar öncelikle romanın başında kısa da olsa bahsedilen Hz. Muhammed'dir. Daha sonra Hz. Huseyn'in ağabeyi Hasan, Mu'âviye, Mu'âviye'nin ölümü yaklaşınca Yezîd, İbn Ziyâd romanımızın konusuna aldığı kişilerdir.

3.2.7.1. Hz. Muhammed

Romanımızın başkahramanı Hz. Huseyn olduğu için onun hayatı, doğumundan önce anne ve babasının nasıl evlendiklerine, o doğduktan sonra onlara nasıl davrandığına kadar hepsini kısa kısa ele almıştır. Hz. Peygamberin çocuklara karşı merhametinden, onlara isim verirken özenli davranmasından bahsedilmiştir. Hz. Peygamber, torunlarını çok sevmektedir, onlarla oyunlar oynamakta, onlar için Allah'a dualar etmektedir.

3.2.7.2. Hz. Hasan

Hz. Peygamberin torunu, Huseyn'in ağabeyidir, küçüklüğünden beri yumuşak huylu kavgayı, dövüşü sevmeyen birisidir. Babası Hz. 'Alî vefat edince yerine geçmeye çalışan Mu'âviye'ye karşı çıkmamış, savaş çıkmasın, Müslümanların kanı

dökülmesin diye halifeliği Mu'âviye'ye vermiştir. Bu konuda farklı düşünen kardeşi Hz. Huseyn 'e sürekli engel olmuş, Mu'âviye'ye karşı çıkmasını engellemiştir.

3.2.7.3. Hz. Huseyn

Hz. Huseyn küçüklüğünden beri hareketli, yerinde duramayan biridir. Mu'âviye'nin hilafetine de kesinlikle karşı çıkmaktadır ama ağabeyi istediği için bir şey yapamamaktadır. Mu'âviye ve ailesinin hilafete layık olmadığını düşündüğü için onlara karşı öfke beslemektedir. Aynı zamanda Hz. Huseyn çok kararlı ve inatçı bir kişiliğe sahiptir. Kûfe'ye biat almaya giderken herkes tarafından uyarılmasına rağmen görüşünü asla değiştirmemiş, öleceğini bile bile bu yolda ilerlemeye devam etmişti. Kûfelilerin onu para için satmasıyla amacına ulaşamadığı gibi feci bir şekilde hayatından olmuştur.

3.2.7.4. Mu'âviye

Hz. 'Osmân'ın öcünü almak bahanesiyle Hz. 'Alî'yi öldürten daha sonra hilafete geçmek için her şeyi yapan dünyaya düşkün biridir. Aynı zamanda siyaseti iyi yapan, insanların yüzüne karşı iyi davranıp istediği olmayınca elindeki bütün güçleri kullanan birisidir. Oğlunu çok sever ve onun kendisinden sonra halife olmasını istemektedir. Oğlu Yezîd için ölmeden biat alır ve onun yerini garantiler.

3.2.7.5. Yezîd

Siyasetle ilgisi olmayan, av yapmayı seven, şarap içen kötü karakterli birisidir. Babasının zoruyla hilafete gelir. Uyguladığı baskıcı politikayla herkesin kendisine itaat etmesini ister. Parayla istediği her şeyi yapabileceğine inanır. Babası kadar bile siyaset bilmediği için Hz. Huseyn'in canına kast eder.

3.2.7.6. İbn Ziyâd

Hz. Huseyn'e düşman olan bu yüzden Kûfe'de Yezîd tarafından görevlendirilen Hz. Huseyn'e savaş açan, Kûfe halkını ölümle korkutup, Hz. Huseyn'e biat ettikten sonra Yezîd'e biat etmeye zorlayan, para ve hırsı için herşeyi yapan bir tiptir.

3.3. Aḥmes Baṭalu'l-İstiklâl Romanı

3.3.1. Özet

Prens Aḥmes ve Kral Heksûs Mısır'ın kuzeyini ve güneyini yöneten iki yöneticidir. Aḥmes ise Mısır'ın bir bütün olduğuna inanmakta ve iki ayrı yönetimin olmasını istememektedir. Kral Heksûs tarafından Prens Aḥmes'in en yakın adamlarından olan Dîdî tutuklanınca aralarında savaş başlamış ve Prens Aḥmes düşüncelerini gerçekleştirme fırsatı bulmuştur.

İbn Bunb, Aḥmes'in ordusundayken kazandığı başarılarla onun dikkatini çekmiş ve Aḥmes de İbn Bunb'u sarayına almış en yakın koruması yapmıştır. Prens Aḥmes'in kardeşi Prens Ūnuş ise Aḥmes'in herkes tarafından sevilmesini istememekte, ona kin beslemektedir. Onun aleyhinde Kral Heksûs'la görüşmeler yapmakta ve Kral Heksûs'a yardım etmektedir.

Prenses Seşun ise Aḥmes'in kardeşidir. Aḥmes'in koruması İbn Bunb'le aralarında bir aşk başlar. Prens Ūnuş da Prenses Seşun'la evlenmek ister. Prenses Seşun'un onu sevmediğini ve evlilik teklifini reddettiğini öğrenince deliye döner. Aḥmes'in Heksûs'a savaş açacağı kesinleşince duyduğu tüm nefret duygularıyla beraber Heksûs'un yanına gider. Ona yardım edeceğini söyler.

Heksûs'la Aḥmes arasında savaş başlar. Aḥmes ve ordusu büyük bir kahramanlık sergileyerek Heksûs'u yenerler. Böylece Mısır'ın bütünlüğü sağlanmış olur.

3.3.2. Romanın Terkibi

Yazar okura ön bir tarihi bilgi verdikten sonra romanının birinci bölümüne deniz sularının sahile dalga dalga vuruşunu tasvir ederek başlar.⁴⁶⁴ Roman toplamda on dört bölümden oluşmaktadır.

3.3.3. Romanın Konusu

Roman Evâris ve Heksus arasında yaşanan çekişmeleri konu alarak bu kavgaya Mısır'ın birliğini düşünerek bir son vermeye çalışan Aḥmes'i merkeze alacağını ön bilgi olarak okura sunmuştur.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ 'Abdulḥamîd Cevde es-Saḥḥâr, *Aḥmes Baṭalu'l-İstiklâl*, Mektebetu Mısr, Kâhire, t.y, s. 8.

⁴⁶⁵ a.e., s. 7.

Yazar romanda sık sık Mısır'da ancak birlikteliğin sağlanması durumunda başarı sağlanabileceği vurgusunu yapmıştır. Eski Mısır tarihinde de sanki böyle bir olay gerçekleşmiş gibi anlatarak, birlikteliğin zorunlu olduğunu göstermek istemiştir. Oysaki romanın geçtiği zaman dilimi Mısır'ın en karmaşık ve en az bilgiye sahip olunan devridir.⁴⁶⁶ Heksûs'a karşı tüm mallarını kaybetseler bile birlik olacaklarını Mısır'a gönülden bağlı olan askere söyletmiştir.⁴⁶⁷

'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr'ın yazdığı ilk tarihi roman olan *Ahmes Baçalı'l-İstiklâl* 1943 yılında yazıldığı için⁴⁶⁸ romanda geçen olay ve kişiler 1919 Mısır devriminde yaşananlara işaret ediyor olabilir.

3.3.4. Olay Örgüsü

Olay örgüsü Prens Ahmes'in iki askeri İb, Bâk En Âmûn ve Dîdi arasındaki olaylar anlatılarak başlanmıştır. Dîdi'yi Avaris'te Kral Heksûs tarafından tutuklandığını Ahmes'e anlattıklarında çok sinirlenir. Böylece Ahmes'le Kral Heksûs arasındaki savaş başlamış olur.⁴⁶⁹

Kral Heksûs'un zâlim yönetiminden bunalan halk Ahmes'e Heksûs ve zâlim ordusunu temizlemek istediklerini söylemişlerdir. Ahmes ise önce iyi bir plan yapmak gerektiğini söyleyerek, başarının iyi plandan geçtiğini vurgulamıştır.⁴⁷⁰

Stanh tapınağı, Kral Heksûs ve halkı için kutsal bir tapınak, Âmûn Tapınağı ise Ahmes ve halkı için kutsal bir tapınaktır. Dîdi gizlice Stanh tapınağına girmiş ve kendi tanrılarının daha yüce olduğunu mırıldanmıştır. Bunu duyan tapınaktan biri şikâyet etmiş, böylelikle Kral Heksûs, Dîdi'yi tutuklamıştır.⁴⁷¹

Dîdi'nin arkadaşı İb, Dîdi'yi kurtarmak için gizlice Dîdi'yi kırbaçlayacakları yere gider. Amacı Dîdi'yi görmek ve onu kurtarmaktır. Evâris'e gider ve oradaki arkadaşı Hûrdâdîf'in sarayında kalmaya başlar. Hûrdâdîf'le beraber Dîdi'yi kurtarma planları yaparlar.⁴⁷²

İb, Dîdi'yi kırbaçlanırken gördükten sonra geceleri hiç uyuyamaz, sürekli arkadaşını düşünmektedir. Kırbaçlandıktan sonraki gün başka bir hapisaneyeye

⁴⁶⁶ Hilal Görgün, "Mısır", *TDVİA*, XXIX. Cilt, 2004, s. 555-557.

⁴⁶⁷ es-Sahhâr, *Ahmes Baçalı'l-İstiklâl*, s. 11.

⁴⁶⁸ Yesrî, a.g.e.

⁴⁶⁹ es-Sahhâr, *Ahmes Baçalı'l-İstiklâl*, s. 10-11.

⁴⁷⁰ a.e., s. 11.

⁴⁷¹ a.e., s. 13.

⁴⁷² a.e., s. 15.

götürüleceğini öğrenir. Dîdî'yi uzaktan izleyip, ilk fırsatta kaçırmayı planlar. Ertesi gün olduğunda pusuya yatıp Dîdî'yi çıkarmalarını beklerler. İb, Dîdî'yi uzaktan görür ve ona seslenmek ister ama Hûrdâdîf sayıları çok olduğu için bunu yapmasının uygun olmadığını söyler.⁴⁷³

İb, bu işi tek başına halledemeyeceğini anlayınca olayı Aḥmes'e anlatır. Aḥmes de en iyi askerlerinden birini kurtarmak ve Mısır'ın birliğini sağlamak için harekete geçmeyi planlar. Halkını bir meydana toplar ve onlarla selamlaşır. Heksûs'un yaptıklarını anlatır. Artık Mısır'ın birliğini sağlayıp Mısır üzerinde tek bir Heksus'lu kalmayınca kadar uğraşacağını söyler. Halk ona tüm kalbiyle destek olur. Aḥmes onların gözünde kusursuz bir kahramandır ve Mısır'ı kurtaracak tek isimdir. Aḥmes bunun için Habeş Kralı Necaşî'den yardım isteyeceğini, ondan askerî yardım talep edeceğini söyler. Aḥmes'in kardeşi Prens Ūnuş bunun imkânsız olduğunu Habeşistan askerlerini niçin onlar için feda edeceğini söyleyerek onu engellemeye çalışır. Aḥmes ise çok kararlıdır.⁴⁷⁴

Aḥmes, savaşa hazır olmaları için askerlerin çok iyi yetiştirilmelerini istemektedir. Askerlerin her hafta müsabaka yaptıklarını bilmektedir, bir gün bu müsabakalardan birine katılmak ister. Askerlere üç ok verilmektedir ve bu üç oktan hiçbirini hedefe atamazsa o gün boyunca yemek verilmemektedir. Eğer üç oktan herhangi bir hedefi vurursa ödül olarak yemek verilmektedir. Aḥmes askerlerden birini gözlemlemektedir. Askerlerden birinin, iki oku hedefi tutturmadığını ve üçüncü oku eli titreyerek attığını ve sonunda hedefi tutturduğunu, verilen yemeği iştahla yediğine şahit olur. Yarışmalar sırasında Aḥmes çok yetenekli bir asker gördü ve onu sarayda görevlendirmek ister. Adını sorduğunda Aḥmes'in kulu olduğunu ve onun için her şeyi yapabileceği cevabını verir. Daha sonra adının İbn Bunb olduğunu söyleyerek Aḥmes'in yanında onun en yakın koruması olarak saraya alınır.⁴⁷⁵ Böylece romanın başkahramanlarından biri olan İbn Bunb de olay örgüsüne alınarak, romana dâhil edilmiş olur.

Halkın Pren Aḥmes'i çok sevmesi ve ona çok güvenmesi Aḥmes'in kardeşi Prens Ūnuş'un sınırlarını çok bozmaktadır. Aḥmes'in sarayından çıkıp kendi sarayına giderken, olanları düşünmekte ve yaşadıklarından memnun olmamaktadır. Bir gün

⁴⁷³ a.e., s. 17.

⁴⁷⁴ a.e., s. 22.

⁴⁷⁵ a.e., s. 29-37.

düşünmek için bir göletin yanına gider, kendisinin Mısır kralı olmaya daha layık olduğunu düşünür. Aḥmes'e olan kin ve öfkesini göletin kenarında kendine itiraf eder.⁴⁷⁶

Prens Ūnuş'un, Prens Aḥmes'in sarayında Zaza Manḥ adında bir casusu vardır ve Aḥmes'in sarayında olup bitenleri Ūnuş'a haber verir. Ūnuş, Zaza Manḥ'e çok güvenmektedir ve tüm sırlarını ona açmaktadır. Kral olmaya en layık kendisi olduğu düşüncesini de yine ona açar. Bir gün Habeşistan kralı'nın da Heksus'u istemediği için Aḥmes'in yardım çağrısına olumlu yanıt verdiği haberini getirir. Ūnuş kendisinin kral olmasının gerektiğini ve bunu çok istediğini yardımcısına söylediğinde Kral Heksus'la yalnız başına baş edemeyeceğini babasının da Aḥmes'i desteklediğini hatırlatır. O da Kral Heksus'u yenmek istemediğini bilakis onunla işbirliği yapıp Aḥmes'den kurtulmak istediğini söyler.⁴⁷⁷ Bunları duyunca şaşkına dönen Zaza Manḥ bunu yapmasının doğru olmadığını söylemek için ona şunları söyler;

*“Her şeyden önce ben Mısırlı'yım, efendim. Ve her Mısırlı, kâbusu olan köleleşmenin onlardan giderilmesini ister. Umarım özgürlük rüzgarları eser ve köleliğin boynundaki ipler çözülür.”*⁴⁷⁸

Prens Ūnuş yardımcısının sözlerini duyunca çılgına döner ve Zaza Manḥ bunların hepsini Aḥmes'e iletceğini söyleyince Ūnuş arkasından hançerleyip, bunu yapmasını engeller. Çünkü kral olma hırsı tüm benliğini sarmış ve önüne geçen her engeli ortadan kaldırmak istemektedir.⁴⁷⁹

Prens Ūnuş Heksus'a Aḥmes'in ona saldıracağını ve bunun için Necaşi'den yardım istediğini haber veren bir mektup yazar. Sutanḥ tapınağına gelen iki askerin de Aḥmes'in askeri olduğunu ve Dîdî'yi kurtarmak için harekete geçeceğini ispiyonlar. Mektubu katlar bir adamını yolculuk için hazırlatır ve bu mektubu Heksus'un kendisine iletmesini iletmediği takdirde kendisini öldüreceğini söyleyerek yollar.⁴⁸⁰

Prens Ūnuş mektubu gönderdikten sonra kendisini tahtın üstünde kral tacıyla hayal eder, derken aklına Aḥmes'in o koltukta oturan hayali gözünün önüne gelir ve çılgına döner. Sinirden titreyerek odasına gider, içi içini yemektir.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ a.e., s. 38-39.

⁴⁷⁷ a.e., s. 39-40.

⁴⁷⁸ a.e., s. 42.

⁴⁷⁹ a.e., s. 43.

⁴⁸⁰ a.e., s. 46.

⁴⁸¹ a.e., s. 47.

Yazar Ūnuş karakteriyle en yakının bildiđin kimselerin bazen senin en azılı dūşmanın olabileceđi mesajını vermek istemiřtir. Ayrıca bir ūlkenin başına gelebilecek en büyük tehlikenin kendi içindeki gizli dūşmanları olduđu vurgusunu yapmıřtır.

Prens Ūnuş, köle Yûferâ'ya Aħmes'i öldürmesinin karşılığında onu serbest bırakacağını, kölelikten azad edeceğini söyler. O da kendisinin bir köle olduğunu ne isterse yapacağını belirtir. Ūnuş, kölesine Aħmes'in sarayının taslağını hazırlar. Ona bir suikast planı hazırlar. Tılsımlı bir kutudan zehirli bir ok çıkarıp, Yûferâ'ya verir, iyi saklamasını tembih eder. Yûferâ da onu Aħmes'in kalbine yerleştireceğine dair söz verir. Aħmes'in saraydan çıkacağı yeri gören boş bir araziye pusu kurar. Aħmes ve İbn Bunb saraydan çıktıklarında Yûferâ oku fırlatır, ok Aħmes'le İbn Bunb'un kafalarının arasından geçip bir ağaca saplanır. İbn Bunb okun atıldığı yöne doğru koşup Yûferâ'yı sırtından okla vurur ve böylece Aħmes'in hayatını kurtarır. İbn Bunb, Aħmes'i çok sevdiği için tüm Mısır halkının da onu sevdiğini düşünüyordur. Aħmes'in başına böyle bir şey gelmesi onu çok şaşırtır, bundan sonra daha dikkatli olmaları gerektiğini söyler.⁴⁸²

Aħmes gösterdiği kahramanlıktan dolayı İbn Bunb'u herkesin önünde onu tebrik ederek ve atlarını yönetmekle görevlendirerek onu ödüllendirir. Ona güzel, döşenmiş bir oda tahsis eder. İbn Bunb bunun sadece görevini yapmak olduğunu söyler. Her şey için teşekkür eder. Odasına girince sevinçten ağlar.⁴⁸³

Prenses Seşun da kraliyette hakkı olan bir prensesdir. Baharın bahçelere tüm güzelliğiyle geldiği bir günde İbn Bunb, Prenses Seşun'u görmüş ve çok dikkatini çekmiştir. Aħmes ve Prenses Seşun da dâhil olmak üzere Nil nehrine balık avına çıktıkları birgünde Aħmes, İbn Bunb'un de yanlarında gelmesini söyler. Nil nehrinde kürek çekerken Prenses Seşun suya düşer ve İbn Bunb onu kurtarmak için hemen suya atlar. Prensesi kurtarır ve böylelikle Prenses'in dikkatini çekmiş olur. Prenses, İbn Bunb'le yaşadıklarını eve gidince de unutamaz. Sürekli onun ne kadar kahramanca kendisini kurtardığını düşünür. Yardımcısı Nofred'in Prenses'in bu düşünceli hali dikkatini çeker. O da yaşadıklarından dolayı utandığını, balık keyfini mahvetmiş olduğunu düşündüğünü söyler.⁴⁸⁴

⁴⁸² a.e., s. 48-50.

⁴⁸³ a.e., s. 52.

⁴⁸⁴ a.e., s. 53-65.

Prens Ūnuş da Prensese Seşun'la evlenme planları kurar. Prensese onunla evlenmek istemeyeceği ihtimalini aklından bile geçirmez. Prensese haber gönderir. O da evlilik teklifini kabul etmediğini söyler. Yardımcısı tüm geç kızların hayalini kurduğu evliliği bu kadar çabuk reddetmesini anlayamadığını söyler. O da babasının ölümüne yardım eden ve Heksus'a karşı çıkmayan biriyle asla evlenmek istemediğini söyler. Bu sırada İbn Bunb, Prensese görmeye gelir. Prensese yatağından fırlar, aynanın önüne geçer, saçlarını düzeltir, koku sürünür, İbn Bunb'un yanına gider. Konuşmaları sırasında Ūnuş'un onunla evlenmek istediğini söyler. İbn Bunb'un yüzündeki şaşkınlık ifadesi hoşuna gider. Daha sonra teklifi reddettiğini ve onunla asla evlenmek istemediğini uzun uzun anlatır. İbn Bunb de artık intikam vakti geldiğini, babasının intikamını mutlaka alacağını söyleyerek onu teselli etmeye çalışır.⁴⁸⁵

Prensese uzun uzun konuşup iini döktükten sonra İbn Bunb ona kuş tutmayı teklif eder, prensese de hemen kabul eder. Beraber bahçeye çıkarlar, kk bir kuş tutarlar, prensese onu sevmeye başlar, yanağına yaklaştırır, yanağıyla sevmeye başlar, ne kadar zavallı olduğunu söyler, İbn Bunb de aksine ne kadar şanslı olduğunu söyler. İbn Bunb prensesden hoşlandığını artık açık açık göstermeye çalışır, kuşu tutacakları bir anda prensesin elini tutar. Prensese onunla akşam yemeği yemek istediğini söyler, İbn Bunb zlerek bunun mümkün olmadığını çünkü iki gün sonra İbt Bayramı olduğu için hazırlık yaptıklarını bu yüzden gitmesi gerektiğini belirtir. Prensese iki gün sonra buluşmak için söz alır. İbn Bunb bunun mümkün olduğunu ama Prens Ağmes'in bayramdan sonra Heksus'a savaş ilan edeceğini söyleyince Prensese bu haberden çok korkar. Ona bir şey olmasından endişelendiğini söylese de İbn Bunb, endişe etmemesini, onun için kahramanca savaşacağını söyleyerek Prensese teselli eder.⁴⁸⁶

Arkadaşı Dıdı'yi kurtarmaya alışan Bk n mn, bunu tek başına yapamayacağını anlayınca Hûrdâdîf'in yanından ayrılarak Ağmes'in yanına gitmeye karar verir. Ağmes'in yakında Dıdı kurtarmaya geleceğini düşünen Hûrdâdîf halkı ileride yaşanacak devrim için etrafında toplamaya karar verir. Kısa zamanda özgürlük isteyen yüzlerce Mısırlı'yı etrafında toplamayı başarır. Herkes Ağmes'in gelip, Mısır'ı kurtarmasını ve özgürlüğe kavuşacakları günü beklemektedir. Hûrdâdîf'in yanına garip görünüşlü biri gelir ve onların oluşturduğu guruba katılmak istediğini söyler.

⁴⁸⁵ a.e., s. 66-71.

⁴⁸⁶ a.e., s. 71-75.

Hûrdâdîf de onun kim olduğunu sorar. O da kralın en yakın yelpazecilerinden biri olduğunu, kralın yaptığı haksızlıklara artık katlanamadığını, onlara katılmak istediğini söyler. Kralın onu haksız yere kırbaçlattığı anılarını anlatır.⁴⁸⁷

Prens Ênuş'un gönderdiği mektup Kral Heksus'un eline ulaşınca yüzünde bir önem verme ve şaşırma ifadesi belirir. Aħmes'in Dîdî'yi kurtamaya geleceğini öğrendiği için onu Taybe'de denize fırlatılmasını emreder. Hızlıca savaş hazırlıklarına başlar. Ordusunu hazırlatır.⁴⁸⁸

İbt Bayramı için Aħmes ve adamları hummalı bir çalışma içindedir. Bayram sabahında Aħmes, Ênuş ve Seşun mabede gitmek için hazırlık yaparlar. İbn Bunb de mabede gideceği için ve orada Prenses Seşun'la karşılaşacağı için çok mutludur. Çünkü Aħmes ona sarayda bir iş vermemiş, onun da mabede gelmesini istemiştir. Bayram gününün akşamında Aħmes'in sarayında verilecek yemek için tüm bahçe ışıklarla süslenmiş, davetlilerin gelmesi beklenmeye başlanmıştır.⁴⁸⁹ İbn Bunb, Prens Ênuş'un gelmesini istemediğini şu şekilde İbn İbânâ'ya söylemiştir;

- *Gelmelerine yarım saat kaldı.*
- *Bir kişi dışında herkesin gelmesini istiyorum.*
- *Prens Ênuş?*
- *Evet, Prens Ênuş.*
- *Niye?*
- *Çünkü ben korkak ikiyüzlüleri sevmem.*
- *Yeter! Haddini aşma.*⁴⁹⁰

İbn Bunb bir gün çarşıda dolaşırken Prens Ênuş'u içki içerken görür. Aħmes'e yaptığı ihaneti başkasına anlatırken duyar. Duyduklarını hemen Aħmes'e anlatır. Aħmes ise ona inanmaz, İbn Bunb'u tokatlamaya başlar ve kardeşinin ona asla böyle bir şey yapmasına ihtimal vermediğini söyler. İbn Bunb'e siniri geçinceye kadar gözüne gözükmemesini söyler.⁴⁹¹

Aħmes, Heksus'a savaş açacağını bayram akşamı halka bildirince Pren Ênuş buna karşı çıkar. Heksus'a savaş açmanın anlamsız olduğunu söyler. Aħmes de buna çok sinirlenir. Kardeşinin neden kendisi gibi düşünemediğini, Mısır'ın özgürlüğüne

⁴⁸⁷ a.e., s. 76-79.

⁴⁸⁸ a.e., s. 79-92.

⁴⁸⁹ a.e., s. 93-99.

⁴⁹⁰ a.e., s. 100-101.

⁴⁹¹ a.e., s. 102.

neden hiç önem vermediğini düşünerek üzülür. Parçaları birbirine kenetlenmiş sağlam bir bina gibi olmayı hayal ettiğini düşünür.⁴⁹²

Prenses Seşun ve İbn Bunb uzun uzun konuştukları uzun bir göl yolculuğuna çıkarlar. Yolculuk sırasında İbn Bunb Prensesse çok üzgün olduğunu çünkü kavuşmalarının imkânsız olduğunu söyler. Prensesi çok yüksekte onunla evlenmesi çok zor bir ihtimal olarak görmektedir. Prenses ise buna karşı çıkar. Birbirlerini seven iki kişi arasında hiçbir engelin duramayacağını söyleyerek onu uzunca öper. Evlilikle ilgili hayaller kurarlar. Aħmes'in bu evliliğe karşı geleceğinden çok korkmaktadır. Tam aksine Aħmes'e bu kararlarını açıkladıklarında çok sevinir, onları tebrik eder.⁴⁹³

Aħmes halka Heksus'a saldıracağını açıklayınca halk onu tüm kalbiyle destekler. Mısır'ın özgürlüğü için ne gerekirse yapacaklarını, gerekirse canlarını feda edeceklerini söylerler. Necaşı'den de askeri desteği alan Aħmes yolculuğa çıkmak için tüm hazırlıklarını yapar. Prenses Seşun ise İbn Bunb'u kaybetme korkusundan saldırıdan önceki gece uyuyamaz ve sürekli ağlar. Onun ağladığını gören yardımcısı Nofred onu teselli etti. Sevgilisinin sağ sâlim dönmesi için ilahlarının önünde yalvarırlar. Tam bu sırada vedalaşmak için İbn Bunb Prensesin yanına gelir. Yardımcısı da "*Âmûn duanı kabul etti efendim sağ sâlim geri döndü.*"⁴⁹⁴ diye şaka yapar. Yardımcısı dışarı çıkar. İbn Bunb ve Prenses vedalaşırlar. Prenses güçlü görünmek için içindeki ateşi İbn Bunb'e belli etmez. Gülümser bir vaziyette İbn Bunb'u uğurlar.⁴⁹⁵

Yolculuğa çıkmadan önce Aħmes sarayda bir toplantı yapmak ister. İbn Bunb atları kontrol ettikten sonra Aħmes'in yanına gitmeyi düşünürken sarayın bahçesinden iki kişi girer. Bunların Aħmes'in askerleri Bâk An Âmûn ve Dîdî olduğunu sarayda eskiden beri çalışanlar anlarlar. Hemen sarılıp tanrıya şükrederler. Hûrdâdîf sayesinde kaçtıklarını söylerler. Dîdî, Prens Ênuş'un Heksus'a mektup yolladığını ve Prens Aħmes'e ihanetini anlatır. Dîdî'yi gören Ênuş hemen atına binip kuzeye doğru yol alır.⁴⁹⁶

Aħmes, Ênuş'la görüşmek ister. Ne var ki Ênuş'un çoktan çıkmış olduğu kendisine söylenince sinirlenen Aħmes bir an önce Ênuş'un bulunmasını ister. Diğer

⁴⁹² a.e., s. 105-106.

⁴⁹³ a.e., s. 108-110.

⁴⁹⁴ a.e., s. 115.

⁴⁹⁵ a.e., s. 112-116.

⁴⁹⁶ a.e., s. 116-119

gün halkın tezahüratlarıyla beraber yola çıkar. Mısır'da şenlik havası yaşanmaya başlanır. Aḥmes ve ordusu Mısır'ın güneyinden Heksus'un yönettiği kuzeye doğru yol almaya başlarlar. Yazar ordunun ayrılışını şu şekilde aktarır:

“Davul ve boru sesleri azalmaya başladı. Ordu gözlerden uzaklaştı. Prenses Seşun kendisini Nofred'in göğsüne attı ve hıçkırıklara boğuldu... Ordu Mısır tarihinde yeni bir sayfa açmak için yola koyuldu.”⁴⁹⁷

Aḥmes ve ordusu Heksus'un hüküm sürdüğü kuzeyin güney sınırına gelirler ve saldırmak için savaş taktiklerini belirlerler. Savaş başlar ve Aḥmes'in ordusu kahraman bir şekilde savaşır. Savaş sırasında İbn Bunb esir alınır. Bu haber Prenses Seşun'a ulaştınca o da gidip Heksus'a karşı savaşmak ister. Gitmemesi için yapılan tüm ısrarlara rağmen Seşun da kuzeye gider. Nil nehrinden geçerken yardımcısına Nil Nehri'nin geçmişiyle ilgili uzun bir hikâye anlatır. İlahlarla Nil Nehri'nin yakın bir ilgisi olduğunu anlatır.⁴⁹⁸

Prenses kuzeye ulaştınca İbn Bunb'u sorar. Onlar da İbn Bunb'u çok sağlam bir kalede tuttuklarını, oraya girmenin imkânsız olduğunu söylerler. Prenses Seşun mutlaka bir yolu olması gerektiğini düşünür. Kaleyi uzaktan gizlice izlemeye başlarlar. Kaleye giren dansözleri görünce aklına dansöz kılığına girip kaleye sızma fikri gelir. Dîdî o kaleye daha önce girdiğini söyleyip ona İbn Bunb'u hapsedtikleri yerin planını anlatır. Seşun dansöz kılığına girince İbn Bunb'u bularak sevdiğine kavuşur. Onu bağladıkları yerden çözer. Saraydan kaçarlar ve Ênuş'la karşılaşırlar ve İbn Bunb'la Ênuş arasında bir mücadele olur. İbn Bunb mızrağı Ênuş'un sırtına saplar. Malına mülküne makamına güvenen prens Ênuş artık her şeyini kaybetmiş bir haldedir. Onca övünme ve para pulun hiçbir faydası yoktu. Gökyüzüne kurduğu krallığı bir bulut olup kaybolmuştu. Ênuş'un cesedi yerde yatmaktadır.⁴⁹⁹

Aḥmes ve ordusu kahramanca savaşarak Mısır'ı özgürlüğüne kavuştururlar. Kahraman ve kral olmanın yanında Uzuris'in yani Tanrının veliahtı olarak da seçilir. Aḥmes savaştan sonra savaşta kahramanlık gösterenleri de unutmaz. Onların her birine altın madalya takar. Aḥmes'e de krallık tacı giydirilir. İbn Bunb ve Prenses Seşun evlenirler. Aḥmes onları tebrik eder. Denizlerin ve karaların tek hâkimi Aḥmes olur.

⁴⁹⁷ a.e., s. 124.

⁴⁹⁸ a.e., s. 125-141.

⁴⁹⁹ a.e., s. 143-158.

Kuşların ayaklarına Aḥmes'in krallığını simgeleyen otlar takıp gökyüzüne uçururlar. Aḥmes'in Mısır'ın tek hâkimi olması herkes tarafından sevinçle karşılanır.⁵⁰⁰

3.3.5. Dil ve Üslup

Yazar romanında tasvire oldukça sık yer vermiştir. Saray tasviri, sarayın önündeki ağaçların tasviri oldukça ilgi çekici bir şekilde tasvir edilerek dönem hakkında da bilgi edinmemizi sağlamıştır. Mesela;

*“... Saraya yaklaştıklarında saray yüksek hurma ağaçlarıyla beraber göründü. Ayrıca geniş yapraklı incir ağaçları gölge sağlıyordu.”*⁵⁰¹

Yazar genel olarak romanında tanrısal bakış açısını kullanmasının yanında Ben’li anlatımı da kullandığı yerler olmuştur. Romanın birinci bölümünde Dîdî’nin en yakın arkadaşı İb’in gözünden olaylar aktarılmış ve böylelikle Ben’li anlatım tercih edilmiştir. Bu da romana farklılık katmıştır. Daha sonra olayları daha geniş açıdan ele almak için ben’li anlatım bırakılarak tekrar tanrısal bakış açısı kullanılmıştır. Ben’li anlatım ayrıca anlatımı güçlendirmiştir. Örneğin;

*“Dîdî’nin yüzü sanki ölü yüzü gibi sapsarıydı, üzgün ve dengesiz bir şekilde yürüyordu. Acının şiddetinden sallanıyordu. Neredeyse “Dîdî” diye bağıracaktım. Hûrdâdîf yüzüme şiddetle baktı. Ben de sesimi göğsümde sakladım.”*⁵⁰²

Burada olduğu gibi Ben’li anlatımın kullanıldığı yerlerde bu anlatımın özelliği olan olayları tek bir kişinin gözünden aktarma mevcuttur. Romanın birinci bölümünde ise olaylar Dîdî’nin arkadaşı tarafından okura aktarılmıştır.

Dîdî, Kral Heksûs tarafından tutuklanmış ve herkesin gözü önünde kırbaçlanmıştır. Ra’ Tanrısının evinde Âmûn Tanrısını övünce kırbaç cezası vermişlerdir. Yazar bu kırbaçlanma sahnesini ayrıntılı olarak tasvir etmiştir;

“Meydan’ın ortasına geldiğinde iki asker onu öne çıkardılar ve ellerindeki ve ayaklarındaki bağları yere sabitlenmiş olan direğe bağladılar. Kalbim neredeyse duracaktı. Ona vurulan şiddetli darbelerin sesinden başka bir ses duymuyordum... Sonra saraydan iri cüsseli, kaslı ellerinde büyük bir kırbaç olan siyahi bir köle çıktı. Dîdî’nin olduğu yere doğru yöneldi, kırbacı kaldırdı, Kral’ın olduğu balkona doğru

⁵⁰⁰ a.e., s. 159-165.

⁵⁰¹ a.e., s. 9.

⁵⁰² a.e., s. 17.

baktı ve vurmak için izin istedi. Sonra kırbaç Didî'nin sırtına indi. Sesi içimi öyle bir titretti ki...”⁵⁰³

Yazar, romanın konusu Eski Mısır olmasına rağmen Kur'anî ifadeler kullanmıştır;

*“Yöneticiler en güzel saraylarda oturmasına, en güzel yemekleri yemesine nasıl razı olur? Mısır halkı gecekondularda oturup açlıklarına bir faydası olmayan az bir yemek yerken?...”*⁵⁰⁴ Burada “açlıklarına bir faydası olmayan” ifadesi Kur'an-ı Kerîm'de geçen “لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ” “*Ne semirtir ne de açlığı giderir.*”dir.⁵⁰⁵

Yazar, romana sonradan dâhil olan kişileri tasvir ederek romana dâhil ediyor. Mesela;

*“Yüferâ, odaya girdi. O siyahi bir köleydi, Prens onu küçükken satın almıştı, sarayın duvarlarını arasında büyüdü. Taybe'de kimseyi tanımıyordu. Onu da sarayda çalışanların dışında kimse tanımıyordu. Tüm isteği saraydan ayrılıp, arkadaşlarından güzelliklerini duyduğu Taybe'yi görmektir...”*⁵⁰⁶

Yazar, Prensese Seşun'la İbn Bunb'un yaptığı konuşmada, Prensese Seşun'un babasının başından geçen olayları, kendisinin ne hissettiğini anlatmış olduğu için ben'li anlatım kullanılmıştır. Ayrıca zamanda geriye gidilerek flashback tekniği uygulanmıştır.

Yazar bazı bölümlerde hadis-i şerifte geçen ifadeleri kullanmıştır. Romanda ise buradaki toplumsal birlik ve beraberliğe vurgu yapıldığı gibi “*Parçaları birbirine kilitlemiş sağlam bir bina gibi*” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁰⁷ Bu ifadeler Müslüman okurlar için ilgi çekici olmakla birlikte romana akıcı bir üslup kazandırmıştır.

Yazarın sevgililerin buluşmasından önceki bahçe tasvirleri de dikkat çekicidir. Az sonra o bahçede sevgililer buluşacağı için bahçe tasviri oldukça iç açıcı ve okura orada mutlu olayın gerçekleşeceğini haber verir gibidir. Örneğin İbn Bunb ve Prensese Seşun'un bayram şenliğinden sonra buluşmalarından önceki şu bahçe tasviri gibi;

⁵⁰³ a.e., s. 14.

⁵⁰⁴ a.e., s. 25.

⁵⁰⁵ Gâşiye 7. ayet. Gülle, a.g.e, III, s. 585.

⁵⁰⁶ es-Sahhâr, *Ahmes Baçalı'l-İstiklâl*, s. 47-48.

⁵⁰⁷ Hadisin tam metni “الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْأَنْبِيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا” “*Mümin mümine karşı, parçaları birbirini bağlayıp destekleyen bina gibidir*” şeklindedir. Bkz. Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bağâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrût-Yemâme, 1987, Cilt 2, s. 863.

“ Bahçe en güzel açmış çiçeklerle süslüydü. Ağaçlar da yapraklarını sarkıtmış, meyvelerini vermişti. İbn Bunn ciğerlerini havayla doldurdu ve çevresindeki muhteşem güzelliğe göz attı ”⁵⁰⁸

Yazar romanında baştan sona fasih bir dil kullanmıştır. Sadece roman Eski Mısır’da geçtiği için kişilerin isimleri, tapınak ve tanrı isimleri yabancıdır. Genel olarak tanrısal bakış açısı kullanılmıştır. İlahi karakterli olan bu bakış açısı kullanılarak olaylar 3. şahıs anlatıcının ağzından aktarılmıştır. Ünuş’un Heksus’a yazdığı mektupta mektuplaşma tekniği kullanılmıştır. Mısır’ın özgürlüğünün vurgulandığı yerlerde coşkulu bir dil kullanılmıştır.

3.3.6. Zaman ve Mekân

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, *Ahmes Batalu’l-İstiklâl* romanının girişinde romanın geçtiği Mısır’ın tarihinin kısa olarak genel özellikleri belirtilmiştir. Böylece okuyucu anlatılan dönemin özelliklerini tanımış ve olayları daha iyi algılanması sağlanmıştır. Bunun Türk edebiyatı’nda en güzel örneği ilk tarihi roman olan Cezmi’dir. Cezmi romanının girişinde de Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlayarak tarihte kısa bir seyir yapılmış daha sonra romanın kahramanı olan Cezmi’nin başından geçen olaylar anlatılmıştır.⁵⁰⁹

Yazar, romanına başlamadan önce romanın geçtiği zaman, yer ve mekân hakkında tarihi bir bilgi vermiştir.⁵¹⁰ Mısır’ın milattan önce 1785- 1570 yılları en karışık ve en az bilinen devirlerinden biri olduğu için⁵¹¹ yazar bu tarihte yaşananları merak ederek bir kurgu oluşturmuş olabilir.

Yazar, romanın girişinde milattan önce yaklaşık 1785 yılları civarında on ikinci ailenin çöküşünden ve Mısır’da birliğin sağlanmaya çalışıldığından bahsetmektedir. Ülkede çıkan iç savaştan, on üçüncü ve on dördüncü ailenin ülkeyi yönetmek için birbiriyle savaş halinde olmasından bahsederek⁵¹² bize romanda işlenecek konu ve olaylar hakkında kısa bir ön bilgi vermiş olmuştur. Bu girişle beraber romanda

⁵⁰⁸ es-Sahhâr, *Ahmes Batalu’l-İstiklâl*, s. 108.

⁵⁰⁹ Namık Kemal, *Cezmi*, Maviçatı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 9-14.

⁵¹⁰ es-Sahhâr, *Ahmes Batalu’l-İstiklâl*, s. 5.

⁵¹¹ M.Ö. 2270-2100 yılları arasında Mısır topraklarının birliği kuraklık, kıtlık gibi sebeplerle parçalanmış ve siyasi birlik bozulmaya başlamıştır. Karışıklıkların önlenmesi amacıyla krallık sistemine geçilmiştir. İkinci ara dönem olarak bilinen 1785-1570 yılları ise Mısır tarihinin en az bilgiye sahip olunan devirlerindedir. Detaylı bilgi için bkz. Görgün, “Mısır”, a.g.e., s. 555-557.

⁵¹² es-Sahhâr, *Ahmes Batalu’l-İstiklâl*, s. 5.

Mısır'daki birliğin öneminden ve ülke bütünlüğü için yapılması gerekenlere vurgu yapmıştır.

Yazarın ihtilafli ve kavgalı dönemi seçmesi Corcî Zeydân'ın romanlarında olduğu gibi kendisine kolaylık sağlamıştır. Çünkü macera dolu olaylar ve iyi ve kötünün savaşı bu ihtilafli dönemlerde daha iyi işlenmektedir.⁵¹³

Romanın başında zaman ve mekân net olarak belirtilmiştir. Hatta tarih verilerek kısa bir tarihi bilgi de verilmiştir. Romandaki olayların geçtiği kapalı mekân olarak saray tercih edilmiştir. Romanın konusu yönetimle ilgili olduğu için sarayın içindeki eşyaların tasvirleri de dikkat çekmektedir. Romanda açık mekân olarak Nil Nehri, sarayın bahçesi gibi yerler tercih edilmiştir. Sarayın bahçesi tasvir edilirken eğer sevgililerin buluşma yeri olacaksa tüm güzelliğiyle tasvir edilmiştir.

3.3.7. Kişi Kadrosu

Roman Aḥmes isimindeki romanın başkahramanı etrafında gerçekleştiği için romandaki tüm kişilerin Aḥmes'le bir ilgisi vardır. Mesela en yakınında olan fakat ona en büyük kötülüğü yapan Prens Ūnuş, Ūnuş'u sevmeyen Aḥmes'in her zaman daha samimi olduğunu düşünen Prenses Seşun, gösterdiği başarılarından dolayı saraya alınıp Aḥmes'in en yakın koruması olan İbn Bunb, Mısır'ın kuzeyine hükmeden Mısır'daki özgürlüğü kısıtlayan Heksus, Aḥmes'in en iyi askerleri olan Dîdi ve İb romanın kişiler kadrosunu oluşturmaktadır.

3.3.7.1. Aḥmes

Aḥmes, Mısır'ın güneyini yöneten ama daha kral olarak belirlenmemiş olan romanın başkahramanıdır. Her zaman Mısır'ın özgürlüğünü düşünen ülkesi için her şeyi yapmaya hazır olan bir kahramandır. Tüm güzel özellikleri kendinde toplayan örnek bir tiptir. Yazarın Mısır'ın özgürlüğüne vurgu yaparken hayal ettiği bir kahramandır.

Aḥmes karakteri idealize bir tip olarak okura sunulmuştur. Yazarın yaşadığı dönemde arzulanan Mısır'ın bağımsızlığı için beklenen kurtarıcıyı yansıtmaktadır. Aḥmes'den beklenenlerle Tefîk Paşa'dan beklenenler benzerlik göstermektedir. O yüzden bu karakter Tefîk Paşa için kullanılmış olabilir.

⁵¹³ Ayyıldız, a.g.e., s. 71.

3.3.7.2. Kral Heksûs

Kral Heksûs, Mısır'ın kuzeyini yöneten, kendi krallığını büyütmeyi düşünen Aḥmes'e düşmanlık besleyen bir karakterdir. Farklı düşüncelere ve inançlara hoş görüsü olmayan zalim bir kraldır. İnsanlara acımasızca cezalar veren, hain planlar yaparak Aḥmes'in düşüncelerini yok etmek istemektedir. Aḥmes'in kardeşi Ūnuş'la beraber olup Aḥmes'in Mısır'ın kralı olmasını engellemek istemektedir.

3.3.7.3. Prens Ūnuş

Devletin içindeki hainleri temsil etmektedir. Aḥmes'in en yakınında olan ama ona en çok zararı dokunan kişidir. Aḥmes'e yardım etmek yerine Aḥmes'in düşmanı Heksus'a Aḥmes'in planladığı savaşı haber vermiştir. Yazar burada insana en çok zararı olan kişinin en yakınında ve en güvendiği kişi olabileceği mesajı olabilir. Ayrıca bir devleti çöküşe sürükleyen en tehlikeli faktörün devletin içindeki gizli hainler olduğu vurgulanmıştır.

3.3.7.4. Prenses Seşun

Aḥmes'i her zaman destekleyen, Ūnuş'u babasının ölümüne yardım ettiği için hiçbir zaman sevmeyen ve ona güvenmeyen bir kişidir. Seşun aynı zamanda romana aşk temasını katan kişidir. Seşun'un Aḥmes'in yardımcısı İbn Bunb'e âşık olmasıyla romana heyecan katılmıştır. Ayrıca Seşun'la İbn Bunb'un olduğu bazı yerlerde cinsel içerikler kullanılmıştır. Seşun, İbn Bunb'e duyduğu aşktan dolayı onun esir alındığını duyunca duramayıp Heksus'a karşı savaşmak ve İbn Bunb'u kurtarmak için yola çıkar. Dansöz kılığına girerek sevdiğini kurtarır. Mısır özgürlüğüne kavuşunca evlenip muratlarına ererler.

3.3.7.5. İbn Bunb

Aḥmes'in askerlerinin arasında kahramanlığıyla Aḥmes'in dikkatini çeken, Aḥmes tarafından saraya alınan kahraman bir askerdir. Aḥmes'e yapılan suikasta onun hayatını kurtarmış, bir kez daha kahramanlığını göstermiştir. Prenses Seşun'u görünce ona âşık olan İbn Bunb, önce kavuşamayacaklarını düşünerek üzülmüş, daha sonra Prenses'in de onu sevmesiyle ona olan aşkı büyümüştür. Mısır'ın özgürlüğü için

hayatını feda etmiş, esir alınmıştır. İbn Bunb de Mısır'ın kahraman askerlerini temsil ettiği düşünülebilir.



SONUÇ

Bu çalışmada modern Mısır edebiyatında önemli bir yere sahip olan ‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın hayatı, eserleri özellikle de romanları ele alınarak incelenmiştir.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr’ın başlangıçta pek parlak bir eğitim hayatı olmasa da, ölüm isteğini kafasından attıktan sonra hem hayata tutunmuş hem de derslerinde başarılı olmuştur. Ailesinde gördüğü eğitim de onu okumaya teşvik etmiştir. Ticaret okulunda okumasına rağmen edebiyata ve sinemaya ilgi duymuştur. İslam tarihine duyduğu ilgi bu alanda pek çok eser vermesine vesile olmuştur.

Yazarın hayatı incelenirken şu hususlar dikkat çekmektedir: Selamlıkta aldığı terbiye onun fikir dünyasına büyük katkı sağlamıştır. İlk aşkı Fortini duygu dünyasını büyük ölçüde etkilemiştir. Futbola duyduğu ilginin de hayatında büyük önemi vardır. Sinemanın onun döneminde şöhret bulması, sinemaya olan ilgisini artırmış ve bu sayede senaryo yazmaya başlamıştır. Ağabeylerinin de sinemaya, hikâye ve romana olan ilgileri onun da bu alana eğilmesinde büyük rol oynamıştır.

es-Sahhâr çok iyi bir gözlemci ve siyaseti yakından takip eden biridir. Bazı hikâye ve romanlarını gözlemlediği olaylardan etkilenerek yazmıştır. Ayrıca vatanına bağlı biri olduğu için Mısır’ın siyasetini yakından takip etmiştir. Bu konudaki eleştirilerini romanlarında mesaj olarak işlemiştir. Romanları, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

‘Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr, modern edebiyattaki ününü islam tarihi hakkında yazdığı romanlarına borçludur. Corcî Zeydân’ın başlattığı bu tür onun ilgi alanı olmuştur. Ancak sadece islam tarihi hakkında yazmakla yetinmeyerek diğer alanlarda da hikâye ve roman yazmayı ihmal etmemiştir. Çeviri yaparak başladığı bu yolculuğa kendi eserlerini de ekleyerek devam etmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız romanlarında da çeşitli konuları işlemiştir.

Ḳal’atu’l-Ebḩâl romanında köylülerin yaşadığı sıkıntılara dikkat çekerek yönetimdeki yanlışlıkları eleştirmiştir. Romanında işlediği karakterler hayatın içinden seçilmiş realizmde başarılı bir noktaya ulaşmıştır. Ayrıca işlediği siyasi olaylar neticesinde romanına siyasi bir hava katmıştır. Böylece daha geniş bir kitleye ulaşmıştır. Bir köy romanı olarak da *Ḳal’atu’l-Ebḩâl* oldukça başarılıdır.

Hayâtu'l-Huseyn romanı ise onun islam tarihine duyduğu ilgiyi gözler önüne sermiştir. Olayları mektuplaşma tekniğiyle anlatması da romanın gerçekçiliğini artırmıştır. Küçüklüğünden beri yaptığı okumalar da yazarın bu alanda kendini daha çok geliştirmesine katkı sağlamıştır. İslam tarihindeki olayları daha anlaşılır ve birbiriyle bağlantılı olarak okura sunması romana olan ilgiyi arttırmıştır.

Ahmes Baçalı'l-İstiklâl romanında ise vatanına duyduğu sevgiyi hissettirmektedir. Vatanın ayrılmaz bir bütün olduğunu bunun için de vatani için savaşacak kahramanlara ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. İşlediği mutlu sonla da zalimlerin asla başarılı olamayacağını, muhakkak iyilerin ve niyeti halis olanların başarıya ulaşacağı mesajını vermeyi hedeflemiştir.

Yazar, tarihi, siyasi ve aşk romanlarında önemli bir başarıyı yakalamıştır. Çağdaş Mısır edebiyatında da önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Hulusi, *Modern Mısır Edebiyatçısı Tevfik el-Hakîm ve 'Uşfûrun mine's-Şark Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004.
- Adıgüzel, Sedat, "Bakı-1501 Romanının Tarihsel Boyutu Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, 2006, s. 1-18.
- Antakyalıoğlu, Zekiye, *Roman Kuramına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (3. Cilt)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019.
- Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.
- Ateş, Süleyman, *Zulme Direnen İmam Hz. Hüseyin*, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Ayyıldız, Erol, *Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Huseyn Heykel'in Zeyneb Romanının Tetkiki ve Tahlili*, Fatih Yayınevi, Bursa, 1992.
- Azimli, Mehmet, Corcî Zeydân'ın "İslam Medeniyeti Tarihi" Adlı Eserine Karşı Yazılmış Bir Tenkit Yazısı, *İstem Dergisi*, yıl: 3, Sayı 5, 2005, s. 223-243.
- Beydilli, Kemal, "Ahmed Tefik Paşa" *TDVİA*, II. Cilt, 1989.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrahim b. el-Muğîre, *el-Câmi'u's-Şahîh*, thk. Muştafa Dîb el-Bağâ, Dâru İbn Keşîr, Beyrût-Yemâme, 1987.
- Cihangir, Mehmet *Rifâ'a Râfi' el- Tahtâvî'nin Paris Gözlemleri ve Hayrullah Efendi'nin Avrupa Seyahatnamesi Adlı Eserlerine Yansıyan Batı ve Batılı İmgesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2015.
- Civelek, Yakup, Modern Arap Edebiyatı'nda İslâmî Edebiyat'ın Yeri ve Öncüleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakülte Dergisi*, Sayı 3, Yıl 2000, s. 85-99.
- el-Cubûrî, Kâmil Selmân, *Mu'cemu'l-Udebâ, Mine'l-'Asrı'l-Cahiliyyeti Hatta Seneti 2002*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Çelik, Yakup, "Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler", *Bilig*, Sayı 22, Yaz 2002, s. 49-68.
- Çetin, Atilla, "İSMÂİL PAŞA, Hidiv", *TDVİA*, XXIII. Cilt, 2001, s. 117-119.
- Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

- Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş/2*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.
- Çinkılıç, Recep, “İhsân ‘Abdulkuddûs’un Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri”, **Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 2, Mart 2015, s. 167-223.
- Çinkılıç, Recep, “‘Abbâs Maḥmûd el-‘Aḳḳâd (1889-1964) Ḥayâtuhu ve Muellifâtuhu”, **Nüşa Dergisi**, Sayı 48, 2018, s. 15-32.
- Ḍayf, Şevḳî, *el-Edebu’l-‘Arabî el-Mu‘âşır fî Mısr*, Dâru’l-Ma‘ârif bi-Mısr, Ḳâhire, t.y.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-III Emevîler Dönemi*, Eser Basın Yayın, Erzurum, 2012.
- ed-Desûkî, ‘Omer, *Fi’l-Edebi’l-Ḥadîs*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Ḳâhire, 2013.
- Ebu’l-Ḥuseyn, Muslim b. el-Haccâc, *Şaḥîḥu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Dâru İḥyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrût, t.y.
- Ebû Ḥalîl, Şevḳî, *Curcî Zeydân fi’l-Mîzân*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1981.
- Erkilet, Alev, *Orta Doğu’da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017.
- Er, Rahmi, *Taha Ḥuseyn ve Üç Romanı (Du‘â‘ul-Karavân, Adîb, Şacarat al-Bu’s)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.
- Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914- 1944)*, Hece Yayınları, Ankara, 2015.
- Er, Rahmi, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2012.
- Er, Rahmi, “Roman”, *TDVİA*, XXXV. Cilt, 2008, s.164-166.
- Fazlıoğlu, Şükran, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2015.
- Görgün, Hilal, “Mısır”, *TDVİA*, XXIX. Cilt, 2004, s. 555-557.
- Gülle, Sıtkı, *Kelime Anamlı Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, I. Cilt, Huzur Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Ḥamza, ‘Abdu’l-Laṭîf, *Ḳışşatu’s-Şaḥâfeti’l-‘Arabîyye fî Mısr*, Bağdat, 1967.
- Hevvârî, Muḥammed, *A lâmu’l-Edebi’l-‘Arabîyyi’l-Mu‘âşır*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1971.
- Heykel, Aḥmed, *Taṭavvuru’l-Edebi’l-Ḥadîs Fî Mısr*, Daru’l-Maârif, y.y, 1994.
- Heykel, Muḥammed Ḥuseyn, *Zeyneb*, Daru’l-Maârif, y.y, 5. Baskı, 1992.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Şâdir, Beyrût, 1993.
- el-‘Îd, Yumnâ, *Fennu’r-Rivâyeti’l-‘Arabîyye*, Dâru’l-Âdâb, 1998, Beyrut.

- İmanquliyeva, Aida, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri (Cibrân Halil Cibrân-Emin er-Reyhani- Mihail Nuayme)*, Çev. Reşad İlyasov ve Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Yıldız, Musa, *Necîb Mahfûz (Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikayeleri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.
- el-Kabbâ', Laîfe binti Faḥd, *Şûratu'l-Mer'e fî Rivâyeti 'Abdi'lḥamîd Cevde es-Sahḥâr*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, y.y., t.y.
- Kara, İbrahîm, *Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî ve Belâgat İlmine Katkıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2018.
- Karabela, Nevin, Ekşi, Feyzettin, "Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2015/2, Sayı 22, s. 185-202.
- Karabulut, Mustafa, Semra Yavaş, "Oğuz Atay'ın Roman ve Hikâyelerinde "Rüya" Motifi", *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, 2019, s. 75-93.
- Karaman, Hayreddin "EFGÂNÎ, Cemâleddîn" *TDVİA*, X. Cilt, 1994, s. 456-466.
- Kemal, Namık, *Cezmi*, Maviçatı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Köksal, M. Âsım, *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Murat, Turgay, "Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt IX, Sayı 1, Elazığ, 2013, s. 159-173.
- en-Nessâc, Seyyid Ḥâmid, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Ḥadîse*, Kâhire, 1980.
- Nevfel, Yûsuf, *el-Fennu'l-Kaşâşî Beyne Cîley Ṭâhâ Hüseyn ve Necîb Mahfûz*, el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şekâfe, Kâhire, 2010.
- es-Sahḥâr, 'Abdulḥamîd Cevde, *Kurtuba Prensesi*, çev., Meryem Solmaz, İnkılap Basım Yayım, İstanbul, 2015.
- es-Sahḥâr, 'Abdulḥamîd Cevde. *Yalnız Sahâbi Ebû Zerr*, çev., Hilâl Livaoğlu-Emine Özkanlı, İnkılap Basım Yayım, İstanbul, 2016.
- es-Sahḥâr, 'Abdulḥamîd Cevde, *Hâzihî Hayâtî*, Mektebetu Mısır, y.y, t.y.

- es-Sahhâr, ‘Abdulhamîd Cevde, *Kal’atu’l-Ebîâl*, Mektebetu Mısır, Kâhire, t.y.
- es-Sahhâr, ‘Abdulhamîd Cevde, *Hayâtu’l-Huseyn*, Dâru Mısır li’t-Tibâ’, Kâhire, t.y.
- es-Sahhâr, ‘Abdulhamîd Cevde, *Ahmes Baçalı’l-İstiklâl*, Mektebetu Mısır, Kâhire, t.y.
- es-Sahhâr, ‘Abdulhamîd Cevde, *Ebû Zerr el-Ğîfârî*, Mektebetu Mısır, Kâhire, t.y.
- es-Sahhâr, Sa’îd Cevde, Cemâl Kutub, *A lâmu’l-Fikri’l-‘Arabî*, Mektebetu Mısır, y.y.
- t.y.
- es-Sahhâr, ‘Abdulhamîd Cevde, *Emîratu Kurtuba*, Mektebetu Mısır, Kâhire, t.y.
- es-Sahhâr, ‘Abdulhamîd Cevde, *el-Kıssatu Min Hılâli Tecârîbi’z-Zâtiyye*, Mektebetu Mısır Kâhire, y.y, t.y.
- Safvet, Ahmed Zeki, *Cemheretu Hutabi’l-‘Arab*, el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan, t.y.
- Salihoğlu, Hüseyin, *20. Yüzyıl Edebiyat Sanatı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- Stevick, Philip, *Roman Teorisi*, çev.; Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.
- Suruç, Salih, *Cennet Gençlerinin Efendileri Hz. Hasan Hz. Hüseyin*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.
- eş-Şâzîlî, ‘Abdu’s-Selâm Muhammed, *Şahsiyyetu’l- Muşakkafî’r-Rivâyeti’l-Hadîse bi Mısır 1834-1952*, el-Hey’etu’l-Mısrıyyetu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, Kâhire, 2009.
- Tâhâ Bedr, ‘Abdu’l-Muhsîn, *Ta’atavvuru’r-Rivayeti’l-‘Arabîyyeti’l-Hadîse fi Mısır*, IV. Baskı, Dâru’l-Maârif, Kâhire, 1983.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tekin, Mehmet, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- Tilbe, Ali, “Siyasal Roman Kuramı: Türk Yazını Örneği”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, 2017, s. 77-96.
- Ürün, Ahmet Kâzım, “‘Abdulhamîd Cevdetü’s-Sahhâr ve eş-Şâri’u’l-Cedîd Adlı Romanı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, 2003.
- Ürün, Ahmet Kâzım, “Modern Mısır ve Türk Edebiyatlarında Öne Çıkan Kuşak Romanları”, *Nüşa Dergisi*, Sayı:11, Ankara, 2003, s. 46-66.
- Ürün, Ahmet Kâzım, *Necip Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.

Vâdî, Tâha, *Şûratu'l-Mer'e fî'r-Rivâyeti'l-Mu'âşıra*, 4. Baskı, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1994.

Yalar, Mehmet, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

Yeşildağ, Abdussamed, "Arap Şiirinde Ayet İktibası", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 27, 2015-2, s. 43-66.

Yıldız, Musa, "Zecel", *TDVİA*, XXXIV. Cilt, 2013.

Yılmaz, Durali, *Roman Sanatı ve Toplum*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.

Zâyid, Şaffet Yûsuf, *et-Teyyâru'l-İslâmî fî Kıaşâi 'Abdi'l-Hamîd Cevde es-Sahhâr*, el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-Âmme, 1985.

İNTERNET KAYNAKLARI

Ğavrî, Muhammed 'Alî Ğulâm Nebî, *'Alî Aĥmed Bâkeşîr Râidu'r-Rivâyeti't-Tarîhiyyeti'l-İslâmiyye fî'l-Edebi'l-'Arabî*, t.y., <http://www.bakatheer.com>, erişim tarihi:04/01/2020.

es-Sahhâr, 'Abdulhamîd Cevde, "Raculu'l-Beyt", *er-Risâle*, Sayı 215, 1937, (Erişim) <http://alantologia.com/blogs/14190/>, 16.02.2019.

el-Keylânî, Semîra, Kâtib ve Kışşa: *Me'a'l-Edîb ve'n-Nâşir 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr*, 05.09.2016, (erişim) <https://www.youtube.com/watch?v=DEA1moXoiQY>, 16.02.2019.

Torun, Şahin, "Mısır'da Bir Asr-ı Saadet Romancısı", 22.08.2011, (Erişim) <https://www.dunyabizim.com/portre/misirda-bir-asr-i-saadet-romancisi-h7206.html>, 10.02.2019.

Yesrî, 'Abîr, *Risâletü Havle'l-Edîb 'Abdulhamîd Cevde es-Sahhâr*, 24.07.2019, (Erişim) <https://www.youtube.com/watch?v=8CKo9fxvWww>, 23.01.2020.